

A.A.TEMIROV

**XALQARO IQTISODIY
MUNOSABATLARDA BANK XIZMATI**

(o'quv qo'llanma)

TOSHKENT- 2010

Temirov A.A. *Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda bank xizmati*. T.: TDIU 2010 yil., 114 bet.

O'quv qo'llanmasi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi tasdiqlagan davlat ta'lim standartlari talablariga mos holda tayyorlangan.

Qo'llanma banklarda bank faoliyati bilan bog'liq qonun hujjatlaridagi oxirgi o'zgartirishlar hisobga olingan holda tayyorlangan.

Qo'llanma soda va tushunarli tilda yozilgan, har bir bobdan so'ng o'z-o'zini tekshirish uchun savollar berilgan.

«Bank ishi» va «Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar» ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Z. Adilova

OAITB "Ipotekabank" valyuta bo'lim boshlig'i muovini

I.R. Toymuxamedov "Bank ishi" kafedrasini mudiri, dotsent, iqtisod fanlari nomzodi

Ekspertlar:

O. Y. Rashidov

"Bank ishi" kafedrasini professori, iqtisod fanlari doktori

B. G'oyibnazarov

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti professori, iqtisod fanlari doktori

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
1-BOB. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA TIJORAT BANKLARINING O'RNI.....	6
2 BOB. XORIJ VALYUTASIDA OPERATSIYALARNI TASHKIL ETISH.....	15
3-BOB. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA TO'LOV VA HISOB- KITOB USULLARI.....	22
4-BOB.XALQARO SHARTNOMALARNING VALYUTA-MOLIYAVIY SHARTLARI.....	30
5-BOB.INKASSO BO'YICHA HISOB-KITOBLAR	44
6-BOB. AKKREDITIVLAR BO'YICHA HISOB-KITOBLAR.....	58
7- BOB. XALQARO HISOB-KITOBLARDA BANK JO'NATMASI....	66
8-BOB. TURIZMDA BANK XIZMATI.....	73
9-BOB. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA TIJORAT BANKLARNING NOMOLIYAVIY XIZMATLARI.....	85
10-BOB. XALQARO HISOB-KITOB OPERATSIYALARIDA VALYUTA RISKINI SUG'URTALASH.....	98
FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.....	105
IZOHLI LUG'AT.....	109

KIRISH

Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirishda tijorat banklari muxim o'rin egallaydi. Tijorat banklari orqali xalqaro operastiyalarning asosiy qismi amalga oshiriladi. Bu xolat so'nggi yillarda jaxonning etakchi mamlakatlari va hamkorlik tashkilotlari bilan iqtisodiy sohalarda hamkorlikni amalga oshirilishida ham namoyon bo'lmoqda.

Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davom etayotgan davrda banklarnig xalqaro operastiyalariga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Bu borada Prezidentimiz I.A.Karimov aytganidek, "...moliyaviy-iqtisodiy inqirozning har qaysi davlatdagi miqyosi, ko'lami va oqibatlari qanday bo'lishi ko'p jihatdan bir qancha omillardan kelib chiqadi. Ya'ni, bu avvalo, ana shu davlatning moliya-valyuta tizimi nechog'liq mustahkam ekaniga, milliy kredit institutlarining qay darajada kapitallashuvi va likvidligi (to'lov imkoniga), ularning chet el va korporativ bank to'zilmalariga qanchalik qaram ekaniga, shuningdek, oltin-valyuta zaxirasining hajmi, xorijiy kreditlarni qaytarish qobiliyati va pirovard natijada – mamlakat iqtisodiyotining barqarorlik, diversifikastiya va raqobatga bardoshlik darajasiga bog'liq»¹.

Ayniqsa, iqtisodiyotning hozirgi sharoitida Respublikamiz iqtisodiyotini jaxonning bir qator mamlakatlari bilan hamkorlik qilish xalqaro iqtisodiy aloqalarni kengaytirishni taqozo qiladi.

Bank-moliya tizimida olib borilayotgan ishlarda bir qator bank xizmatlari turlari kengaytirildi, shu bilan birga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov aytganidek, "Tijorat banklarimizning tashqi majburiyatlar bo'yicha to'lovlarining holati va hajmi masalasi bo'yicha so'z yuritganda hech qanday xavotirga o'rin yo'q. Bu ham respublikamiz bank tizimi jahon moliyaviy

¹ Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни баргараф этишининг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009

inqirozining salbiy ta'siri va oqibatlaridan ishonchli tarzda himoyalanganini ko'rsatadi.”² deb ta'kidlagan.

Shu munosabat bilan talabalarga mazkur fan xususiyatlari doirasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari” nomli asarida keltirilgan materiallar, qoidalar va xulosalarni puxta o'zlashtirish, kelgusi faoliyatida samarali foydalanishlari hamda ijodiy yondoshishlarini ta'minlash fanni o'rganish oldida turgan asosiy vazifalardan biridir.

Xalqaro operatsiyalarning asosiy qismini tashkil etgan tashqi savdo operatsiyalari va kapitallar hamda kreditlarning xarakati bo'yicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblarni bajarilishi uchun tijorat banklarining xalqaro operatsiyalariga extiyoj seziladi. Ushbu xalqaro iqtisodiy aloqalarga oid bank xizmatlari turlarni amalga oshirish va rivojlantirish masalalari dolzarb hisoblanadi hamda ularni «Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda bank xizmati» fani o'rgatadi. Bu fan O'zbekiston bank tizimidagi xizmatlarni xalqaro miqyosga ko'tarishda banklarning rolini oshirish va banklararo korrespondent munosabatlarni o'rganish hamda o'zaro aloqalar tizimini takomillishtirish masalalarini ham o'rgatadi. Shuningdek talabalarga xalqaro iqtisodiy munosabatlarda bank xizmati bo'yicha mustaxkam nazariy va amaliy bilim berish, xususan xalqaro hisob-kitob shakllarini o'rgatish, xalqaro valyuta-kredit munosabatlari hamda tijorat banklarining valyuta operatsiyalari bo'yicha xorijiy banklar tajribalarini o'rgatish, valyuta operatsiyalari bo'yicha yuzaga keladigan risklar va ularni kamaytirish yo'llari o'rgatiladi.

² Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишининг йўллари ва чоралари.Тошкент, 2009 йил.

1-BOB. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA BANKLARNING O'RNI

1. Banklarning iqtisodiyotdagi o'rni. Xalqaro savdo muammolari

Tijorat banklarining iqtisodiyotda tutgan o'rni va o'ziga xos faoliyati bilan bozor iqtisodiyotining ajralmas kismi sifatida yuzaga keldi. Tijorat banklarining bugungi kundagi faoliyatiga e'tibor beradigan bo'lsak, iqtisodiyotning hech bir sub'ekti yo'qki u bugun bank xizmatidan foydalanmaetgan bo'lsin. Banklarning bugungi kundagi ko'rsataetgan xizmatlarini quyidagicha ko'rishimiz mumkin:

- Vaqtincha bo'sh mablag'larni yig'ish va ularni kapitalga aylantirish.
- Axoli , korxonalar hamda davlatga kredit berish .
- Iqtisodiy sub'ektlarining bir birlari hamda davlat bilan bo'ladigan to'lovlarni amalga oshirishda hisob va to'lovlarni amalga oshirish xizmati.

Tijorat banklari iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi va uning ahamiyati jahon moliyaviy inqirozi hukm surayotgan hozirigi kunda ham ortib bormoqda. Chunki banklar Prezident I. Karimov aytganidek "...aynan banklar, ta'bir joiz bo'lsa, butun iqtisodiyotimizni oziqlantirib turadigan qon tomirlari hisoblanadi, mamlakatimizning moliyaviy-iqtisodiy barqarorligi ko'p jihatdan ularning samarali faoliyatiga bog'liq"³.

Yukorida ko'rsatib utilgan faoliyat turlari tijorat banklarining asosiy faoliyat turlari hisoblanadi. Tijorat banklari yangi turdagi xalqaro miqyosdagi bank xizmatlarini yo'lga qo'yish orkali korxonalar tashkilotlarga qulayliklar yaratmokda. Bo'lar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Lizing xizmatlari .
- Faktoring xizmatlari .

³ И. Каримов. "Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари". Т. Ўзбекистон. 2009 йил

- Investitsiya operastiyalari.
- Moliyaviy brokerlik xizmatlari .
- Trast xizmatlari
- Iqtisodiy va moliyaviy axborotlar va maslaxatlar berish va boshqalar.

Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni mustahkamlash, ularning kredit liniyalarini jalb qilish orqali banklarning investitsion jarayonlardagi ishtirokini kengaytirish maqsadida respublika tijorat banklari tomonidan xalqaro reyting kompaniyalarining kreditga layoqatlilik reytinglarini olish bo'yicha tegishli ishlar amalga oshirildi.

2008 yilda respublikamizda faoliyat yuritayotgan tijorat banklarining 12 tasi xalqaro «Mudis», «Fitch Reytings» va «Standart end Purs» reyting kompaniyalarining «barqaror» reyting bahosini olishga erishdilar

1-jadval

Xalqaro reyting kompaniyalarining «barqaror» reyting bahosini olgan banklar⁴

«Mudis»	«Fitch reyting»	«Standart end Purs»
TIF Milliy bank	O'z sanoatqurilishbank	TIF Milliy bank
Ipoteka-bank	Paxtabank	Kapitalbank
G'alla-bank	Asakabank	
Aloqabank	Hamkorbank	
Turonbank	Ipak yo'li bank	
Kredit standart bank		

Tijorat banklari o'zining vaktincha bo'sh mablag'larni mobilizatsiya qilish va ularni keyinchalik kapitalga aylantirish kabi faoliyati bilan bugungi kunda mablag'larni qayta taksimlashning bozor mexanizmlariga asoslangan muxim bir vazifani bajarmoqda.

⁴ Б.Ю.Ходиев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009.

Banklarning kredit bera olish kobilyati nafakat axoli kulidagi bo'sh mablag'lar yig'ilishiga hamda korxon va tashkilotlarning o'z pul mablag'larini ko'ppaytira olish kobilyatiga bog'liq, balki bugungi kunda axolining bankga bo'lgan ishonchiga hamda inflyastiya darajasiga bog'liq bo'lib bormokda.

Firmalar turli sabablarga ko'ra tashqi savdo qatnashchilari bo'lishi mumkin. Masalan

- o'z faoliyatini yuritishi uchun kerak bo'ladigan xom ashyo materiallarni chetdan keltirishi Masalan. Bund a u importer sifatida maydonga chiqadi.
- Ko'pchilik firmalar chetga mol sotib undan daromad ko'rishni istaganligidan ular eksporter bo'lishi mumkin.
- ikki mijoz urtasida vositachi sifati faoliyat ko'rsatishi mumkin.

Xalqaro savdo turli mamlakatlar sotuvchi va xaridorlari urtasida yuzaga keladi. Bu xolda uning kiyinligi hamda unda banklarning rolini e'tiborga olish lozim bo'ladi. Bular bilan bir qatorda ba'zi kiyinchiliklar va muammolar vujudga keladi. Ularni quyidagicha keltirish mumkin.

- vakt va masofa
- valyuta kurslarini o'zgarishi (valyuta riski)
- qonun va qarorlardagi farqliliklar
- mamlakat riski

Mol etkazib beruvchi uchun to'lovni olish, importer uchun esa molni olishda vakt muammosi bo'lishi mumkin. Ushbu ko'rsatkich eksporter uchun quyidagi riskni kelib chiqadi:

- ichki bozorda sotgandan ko'ra chetga sotilganda to'lovni o'zok muddatga kechiqkan xolda olishi mumkin. Xorij debitorlarini ko'paygani xolda ular moliyalashtirish muamolarni xal qilishlari uchun murojaat qilishlarilari mumkin.
- mijoz boshka mamlakatda joylashgan bo'lsa, debitorlarni nazorat qilish kiyinlashadi, umidsiz qarzar ko'payishi mumkin.

To'lovlarni o'z vaktida olish va moliya-sh muammosini doimo kredit muassasalari xal kiladi.

Xalqaro savdoda vakt doimiy muammo bo'lib kelgan. Shuning uchun ham eksporter riskka bog'liq bo'ladi. To'lovning kechiqishi to'lov usullaridan foydalanilganligiga bog'liq.

Xalqaro savdoda to'lovlar asosan xorij valyutasida amalga oshiriladi. Bunda eksporter valyutasida, importer valyutasida yoki uchinchi mamlakat valyutasidan foydalanish mumkin. Shuning uchun ham importer uchun xorij valyutasini olish kabi muammoni kelib chiqadi mumkin. Bunda banklar asosiy urin egallaydi.

Jo'natilayotgan molning baxosi valyuta kursini o'zgarishi bilan o'zgarishi mumkin. Shu ning uchun korxonalar xorij valyutasida tushum olayotganida valyuta kursning o'zgarishi riskiga maxkum bo'ladi.

Valyuta riskni pasaytirish uchun quyidagi xarakteristikalar amalga oshiriladi

- forvard shartnomalarini to'zish
- valyuta tushumlari va to'lovlari bo'yicha kelishuv
- valyutada cheklangan kurs bo'yicha qarz olish va uni kelgusi yil tushumlaridan to'lash
- valyuta opstionlari

Xorij qonun va qarorlarini bilmaslik eksporter va importer lar uchun kiyinchiliklarni kelib chiqadi mumkin. Uning oldini olish yo'llarida biri sifatida xalkar savdo ishlamlarini standartlashtirish bo'lib hisoblanadi. Buni amalga oshirish kadamlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi

- inkasso bo'yicha kelishilgan (unifistirovanno'e) koidalar
- xujjatli akkreditiv bo'yicha (unifistirovanno'e) koidalar

Xukumat qarorlari xalqaro hisob-kitoblarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Quyidagi qarorlar bo'lishi mumkin:

- valyutani tartibga solish bo'yicha chora tadbirlar
- eksportni listenziyalash
- importni listenziyalash

- savdo embargosi (ba'zi tovarlarni kiritilishini takiklash)
- import kvotalari (ba'zi tovarlarning kiritilishini chegaralash)
- import qilinayotgan tovarlarning bojxona ishlamlari uchun xujjatlashtirish (o'zok yoki kiska davrda qilishlarini mumkin)
- import poshlinalari

Valyutani tartibga solish mamlakatga valyutani ko'payishi yoki kamayishi bo'yicha nazorat tizimi hisoblanadi. Bu asosan

1. xukumatga aloxida olingan shaxslardan olingan xorij valyutasini berish yoki sotish bo'yicha
2. xorij valyutasining zaxiralarini normalashtirish bo'yicha (olib kirish yoki olib chiqishda cheklangan summa)

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy kismini tashqi savdo tashkil etadi va uning amal qilishlarini valyuta mexanizmining faoliyatini asosini tashkil etilgan

Valyutani tartibga solib turish o'ziga xos valyuta operastiyalarini va rezerv fondlarini tashkil etilgan va nazoratini amalga oshiruvchi munosabatlarni o'z ichiga oladi.

Valyuta bozorida operastiyalarvakolatli banklar orkali hamda valyutaga bo'lgan bozor kursi bo'yicha amalga oshiriladi.

Valyuta operastiyalari sub'ektlari 2 guruxga bo'ladi.

Rezidentlar

- maxalliy fukarolar
- fukarolikka ega b-magan va doimiy yashash joyig'a ega bg'gan shaxslar
- vaktinchalik mamlakat xududidan tashkarida bo'lgan fukarolar
- yuridik manzili O'zbekiston Respublikasi xududida bo'lgan yuridik shaxslar
- Respublika tashkarisidagi yuridik shaxslarning vakolatxonalari, filiallari va boshka rasmiy tashkilotlari

Norezidentlar

- doimiy yashash joyi chet elda bo'lgan fuqarolar, shuningdek, vaqtinchalik O'zbekistonda yashayotgan fuqarolar
- chet elda tashkil etilgan va chet el qonunlariga ko'ra faoliyat yuritayotgan qo'shma korxonalar
- chet el mamlakatlari vakolatxonalari, xalqaro tashkilotlar va muassasalar
- Valyuta operastiyalari asosan
- valyuta qiymatliklariga mulkchilik xukukining utishi
- valyutalarning to'lov vositasi shaklida foydalanilishi
- xalqaro pul jo'natmalarini jo'natishga bog'liq operastiyalarni kamrab oladi.

Valyuta operastiyalari ko'rinishiga karab

- joriy
- kapital xarakatiga bog'liq

operastiyalarga bo'ladi.

Joriy operastiyalar

- oldi-sotdi operastiyalar
- chet elga jo'natma olish (yuborish)
- notijoriy operastiya, ish haqi, aliment va boshqa analogik operastiyalar

Kapital xarakatiga bog'liq operastiyalar

- ◆ 180 kundan ortiq muddatga bo'lgan investistiyalar
- ◆ xtsob va jamgarmalarga mablag'larni qabul qilish va joylashtrish
- ◆ joriy operastiyalarga kirmagan barcha operastiyalar

2.Valyuta hisobraqamini ochish tartibi. Rezident va norezident tushunchasi.

Tijorat banklarining xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirishdagi mavkei ularning moliyaviy jixatdan mustaxkamligiga, elektron aloka sistemalari bilan yaxshi jixozlanganligiga, reputastiyasiga, rivojlangan, keng tarmokli xorijiy filiallar va bo'linmalarga ega ekanligiga, ko'p sonli

korrespondent hisob-rakamlariga ega ekanligiga bog'liq. Tijorat banklarining xorijiy bank va korporastiyalar bilan amalga oshiradigan xar kandy talab va majburiyatlar bo'yicha to'lov operastiyalari korrespondent hisob-rakamlari orkali utadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasidagi tijorat bankining mijozlari Avstriyaga paxta-tolasini eksport kildi deylik. Bunda importyor o'z bankiga, ya'ni Avstriyadagi tijorat bankiga jo'natilgan tovarlar summasini to'lash to'g'risida ko'rsatma beradi. Avstriya banki to'lov summasini o'zidagi O'zbekiston bankining korrespondent hisob-rakamiga utkazadi. Ushbu korrespondent hisob-rakami O'zbekiston tijorat banki uchun "Nostro" deb ataladi, Avstriya tijorat banki uchun "Vostro" deb ataladi. Xar bir tijorat banki xar bir valyuta turi uchun bittadan korrespondent hisob-rakami ochadi. Odatda, ushbu hisob-rakamlari xalqaro hisob-kitoblarda keng qo'llanuvchi erkin almashinadigan valyutalarda ochiladi.

Har kandy valyuta mablag'lari hisob rakamida saklanadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga hisobraqam ochish tartibi O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligidan 1948 tartib raqam bilan 7 aprel 2009 yilda ro'yxatga olingan "O'zbekiston Respublikasi banklarida ochiladigan bank hisobvaraqlari to'g'risida yo'riqnoma"⁵ da belgilangan.

Valyuta hisob rakami ochish uchun rezident yuridik shaxslar quyidagilarni bankka taqdim etishi shart.

1. Ariza
2. Ro'yxatdan utganlik to'g'risidagi guvoxnoma (nusxasi)
3. Imzolar kartochkasi

Bunda, jismoniy shaxslar tomonidan qo'shimcha ravishda shaxsni tasdiqlovchi hujjat shaxsan taqdim qilinadi va bank tomonidan ushbu hujjatlardan nusxa olinadi.

Mijozlarga bitta bankda ma'lum bir chet el valyutasida faqat bitta talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqa ochilishiga ruxsat etiladi.

Valyuta hisob rakami 20 rakamdan iborat

⁵ Банк меъёрий хужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

Korxonaning valyuta rakamiga xorij valyutasida quyidagi manbalardan kelib tushishi mumkin:

1. xorij vakolatli bankidan eksport kelgan tovarlar uchun kelib tushgan mablag'lar va majburiy sotishdan keyin kolgan summa
2. boshqa valyuta hisob rakami dan kelib tushgan mablag'lar
3. hisob egasi tomonidan valyuta birjasi va aukstionlaridan kelib tushgan mablag'lar
4. Markaziy Bank vakolatiga ega bo'lgan banklardan kelib tushgan summa

Korxonaning valyuta hisob rakamidan xorij valyutasi quyidagilarga ishlatilishi mumkin

1. eksport-import operastiyalari bo'yicha faoliyat yuritilishi bo'yicha utkazmalar
2. tashqi savdo va b.tash-klariga,import kelgan tovarlar uchun to'lovlar
3. boshqa korxonalar ning valyuta hisob rakami
4. kreditlarni qaytarish va boshqa to'lovlar

Bank kaysi valyutada faoliyat yuritsa, foizini o'sha valyutada oladi va to'laydi. Rezident fukarolar ham analogik tarzda valyuta hisob rakamini ochishi mumkin. Hisob rakamini ochish sharoitida shaxsini tasdiqlovchi hujjat talab qilinadi. Hisob ochilganligi uchun foiz to'lovi olinmaydi. Birok, minimal koldik talab etiladi. Valyuta hisob rakami muddatli va muddatsiz shaklda ochilishi mumkin. Norezident shaxslar ham o'z faoliyatini yuritishi mobaynida valyuta hisob rakami ochishi mumkin. Ochilish tartibi ham yuqorida e'tirof etilganidek tarzda amalga oshiriladi.

Tayanch iboralar

Korrespondent munosabat. Valyuta hisob rakami. Valyuta. Rezident. Norezident. Embargo. Valyuta cheklashlari.

Nazorat savollari

1. Banklararo korrespondent munosabatlar nima?
2. Xalqaro savdoda yuzaga keladigan asosiy muammolar nimalardan iborat?
3. Valyuta riski nima ?
4. Tijorat banklarida valyuta hisob rakamini ochish tartibi to'g'risida tushuncha bering?
5. NOSTRO va LORO hisob rakamlari mazmuni nimadan iborat?
6. Rezident va norezident tushunchalari?
7. Valyuta munosabatlarini tartibga solib turish vakolati kimga yuklatilgan?
8. Banklarning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi o'rniga ta'rif bering.

2 BOB. XORIJ VALYUTASIDA OPERATSIYALARNI TASHKIL ETISH

1.Xorij valyutasidagi operastiyalarni tashkil etish zaruriyati

Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davom etayotgan hozirgi kunda valyuta munosabatlarini tartibga solish va uni rivojlantirish muhim masala bo'lib hisoblanadi. Ma'lumki, valyuta operastiyalari banklar orqali amalga oshiriladi. Demak, valyuta operastiyalarini muvofiqlashtirish ko'p jihatdan banklar, xususan, vakolatli banklar faoliyatiga bog'liqdir. Bu borada Prezident I. Karimov aytganidek, "...avj olib borayotgan global moliyaviy inqiroz jahon moliya-bank tizimida jiddiy nuqsonlar mavjudligi va ushbu tizimni tubdan isloh qilish zarurligini ko'rsatdi. Ayni vaqtda bu inqiroz asosan o'z korporativ manfaatlarini ko'zlab ish yuritib kelgan, kredit va qimmatbaho qog'ozlar bozorlarida turli spekulyativ amaliyotlarga berilib ketgan banklar faoliyati ustidan etarli darajada nazorat yo'qligini ham tasdiqladi."⁶ Shulardan kelib chiqib, banklarning valyuta operastiyalari va ularni tashkil etishni yangicha usullarda amalga oshirish muhim masala hisoblanadi.

Xorij valyutasi bilan faoliyat olib borish bugungi kunda uuz chegarasini bilmaydi. Xalqaro moliyalashtirish soxasida juda ko'p xarajatlar valyuta almashtirish kurslarining kelgusidagi noaniqliklari oqibatida kelib chiqadigan valyuta riski bilan bo'liqdir.

Firmalar tashqi iqtisodiy faoliyatda qatnashayotganida, ular valyuta bo'yicha oldi-sotdi operastiyalarida qatnashadilar. Tashqi iqtisodiy faoliyatda maxalliy valyuta boshka mamlakat uchun xorijiy valyuta hisoblanadi. Agar eksporter uchun to'lov summasini uning valyutasida amalga oshirilishni kelishsa , xorijiy sherik uchun uning valyutasini topish masalasi yuzaga

⁶ И. Каримов. "Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари". Т. Ўзбекистон. 2009 йил

chiqadi. Buning uchun u bankdan mazkur valyutani olish uchun o'z valyutasidagi kerakli miqdordagi valyutani almashtirishi lozim bo'ladi.

Agar eksporter to'lovni importer valyutasida olish istagini bildirsa, to'lov kelib tushgan dan keyin uni kanday ishlatish usulini bilishi kerak. Bu usullar quyidagicha bo'lishi mumkin.

- ◆ O'z bankida mazkur valyuta bo'yicha hisob ochishi kerak
- ◆ Xorij valyutasini o'z bankida maxalliy valyutaga almashtirish uchun sotishi kerak.

Eksporter to'lovni o'zi uchun ham, importer uchun ham chet el valyutasida amalga oshirishni talab qilishi mumkin.

Bu xolatda savdo ishtirokchilari uchun sotib olish va sotish operastiyalarini o'z mamlakatlaridagi bagnklari orkali amalga oshirishlari masalasi chiqadi. Valyutani mijoz sotganda bank sotib oladi va aksincha.

Nima uchun eksporter to'lovni o'z valyutasida olishi masalasi hamda xorij valyutasida olganida uni o'z valyutasiga almashtirishi kerak bo'ladi.

- ◆ firmalar o'z faoliyati uchun kelib tushgan mablag'larni ishlatishga xarakat kiladilar.
- ◆ asosiy xarajatlar o'z valyutasida amalga oshirilishi bois, uni bankda almashtirishga xarakat kiladilar.

Xalqaro hisob-kitoblar deganda, turli mamlakatlar urtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy alokalar natijasida yuzaga keladigan pullik talablar va majburiyatlar yuzasidan to'lovlarni amalga oshirish tizimi tushuniladi. Xalqaro hisob-kitoblarning turli shakllari mamlakatlarning xukukiy va jismoniy shaxslari tomonidan keng qo'llaniladi.

Tovarlar ishlab chiqarish va ularni sotish jarayonlarining baynalminallashuvi xalqaro hisob-kitoblarning mazmunida yangi o'zgarishlarni paydo bo'lishiga olib keldi. Xalqaro hisob-kitoblar keng kamrovli bo'lib, u eksport-import operastiyalari, tijorat xarakteriga ega bo'lmagan to'lovlar - turizm, sport, fukarolar tomonidan xorijiy davlatlarga pul utkazishlar, xorijiy davlatlarda diplomatik va savdo vakolatxonalarini

ochish, o'zga davlatlar xududida xarbiy kislarni saklash va shu kabilar, kapitallar va kreditlarning xarakati bo'yicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro hisob-kitoblarda qatnashuvchi sub'ektlar bo'lib xukumatlar, davlat organlari, markaziy banklar, tijorat banklari, maxsus moliya-kredit institutlari (Pensiya fondlari, sugurta kompaniyalari, kredit ittifoklari, lombardlar va x.k.), korporastiyalar, xalqaro va regional moliya-kredit tashkilotlari (Xalqaro Valyuta Fondi, Jaxon Tiklash va Tarakkiyot Banki, Osiyo rivojlanish banki, Islom rivojlanish banki va x.k.) hisoblanadi.

Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish bo'yicha birinchi urinni tijorat banklari egallaydi. Sababi shundaki, xalqaro operastiyalarning asosiy kismi tashqi savdo operastiyalari va kapitallar va kreditlarning xarakati bo'yicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblarga to'g'ri keladi. Ushbu hisob-kitoblarda ishtirok etuvchi tijorat strukturalarining milliy va chet el valyutalaridagi joriy va depozit hisob-rakamlari tijorat banklarida joylashgan. Markaziy banklar esa tijorat strukturalariga kredit - hisob-kitob xizmatlarini ko'rsatish ega emas. Demak, tijorat banklari orkali tijorat xarakteridagi operastiyalarning asosiy kismi amalga oshiriladi.

2.Valyuta kursining o'zgarishining okibatlari

Valyuta kursi – bu, bir valyutaning boshqa bir valyutadagi ifodasi yoki bahosidir. Valyuta kursi – xorijiy valyutaning milliy valyutadagi ifodasi. Masalan, O'zbekiston Respublikasida 1 AQSh dollari = 1540 so'm yoki Rossiyada 1 AQSh dollari = 31,34 rubl.

Oltin-deviz standarti sharoitida 1929-36 yillargacha davlatlarni milliy qog'oz pullari, baho masshtabiga asosan oltinga almashinar edi. 1936 yildan so'ng davlatlar milliy qog'oz pul birliklari oltinga almashmaydigan bo'ldi, ya'ni muomalada oltinga almashmaydigan kredit qog'oz pullar

yuradigan bo'ldi. Bunday sharoitda, valyuta kurslari ular zaminida yotgan oltin miqdorlarini solishtirish orqali aniqlanar edi.

1976-78 yillarda Yamayka valyuta tizimi sharoitida rasmiy oltin demonetizastiyasi e'lon qilindi va oltin pul sifatidagi harakatini to'xtatdi. Jahon bozorida valyuta kurslari ularga bo'lgan talab va taklif asosida, tebrana boshladi. Bunday muvozanatsiz sharoitda valyutalarning kursi qisqa vaqt ichida tez o'zgaradigan bo'lib qoldi.

Kross-kurs – bu, ikki valyuta orasidagi kursni uchinchi valyuta orqali aniqlash uslubi natijasida topilgan kursdir.

Bundan tashqari, jahon valyuta bozorida, “spot” operastiyalarida 2 kurs beriladi, ya'ni sotuvchi va sotib oluvchi kurslari. Bunday ikki kurs berilganda, kross-kurs aniqlanganda sotuvchi kursi sotib oluvchi kursiga va sotib oluvchi kursi sotuvchi kursiga bo'linadi yoki ko'paytiriladi.

Valyuta kurslarining quyidagi turlari mavjud:

“spot” kurs, forvard kurs, kross-kurs, “autrayt” kursi, sotuvchi va sotib oluvchi kursi.

“Spot” kurs – bu, naqdli (kassa) shartnoma kursidir. U, “spot” shartnomalari ijrosi paytida qayd etiladigan bir mamlakat valyutasining bahosini boshqa mamlakat valyutasidagi ifodasidan iborat.

“Spot” kurslar erkin suzadigan yoki qat'iy belgilangan bo'lishi mumkin. Ular milliy valyutaning mamlakat tashqarisida, shartnomani amalga oshirish paytida sotib olish qobiliyatini ko'rsatadi.

Ba'zi davlatlar valyutalarining ichki va tashqi qiymati mavjudligiga qaramasdan, valyuta nazorati sharoitida, oddiy tijorat operastiyalarini amalga oshirishda, asosan tovar va xizmatlar importida valyuta va “spot” kurslari bir xilda qo'llanilishi mumkin.

Forvard kursi – bu, muddatli valyuta shartnomalari kursidir. U, kelgusida ma'lum bir sanaga valyutani etkazib berish sharti bilan sotish

yoki sotib olish bahosidan iboratdir. Bunda, muddatli valyuta operastiyasida kurs shartnoma tuzilish paytida qayd etiladi.

Amaliyotda forvard kursi “spot” kursèga yaqin. Farqè shundaki forvard operastiyalarda valyuta risklari paydo bo’ladi. Masalan, forvard kursi valyutalarning kuchli va kuchsiz pozistiyalarini, foiz stavkalaridagi farqlarni hisobga olishi lozim. Bu omillar forvard kursining “spot” kursdan jiddiy oshishiga olib kelishi mumkin.

“Autrayt” kursi – bu, mukofot va diskont uslubi orqali aniqlanààègan muddatli shartnoma kursidir.

Kross-kurs – bu, ikki valyuta orasidagi kursni uchinchi valyuta orqali aniqlash uslubi , kursdir.

Xar bir tijorat banki xar bir valyuta turi uchun bittadan korrespondent hisob-rakami ochadi. Odatda, ushbu hisob-rakamlari xalqaro hisob-kitoblarda keng qo’llanuvchi erkin almashinadigan valyutalarda ochiladi. Xozirgi kunda xalqaro hisob-kitoblarda eng keng qo’llanuvchi beshta davlatning milliy valyutasini ko’rsatish mumkin:

2-jadval.

Xalqaro hisob-kitoblarda qo’llaniluvchi asosiy valyutalar⁷

No t.r	Valyutalarning turi	Xalqaro savdo bo’yicha hisob-kitoblarda salmogi, % da	Valyutalarning xalqaro mikyosda tan olingan belgilanishi	Valyutalarga nisbatan qo’llanuvchi koeffistentlar
1.	AQSH dollari	45-65	USD	1
2.	Evro	20-30	EUR	1
3.	Yaponiya ieni	15	JPY	100
4.	Buyuk Britaniya funt sterlingi	10-15	GBP	1

⁷ Тожиёв Р.Р. Халқаро валюта кредит муносабатлари. Т. 2007

Tashqi iqtisodiy bitimlarning, shu jumladan, tashqi savdo bitimlarining amalga oshishi, ya'ni ularni o'z vaktida va kam xarajat sarflagan xolda amalga oshirish shartnomalarning moliyaviy va to'lov shartlariga bog'liq. Shu sababli, tashqi savdo munosabatlarida ishtirok etuvchi sub'ektlar shartnomani imzolash paytida uning barcha jixatlarini puxta kelishib oladilar. Bunda, odatda, eksportyor va importyorning manfaatlarining karama-karshiligi yuz beradi. Masalan, eksportyorlar to'lov summasining ma'lum kismini oldindan to'lab qo'yishni, ko'pchilik xollarda, talab kiladilar. Ushbu to'lov summasining mikdorini aniklashda karama-karshilik yuzaga keladi. Eksportyor imkoniyat darajada ko'prok summani oldindan to'lashni talab kiladi, importer esa iloji boricha kamroq summani oldindan to'lashga xarakt kiladi, chunki bu summa ma'lum vakt importyorning xujalik oborotidan chiqib ketadi.

Eksportyor imkoniyat kadar to'lov kafolatlanadigan hisob-kitob shaklini tanlashni taklif kiladi. Masalan, xujatlashtirilgan akkreditiv ana shunday hisob-kitob shakli. Importyor uchun esa, bu shakldan foydalanish makbo'l emas. Chunki bunda importyorning chiqimi ko'payadi. Masalan, xozirgi kunda G'arbiy Evropa mamlakatlarining tijorat banklari xujatlashtirilgan akkreditiv xizmati ko'rsatganligi uchun 3-5 foiz mikdorida xizmat haqi oladi.

Xalqaro hisob-kitoblar deganda, tashqi savdo, kapitallar va kreditlarning xarakati bilan bog'liq valyutaviy operastiyalar, valyutada oldi-sotdi qilish operastiyalari va boshka tovarsiz xarakatdagi operastiyalar majmui tushuniladi. Boshka so'z bilan aytganda, xalqaro hisob-kitoblar deganda, turli mamlakatlar urtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy alokalar natijasida yuzaga keladigan pullik talablar va majburiyatlar yuzasidan to'lovlarni amalga oshirish tizimi tushuniladi. Xalqaro hisob-kitoblarning turli shakllari mamlakatlarning xukukiy va jismoniy shaxslari tomonidan keng qo'llaniladi.

Tovarlar ishlab chiqarish va ularni sotish jarayonlarining baynamillashuvi xalqaro hisob-kitoblarning mazmunida yangi o'zgarishlarni

paydo bo'lishiga olib keldi. Xalqaro hisob-kitoblar keng kamrovli bo'lib, u eksport-import operastiyalari, tijorat xarakteriga ega bo'lmagan to'lovlar - turizm, sport, fukarolar tomonidan xorijiy davlatlarga pul utkazishlar, xorijiy davlatlarda diplomatik va savdo vakolatxonalarini ochish, o'zga davlatlar xududida xarbiy kislarni saklash va shu kabilar hamda kapitallar va kreditlarning xarakati bo'yicha amalga oshiriladigan hisob-kitoblarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro hisob-kitoblarda qatnashuvchi sub'ektlar bo'lib xukumatlar, davlat organlari, markaziy banklar, tijorat banklari, maxsus moliya-kredit institutlari (Pensiya fondlari, sugurta kompaniyalari, kredit ittifoklari, lombardlar va x.k.), korporastiyalar, xalqaro va regional moliya-kredit tashkilotlari (Xalqaro Valyuta Fondi, Jaxon Tiklanish va Taraqqiyot Banki, Osiyo rivojlanish banki, Islom rivojlanish banki va x.k.) hisoblanadi.

Valyuta kursini doimo tebranib turishi sababli tijorat banklari ularni diversifikastiya qilib turishadi. Valyuta kurslarini diversifikastiya qilish deganda, rezervlar tarkibidagi nobarqaror valyutani sotish va ularning o'miga barqaror valyutalarni sotib olish tushuniladi. Xozirgi kunda diversifikastiya, asosan, uchta valyuta -evro, Yaponiyaning ieni va Shveystariyaning franki hisobidan amalga oshirilmokda.

Tayanch iboralar

Valyuta kursi. To'lov valyutasi. Baxo valyutasi. Valyuta diversifikastiyasi. Erkin almashtiriladigan valyuta. Valyuta riski. Valyuta riskini sugrtalash. Valyuta bozorlari. Valyutani olish va sotish.

Nazorat savollari

1. Xorij valyutasida operastiyalarning amalga oshirilishi uchun nima zaruriyat majbur kiladi?
2. Eng asosiy EAV turlarni sanab bering?
3. Valyutaning almashuv kursi nima?
4. Kross-kurs metodi kaysi paytlarda qo'llaniladi?
5. Valyuta bozori nima?
6. Valyuta kursining o'zgarishi nima okibatga olib keladi?
7. Valyuta kursini o'zgarishidan ta'sir ko'rishni oldini olish maksadida banklar kandy xarakatlarni amalga oshiradi?

3-BOB . XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA TO'LOV VA HISOB- KITOB USULLARI

1.Xalqaro to'lov va hisob kitob usullari

Mazkur bobda xalqaro iqtisodiy munosabatlarda to'lov va hisob-kitoblarning usullari va buxgalteriya ishlamlari to'g'risida fikr yuritiladi. Hamda ularning banklardan utkazish tartibi to'g'risida ma'lumot beriladi.

Agar eksporter xorijga tovar sotsa , u albatta to'lovni kutadi va iloji boricha tezrok. Birok, xalqaro iqtisodiy munosabatlarda eksport operastiyalari kushimcha risska tortilgan bo'ladi. Bular :

- Vaqt
- Qonunlarni yaxshi bilmaslik
- Xukumat qarorlari
- Valyuta kurslarining tebranishi

Eksporter va importer savdo bitimini to'zish chogida to'lov va xis-kit larning usullari to'g'risida kelishib olgan bo'lishi kerak.Quyida xalqaro iqtisodiy munosabatlarda qo'llanilish mumkin bo'lgan to'lov usullari keltirilgan.

- ◆ Avans to'lovi
 - Xujjatli akkreditiv
 - Jo'natilgandan keyin to'lov
 - Xujjatli inkasso
 - Ochiq hisob bo'yicha xis-kit

Qo'llanilish mumkin bo'lgan hisob-kitob sotuvchi xaridor va bank tomonidan xalqaro andozalarga mos xolda kelishib olingan bo'lishi kerak.

Hisob-kitob usullari sifatida odatda

- Cheklar
- Utkazma veksellar
- Bank trattasi
- Pochta o'tkazmalari

- Telegraf-teleks to'lov topshiriqnomalari
- SWIFT tizimi orkali utkazmalar

bo'lishi mumkin.

Eksporter o'z bankiga eksport bitimini moliyalashtirini surab murojaat qilishlari mumkin. Kredit eksporterga to'lovni mol jo'natilgan davr bilan importerdan to'lov olinadigan davr oraligida foydalanish imkonini beradi. Birok bu xolatda ham xaridor yukorida ko'rsatib utilgan to'lov usullaridan biridan foydalanishi mumkin bo'ladi.

XIM da jo'natish xujjalari muxim rol o'ynaydi. Jo'natish xujjalari bo'lar hisob faktura , sugurta qilinganlik to'g'risida guvoxnoma , transport nakladnoylari bo'lishi mumkin.

Eksportning xavfsiz to'lov usullaridan biri sifatida oldindan to'lov yoki avans keng foydalaniladi. Bu xolda eksporter riskka importer tomonidan to'lanmaslik xatirligidan xoli bo'ladi. Birok, agar to'lov to'lov avans shaklida bo'lsa , eksporter mol jo'natish oldidan to'la kelganligiga ishonishi kerak bo'ladi.

Avansning xaridor uchun xavfli tomoni shundaki , eksporter tovarni etkazmasligi yoki kisman berishi yoxud belgilangan talablarga javob bermasligi mumkin. Avans to'lov bu eksporterning to'la ishonchliligini isboti bo'lib xis-di. Noxush xolatlariga tushmaslik uchun kisman oldindan to'lov usuli qo'llaniladi.

Eksporterlarning ximoyasi bo'lib hisoblanadi. Agar bu akkreditiv tasdiqlansa, u xolda nokulaylik va riskni minimumlashtirishga olib keladi. Jo'natilgandan keyingi to'lov

Eksporter va importer shunday qarorga kelishi mumkin , xaridor mol uchun to'lovni eksporter uni jo'natgandan keyinok to'lashi mumkin. Eksporter importerni telegramma teleks yoki boshka yo'llar bilan xabardor qilishlari kerak.

Bu usul eksporterni jo'natilgan mol ustidan belgilangan xujjatlar bo'yicha egalik qilishlari xukukini to'lovni olmagan davrigacha saklashi mumkin.

Mijoz o'z banki yordamida jo'natish xujjatlariga asoslangan xolda to'lovni undirishni amalga oshirishdan iborat bo'ladi.

Eksporter uchun kelishilgan muddatda to'lovni olshi kafolatlanmagan sotishni mujassamlaydi.

Shunday qilib, ochiq hisob bo'yicha savdo quyidagi talablar bilan amalga oshirilishi mumkin:

- Eksporter tovarin jo'natish xujjatlari bilan etkazib beradi. Shu bilan birga tovarlarga egalik qilishlari xukukni ham yo'qotadi. Shuningdek, mulkka egalik xukukini ham yo'qotadi.
- Importer kekusida tovar uchun kelishilgan muddatda to'lovni oldindan to'lashi ham mumkin.

Mazkur to'lov turida eksporterni to'lanmaslik riski yuzaga kelishi mumkin. Ushbu usul asosan:

- Eksporter va importer urtasidagi doimiy alokaning bo'lishi
- kattik xukumat cheklashlarining bo'lmasligi sharoitida (EH davlatlarida)

O'z xususiyatlariga ko'ra turli xis-kit usullari mavjud.

Chek yordamida hisob kitoblar. Bu metod bo'yicha eksporter mazkur chekning trassant bankiga kliring uchun kelib tushishidan tortib uni o'z hisobiga utkazilishgacha bo'lgan jarayonni o'z ichiga oladi. Eksporter o'z bankiga mazkur to'lovni inkassolash uchun topshirik beradi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda cheklar majburiy tarzda inkassolanadi.

1. Agar importer o'zbek eksporteriga chek yozib bersa uning jarayoni quyidagicha bo'ladi.

- ◆ Importer pochtdan o'zbek eksporterga chek jo'natadi.
- ◆ Eksporter O'zbekistondagi o'z bankiga taqdim etadi

- ◆ Bank chekni importer bankiga mazkur summani to'lashi va mijozi hisobini debitlashi uchun yuboradi.
- ◆ Importer bankdan to'lov olingandan keyin o'zbek banki inkasso uchun mijozidan komissiya oladi

Agar o'zbek importeri eksporterga to'lovni chek orkali amalga oshirishini xoxlasa , bu jarayon yukoridagining teskarisi shaklida amalga oshiriladi. Importer uchun chek to'lovi katta emas , buning barobarida eksporter inkasso uchun komissiya to'laydi. Bu bilan uning ustun tomoni kuruladi. Fakat vaktning ko'p ketishi nokulay bo'ladi.

Nokulayliklarni quyidagicha keltirish mumkin:

- Eksporter chek inkassosi uchun to'laydi
- Chek pochta orkali jo'natilayotganda yo'qolishi mumkin
- Chek koplanmagan bo'lishi mumkin va u ko'rsatilganida to'lanmasligi mumkin.

Bank trattasi chek bo'lib, u o'z bank hisoblaridan biriga yozilgan bo'lishi mumkin. Masalan bank trattasi o'zbek banki tomonidan yozilgan bo'lishi mumkin va u xorijdagi bank hisob rakami iga o'zining hisob rakami dan mablag' utkazib berishini o'z ichiga oladi. BT bo'yicha qarzlarni to'lash jarayoni o'z ichiga quyidagilarni oladi.

Masalan ,o'zbek firmasi franstiyalik sotuvchiga Evroda bank trattasi orkali to'lamokchi. U o'z (o'zbek) bankiga bunday trattani berishi uchun yozma murojaat kiladi. Bunday talabnomada firma asosan quyidagilarni suraydi:

- UZS «SPOT» kursi bo'yicha uning nomidan sotib olishini
- o'zining hisobini bu trattada ko'rsatilgan ekvivalent mikdordagi sumda debetlashini va bankovskie komissiyasini olishini suraydi.

Agar firma o'z bankida Evroda v-r ga ega bo'lsa , tratta mazkur hisobning debetlanishi orkali amalga oshirilishi mumkin.

O'zbek bank firma hisobini debetlaydi va trattani ma'sul shaxsiga topshiradi. Tratta Franstiyaga jo'natilishi kerak. Tratta Franstiyadaga o'zbek banki korrespondent munosabat o'rnatgan bankka yozilgan bo'lishi kerak. Bu hisob Evroda yuritiladi. O'zbek banki fransto'z bankini bu trattani berish to'g'risida xabar beradi va uni fransto'z sotuvchisi tomonidan berilgan sharoitda korhisobini debetlashini suraydi. Bu talab yozma ravishda yuborilishi kerak.

Xullas , sotuvchi bankka trattani to'lash uchun taqdim etadi. Bunda bank

- ◆ to'lovni amalga oshirishi
- O'zbek bankining hisobini debetlash

Bu sekin amalga oshadigan jarayon va u to'lov tez amalga oshirilishi talab etilganda qo'llanilishi mumkin emas. Trattaning ustun tomoni eksporter o'zi uchun belgilangan summani olish imkoniyatining tasdiqlanganligidan iborat.

SWIFT – teleks bo'yicha moliyaviy alokalarni amalga oshirish bo'yicha xalqaro bank tashkilotidir. U qatnashchi-banklarning kooperativi bo'lib, u asosan ularning nazoratini va kompterslashgan tizimining samaradorligini oshirishini ta'minlashi maksadida tashkil etilgan. To'lov to'g'risidagi xabar oluvchi bankning chiqariladi⁸.

2.Hisob operastiyalari va ularni amalga oshirishining buxgalteriya amallari

Yukorida aytib utilganidek, xalqaro iqtisodiy munosabatlarda to'lov usullarining turli ko'rinishlari qo'llaniladi. To'lovlarning utkazilishi ikki va undan ortik banklar orkali buxgalteriya ishlamlari orkali utishi mumkin.

Bank o'zining xorij valyuta rakamiga ega bo'lishi kerak va undan asosan xorij valyutasidagi hisob-kitoblarni amalga oshirishda foydalanadi. Shunga uxshash, boshka banklar ham sumda hisob ushlashlari mumkin. Bu

⁸ Дюмулен И. Н. Всемирная торговая организация. - М.: ЗАО Экономика, 2006.

ikki tomonlama manfaatli kelishuv hisoblanadi. Boshka mamlakat bankida hisobga ega bo'lgan bank korrespondent bank bo'lib hisoblanadi.

Agar bir mamlakatning importeri boshka mamlakatdagi mol etkazib beruvchining hisobiga to'lovni amalga oshirsa, albatta to'lov bir bankdan boshka bankka to'lovni utkazish yo'li bilan amalga oshiriladi. Buning uchun bux-ya ishlamlarni to'g'ri yo'lga qo'yish va tushunish lozim bo'ladi. Demak, ikki yoklama yozuvga asosan, xar bir kredit bilan bajargan operatsiya debet tomoni bilan yopilishi kerak. Masalan TIF MB O'zbek kompaniyasi bo'lgan «Atlas» o'ziga kerakli bo'lgan materiallarni AQSH ning «Grend Yuta» firmasidan sotib oladi va olingan mollar uchun to'lovni amalga oshirishi kerak bo'ladi. «Atlas» TIF MB da hisobga ega, «Grend Yuta» «Siti Bank»da. Ikki bank bank- korrespondent bo'lib hisoblanadi.

Hisob 1. «Atlas» ning sumdagi valyuta raqami

Hisob 2. Siti Bankning sumdagi hisobraqami

Bo'lar mijozlarning joriy hisoblari va ular balansning kredit tomonida yoziladi.

Hisob 3. TIF MB ning dollardagi Siti Bankdagi hisobi

Bu hisob TIF MBning Siti Bankdagi aktiv hisobi

Hisob 4.« Grend Yuta» ning dollardagi valyuta raqami

Hisob 5.TIF MB ning dollardagi hisobi

Bo'lar mijozlarning joriy hisoblari va ular balansning kredit tomonida yoziladi.

Hisob 6. Siti Bankning TIF MB dagi sum hisobi

Bu hisob Siti Bank uchun aktiv hisob bo'lib hisoblanadi

Agar Atlas «Grend Yuta» ga to'lovni amalga oshirishni xoxlasa unda :

- TIF MB dagi ikki hisob mazkur bitimni amalga oshirish uchun qo'llaniladi
- Siti Bankda ham ikki hisob mazkur bitimni amalga oshirish uchun qo'llaniladi

- «Atlas» kompaniyasi TIF MB dan dollar sotib olish uchun murojaat qiladi. Keyin o'zining hisobini dollardagi teng sum ga debitlashni suraydi
- TIF MB Siti Bankka to'lovni amalga oshirishi kerak. U Siti Bankdagi dollar hisobidan foydalanadi va mazkur hisobini kreditlaydi.
- Siti Bank «Grend Yuta» kompaniyasiga to'lovni utkazishi kerak. Shuning uchun u kompaniyaning hisobini kreditlaydi.
- Siti Bank TIF MB dan komission haq olishi kerak va uni TIF MB ning dollar hisobini debetlash yo'li bilan amalga oshiradi.

Shunday qilib, O'zbekistonda

- TIF MB da Dt «Atlas» valyuta hisobraqami
Kt «Siti Banki» valyuta hisobraqami

AQSHda

- Siti Bank Dt TIF MB valyuta hisobraqami
Kt «Grend Yuta» valyuta hisobraqami

Bank korrespondentlar o'zaro biri-biri bilan yuritadigan hisoblari «Nostro» va «Loro» hisoblari deb ataladi.

NOSTRO –bu bankning xorij valyutasidagi hisobi bo'lib u xorij banklarida saklanadi. Bu hisob bank uchun aktiv hisobi bo'lib xis-di. Yirik banklar ko'p mamlakatlarda turli xildagi valyutalarda NOSTRO hisobini yuritadi. Valyuta bankning aktivi bo'lsa ham , barcha xorij valyutalari uning kelib chiqadi mamlakatida va u erda joylashgan bankerakorrespondentlarda saklanadi

Mazkur hisob ko'pincha

- mijoz nomidan to'lovlarni xorij valyutasida amalga oshirish uchun
 - mijoz nomidan to'lovlarni xorij valyutasida qabul qilish uchun
- muljallanadi.

LORO- bu bir bankning o'z milliy valyutasida bank korrespondent uchun ma'lum summani saklaydigan hisobi bo'lib hisoblanadi. Barcha sum hisoblari o'zbek banklariga nisbatan vostro bo'lib hisoblanadi. Chunki bu summalar boshka banklarga oid va o'zbek banklariga nisbatan passiv hisob

bo'lib hisoblanadi. Bir bankning NOSTRO hisobi boshkasi uchun LORO hisobi bo'ladi.

Tayanch iboralar

Oldindan to'lov (avans). Ochiq hisoblar bo'yicha hisoblar. Cheklar. Jo'natmalar. Akkreditivlar. Inkasso. SVIFT. Utkazma veksellar. Bank trattasi. Pochta utkazmalari

Nazorat savollari

1. To'lov usullari to'g'risida tushuncha bering?
2. Hisob kitob usullari to'g'risida tushuncha bering?
3. Ochiq hisoblar bo'yicha hisob-kitoblar kimlar urtasida amalga oshiriladi?
4. Kaysi xollarda akkreditivlardan foydalaniladi?
5. Bank jo'natmalari nima?
6. Inkasso bo'yicha hisob-kitoblar kimlar urtasida qo'llanilishi mumkin?
7. SVIFT nima?
8. Korrespondent hisoblar bo'yicha buxgalteriya amallari kanday oshiriladi?

4-BOB .XALQARO SHARTNOMALARNING VALYUTA- MOLIYAVIY SHARTLARI

1. Tashqi savdo shartnomalarining umumiy xolati

Har qanday mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatni amalga oshiradi. Bunda tijorat banklari muhim o'ringa ega. Tashqi iqtisodiy faoliyat eksport va import shartnomalari bilan hujjatlashtiriladi.

Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi davom etayotgan hozirgi kunda Prezident I. Karimov respublikamizning tashqi iqtisodiy faoliyatiga alohida urg'u berib "Bizning keyingi yillarda eksport sohasida qo'lga kiritgan yutuqlarimiz, avvalo, mamlakatimiz iqtisodiyotini tubdan tarkibiy o'zgartirish va diversifikatsiya qilish, qisqa muddatda biz uchun mutlaqo yangi, lokomotiv rolini bajaradigan tarmoqlarni barpo etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash dasturlarini amalga oshirish, zamonaviy bozor infrato'zilasini shakllantirish borasida o'z vaqtida boshlangan, chuqur o'ylangan va o'zoq istiqbolga mo'ljallangan ishlarimizning natijasidir" degan edi⁹.

Tashqi savdo tarkibida chuqur ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Jumladan, keyingi yillar mobaynida eksport tarkibida raqobatdosh tayyor mahsulot salmog'ining barqaror o'sish tendensiyasi va xomashyo etkazib beruvchi tarmoqlar mahsulotlari ulushining kamayib borayotgani yaqqol ko'zga tashlanmoqda. 2008 yilda umumiy eksport hajmida xomashyo bo'lmagan tovarlarning ulushi 71 foizdan ziyodni tashkil etdi.

Ayni vaqtda O'zbekiston uchun an'anaviy eksport xomashyosi bo'lgan paxta tolasining bu boradagi ulushi 2003 yildagi 20 foizdan 2008 yilda 9,2 foizga tushdi

⁹ И. Каримов. "Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари". Т. Ўзбекистон. 2009 йил

**O'zbekiston Respublikasi tashqi savdo aylanmasida
eksport va import dinamikasi, mln. AQSh doll.¹⁰**

Ko'rsatkichlar	2007 yil	2008 yil	O'sish sur'ati, %da
Eksport	8991,5	11572,9	128,7
Import	6728,1	7504,1	111,5

Jadvaldan ko'rinadiki, 2008 yilda eksport hajmi 28,7 foizga, import hajmi esa 11,5 foizga ortgan. Ta'kidlash kerakki, tashqi savdo munosabatlarimiz geografiyasi, avvalo, rivojlanib borayotgan Osiyo qit'asi bozorlari bilan savdo aylanmasining o'sishi hisobidan sifat jihatidan o'zgarmoqda.

Tashqi iqtisodiy faoliyat xalqaro shartnomalar orqali rasmiylashtiriladi.

Tashqi savdo shartnomasining quyidagi turt moliya - to'lov shartini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. baxo valyutasi;
2. to'lov valyutasi;
3. to'lov sharti;
4. hisob - kitob shakli.

Baho valyutasi - bu tovarning baxosi ulchanadigan valyuta. Ushbu valyutani tanlashda tovarning turi, xukumatlararo shartnomalarning shartlari va ayniksa, valyutaning barqarorligi hisobga olinadi. Shartnomada ko'rsatilgan baxo tarkibiga tovarlarni ishlab chiqarish, uni yuklash, importyor mamlakatning portiga tushurish, omborxonalariga joylashtirish, importyorga uni etkazib berish xarajatlarini aks ettiradi. Tovarlar baxosini shartnomada belgilashning 5 asosiy usuli mavjud:

¹⁰ Б.Ю.Ходиев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: Иқтисодиёт, 2009

1. Kat'iy belgilangan baxolarni o'rnatish. Ushbu baxo shartnoma imzolanayotgan paytda o'rnatiladi va shartnomani ijro etilishi mobaynida o'zgarasdan koladi.

2. Tovarlar baxosini shartnoma imzolanayotgan paytda yuzaga kelgan bozor baxosida hisobga olish. Agar xom-ashyo eksport qilinayotgan bo'lsa, ularning biron-bir tovar birjasida (London yoki Nyu-York tovar birjalari va x.k.) joriy baxosi asosida shartnoma ijro etiladi.

3. Baxo kat'iy belgilab qo'yiladi. Ammo shartnoma imzolanayotgan paytda tovarlarning baxosi keskin o'zgarsa, belgilangan baxo o'zgartiriladi.

4. Tovarlar baxosi kat'iy belgilab qo'yiladi, ammo xarajatlar tarkibida o'zgarish bo'lgan takdirda belgilangan baxo o'zgartiriladi. Bu usul, ko'pchilik xollarda, asbob-uskunalarni sotishda qo'llaniladi.

5. Aralash shakl: tovarlarning ma'lum kismi kat'iy belgilangan baxolarda, ma'lum kismi o'zgartiriladigan baxolarda sotiladi.

To'lov valyutasi - bu haqiqatda importyorning majburiyati to'lanadigan valyuta. Agar to'lov valyutasi nobarqaror valyuta bo'lsa, unda shartnomada tovarlarning baxosi barqaror valyutada ulchanadi.

To'lov shartlari: - to'lov nakd valyutalarda yoki nakdsiz shaklda, ochiq hisob-rakamlari orkali, kredit shaklida yoki veksellar orkali amalga oshirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida xalqaro hisob-kitoblar shakllaridan akkreditiv, inkasso, to'lov topshiriknomasi, cheklar, SVIFT shakllari qo'llanilmokda.

Tijorat banklari orqali xalqaro shartnomalar ro'yxatga olinadi. Eksport va barter shartnomalarini muvofiqlashtirish O'zbekiston Respublikasi Adliya Vaziligidan 09.08.2000 yilda 954 son bilan ro'yxatdan o'tgan "Vakolatli banklarda eksport va barter kontraktlarini hisobga qo'yish hamda ular ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to'g'risida nizom" ga asoslanadi¹¹.

¹¹ Банк меъёрий ҳужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

Mazkur Nizom "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 7 va 40-moddalariga, "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga, "Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatining shartnomaviy-huquqiy bazasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 94-moddasiga, "Tashqi iqtisodiy faoliyat to'g'risida" va "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994 yil 20 apreldagi "Eksport-import operastiyalari bo'yicha valyuta nazoratini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" PF-837-son Farmoniga, boshqa qonun hujjatlariga muvofiq ishlab chiqilgan va vakolatli bank muassasalarida eksport va barter kontraktlarini hisobga qo'yish hamda ular ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish tartibini belgilaydi.

Eksport kontrakti - O'zbekiston Respublikasining rezidenti bilan norezidenti o'rtasida tovarlar, ishlar, xizmatlar eksporti xususida to'zilgan xo'jalik shartnomasidir.

Barter kontrakti - rezident bilan norezident o'rtasida barter asosida tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksporti xususida to'zilgan xo'jalik shartnomasi hisoblanadi.

Xo'jalik shartnomasi - bir taraf shartlashilgan muddatda tovarlarni topshirish, tadbirkorlik faoliyati sohasida ishlar bajarish yoki xizmatlar ko'rsatish majburiyatini oladigan, boshqa taraf esa tovarlar, ishlar, xizmatlarni qabo'l qilish va ular haqini to'lash majburiyatini oladigan kelishuvdir.

Vakolatli banklarda bojxona rejimidan qat'i nazar, shu jumladan:
respublika tovar-xomashyo birjalarida xorijiy valyutada to'zilgan;
tovarlarni qayta ishlashga doir;

shu jumladan, konsignastiya asosida xorijda barpo etilgan korxonalariga tovarlarni etkazib berishga doir;

hukumatlararo kelishuvlar bo'yicha tovarlarni etkazib berishga doir barcha eksport va barter kontraktlari hisobga qo'yilishi kerak.

Vakolatli banklarda quyidagilar hisobga qo'yilmaydi:

respublika tovar-xomashyo birjalarida milliy valyuta - so'mda to'zilgan kontraktlar;

xorijda o'zbek investistiyalari ishtirokida korxonalar ustav fondini shakllantirish yoki to'ldirish maqsadida tovarlarni olib chiqish bilan bog'liq, shuningdek, tovarlarni bepul (tekinga) asosda etkazib berishga doir bitimlar.

Eksport kontraktlari eksportchilarning xorijiy valyutada talab qilib olingungacha depozit hisobvaraqlari ochilgan joydagi vakolatli bank muassasalarida hisobga qo'yilishi kerak.

Eksport va barter kontraktini vakolatli bank muassasasida hisobga qo'yish maqsadida eksportchi tomonidan quyidagi hujjatlar taqdim etiladi:

1. ariza;
2. kontraktning asl nusxasi;
3. kontraktning ko'chirma nusxasi

Tashqi iqtisodiy aloqalar, investistiyalar va savdo vazirligida ro'yxatdan o'tkazilishi kerak bo'lgan eksport va barter kontraktlari belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgandan keyingina vakolatli banklarda hisobga qo'yiladi.

Respublika tovar-xomashyo birjalarida xorijiy valyutada to'zilgan eksport kontraktlari, ular respublika tovar-xomashyo birjalarida ro'yxatga olinib, bojxona organlarida hisobga qo'yilganidan keyin, vakolatli banklarda hisobga qo'yilishi kerak.

Eksport va barter kontraktlarini vakolatli banklarda hisobga qo'yish ikki ish kuni mobaynida, Dehqon va fermer xo'jaliklari uyushmasi a'zolari tomonidan imzolangan barter kontraktlarini hisobga qo'yish esa bir ish kuni mobaynida amalga oshiriladi.

Vakolatli bank muassasalari tomonidan eksport va barter kontraktlari hisobga qabo'l qilinishi chog'ida quyidagilar majburiy tartibda tekshiriladi:

kontrakt qonun hujjatlarida ko'zda tutilgan boshqa shartlar bilan bir qatorda quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- EAVda belgilanadigan baho;

- EAVda belgilanadigan kontraktning umumiy summasi (kontraktning umumiy summasini belgilash mumkin bo'lmagan, xizmatlar ko'rsatishga doir maxsus eksport kontraktlari bundan mustasno);

- tovarlar etkazib berish (xizmatlar ko'rsatish) shartlari va muddatlari;
- tovarlar (xizmatlar) haqini to'lash shakllari, shartlari va muddatlari;
- o'z majburiyatlarini bajarmaganlik uchun taraflarning javobgarligi;
- xorijiy sherikning to'liq rekvizitlari (xorijiy sherikning mamlakati, to'liq manzili va nomi, unga xizmat ko'rsatuvchi bankning nomi, hisobvaraqlar raqamlari).

2.Valyuta baxolari va valyuta to'lovlari

Eksport kontraktlarida to'lov valyutasi xorijiy valyutada ko'rsatilishi kerak. Taqdim etilgan hujjatlar belgilangan talablarga muvofiq kelmagan taqdirda vakolatli bank muassasasi tomonidan eksportchiga eksport va barter kontraktlarini hisobga qo'yish rad etilgani asoslangan yozma raddiya va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiqlashtirish uchun taqdim etilgan barcha hujjatlar qaytarib yuboriladi.

Eksport va barter kontraktlari hisobi yuritiladigan maxsus jo'rnallarda majburiy tartibda quyidagilar ko'rsatilishi kerak:

- kontraktni hisobga qo'yish sanasi;
- Tashqi iqtisodiy aloqalar, investistiyalar va savdo vazirligida ro'yxatdan o'tkazilishi kerak bo'lgan kontraktlar bo'yicha kontraktni ro'yxatdan o'tkazish sertifikatini sanasi va raqami;
- kontraktga berilgan identifikatsiya raqami;
- eksportchi va importchining to'liq nomi;
- kontraktning raqami va sanasi;
- kontraktning umumiy summasi;
- kontraktni hisobdan chiqarish sanasi;
- kontraktni hisobdan chiqarish uchun asos.

Eksport va barter kontraktlarini hisobga olish bo'yicha maxsus jo'mallarning ma'lumotlari majburiy tartibda ma'lumotlarning tegishli kompyuter bazalarida takrorlanishi kerak.

Hisobga qo'yilgan kontraktlar bo'yicha kelib tushgan barcha tushum eksportchilarning tranzit hisobvaraqlariga yozib qo'yiladi, vakolatli banklar bu haqda keyingi ish kunidan kechiqtirmay eksportchilarni belgilangan tartibda xabardor qiladi.

To'lov hujjatlariga binoan tovarlar (ishlar, xizmatlar) eksportiga haq to'lash uchun pul mablag'lari qaysi kontrakt bo'yicha kelib tushganini aniqlash mumkin bo'lmagan hollarda eksportchi xabarnoma olingan sanadan boshlab uch kun ichida vakolatli bankka tushum kelib tushgan to'zilgan kontraktlarning raqam va sanalari ko'rsatilgan axborotni, shuningdek, ularning ijrosini tegishli nazorat qilishni amalga oshirish uchun bankka zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlarni taqdim etadi. Eksport tovarlarini bojxonada rasmiylashtirish maqsadida vakolatli banklar tomonidan, kontraktlar hisobga qo'yilganidan keyin, eksportchilar talabiga ko'ra belgilangan tartibda hisob-kitoblar to'g'risida ma'lumotnoma beriladi.

Xizmatlar va ishlar eksportini amalga oshirayotgan eksportchilar kontrakt hisobda turgan vakolatli bankka bajarilgan ishlar dalolatnomalari, invoyslar, hisobvaraqa-fakturalar hamda kontraktlarni ijro etish bilan bog'liq boshqa tijorat hujjatlarining ko'chirma nusxalarini ular imzolangan sanadan boshlab bir oydan oshmaydigan muddatda taqdim etishlari shart.

Bunda yuqorida ko'rsatilgan hujjatlarning ko'chirma nusxalari eksportchining talab qilib olingungacha depozit hisobvarag'iga birinchi imzoni qo'yish huquqiga ega shaxsning imzosi va eksportchi muhrining izi bilan tasdiqlanadi.

Eksport kontraktlarini hisobdan chiqarish quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- sheriklar tomonidan eksport va barter kontraktlari bo'yicha majburiyatlar to'liq hajmda bajarilganida, belgilangan tartibda eksport

kontraktlari bo'yicha majburiy sotish amalga oshirilganida “- tasdiqlovchi hujjatlar, shuningdek majburiyatlarni bajarish munosabati bilan kontraktning hisobdan chiqarish to'g'risida eksportchining murojaati asosida;

- agar ushbu muddatda ular bo'yicha hech qanday operastiyalar amalga oshirilmagan bo'lsa, kontraktlar hisobga qo'yilgan sanadan boshlab bir yil o'tishi bilan;

- kontraktlar bo'yicha ishlar boshqa bank muassasalariga topshirilganda - ishni qabo'l qilish-topshirish dalolatnomasi asosida;

- xo'jalik sudlarining kontraktlar bo'yicha qarzini to'liq hisobdan chiqarish to'g'risidagi qarorlari bo'yicha;

Kontraktlar hisobdan chiqarilganidan keyin maxsus jo'mallarda tegishli belgilar qayd etiladi va quyidagilarni o'z ichiga olgan kontraktning ijrosi to'g'risidagi axborot ikki nusxada to'ziladi:

- kontraktning raqami va sanasi;

- bojxona yuk deklarastiyalari (invoyslar, hisobvaraq-fakturalar va hokazolar)ning raqam va sanalari va yuklab jo'natilgan tovar (bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar) summalari;

- kelib tushgan tushum (tovarlar) sanasi va summasi;

- eksport kontraktlari bo'yicha amalga oshirilgan majburiy sotishning sanasi va summasi;

- kontraktning hisobdan chiqarish sanasi;

- kontraktning hisobdan chiqarish uchun asos.

Axborotni kontraktlarni hisobga olish bo'linmasining boshlig'i, vakolatli bank muassasasining rahbari va bosh buxgalteri imzolaydi va muhr bilan tasdiqlanadi.

Kontraktlar hisobdan chiqarilganidan keyin vakolatli bank muassasasi bu haqda kontraktlar hisobda turgan bojxona organlariga ikki kun ichida xabar qilib, ularni hisobdan chiqarish uchun asoslarni ko'rsatadi.

Har bir eksport va barter kontrakti bo'yicha yig'majild ochiladi, unga quyidagi hujjatlar tikib qo'yiladi:

- kontraktga identifikatsiya raqamini berish to'g'risidagi ma'lumotnomaning va hisob-kitoblar to'g'risidagi ma'lumotnomaning ikkinchi nusxalari;

- reestrlardan ko'chirmalar va bojxona yuk deklaratsiyalarining ko'chirma nusxalari;

- bajarilgan ishlar (ko'rsatilgan xizmatlar) dalolatnomalari, hisobvaraqq-fakturalar va boshqa tijorat hujjatlarining ko'chirma nusxalari;

- kontraktlar ijrosi to'g'risidagi axborot;

- kontrakt ijrosi bilan bog'liq boshqa hujjatlar (shaxsiy hisobvaraqlardan ko'chirmalar, eksportchi, soliq va bojxona organlari bilan yozishma va hokazo).

Eksport va barter kontraktlariga doir yig'majildlar vakolatli bank muassasalarida ular hisobdan chiqarilgan sanadan boshlab uch yil davomida saqlanadi.

Import operatsiyalari bilan bog'liq shartnomalar O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligidan 24.09.2005 yilda 268 son bilan ro'yxatdan o'tgan "Import shartnomalarini hisobga qo'yish va ular to'lovini xo'jalik sub'ektlarining o'z mablag'lari hisobidan amalga oshirish tartibi to'g'risida nizom" ga asoslanadi¹².

Import shartnomasi - O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan xo'jalik sub'ekti bilan norezident xorijiy hamkor o'rtasida o'z valyuta mablag'lari hisobidan to'lanadigan tovarlar, ishlar, xizmatlar importi xususida to'zilgan shartnomadir. Import shartnomalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 30 sentyabrdagi "Eksport-import operatsiyalarining monitoringini o'tkazishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 416-son qarori talablarini hisobga olib to'ziladi va importchilar tomonidan xorijiy valyutada talab qilib olinguncha depozit hisobraqamlari ochilgan joydagi vakolatli banklarda hisobga qo'yilishi kerak.

¹² Банк меъёрий ҳужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

Import shartnomasini (import shartnomasiga qo'shimcha kelishuvni) vakolatli bankda hisobga qo'yish uchun importchi quyidagi hujjatlarni taqdim etadi:

ariza;

shartnoma (qo'shimcha kelishuv)ning asl nusxasi;

shartnoma (qo'shimcha kelishuv)ning ko'chirma nusxasi;

qonun bilan belgilangan tartibda rasmiylashtirilgan uch nusxada import bitimi pasporti.

Shartnoma (qo'shimcha kelishuv) vakolatli bankda hisobga qo'yilganidan keyin, import shartnomasi (qo'shimcha kelishuv) bo'yicha ma'lumotlar Tashqi savdo operastiyalarining yagona elektron axborot tizimiga kiritiladi, shartnoma (qo'shimcha kelishuv)ning asl nusxasi va import bitimi pasportining ikki nusxasi esa keyin shartnomani (qo'shimcha kelishuvni) bojxona organlarida hisobga qo'yish uchun importchiga qaytariladi. Bojxona organlarida import shartnomasini (qo'shimcha kelishuvni) hisobga qo'yish hujjatlar topshirilgan kuni qo'shganda ikki ish kuni mobaynida amalga oshiriladi.

Import qilinayotgan tovarlar (ishlar, xizmatlar)ga to'lov importchilar tomonidan vakolatli banklarda xorijiy valyutada ochilgan talab qilib olinguncha depozit hisobraqamlarida bank o'tkazmasi bilan, Hujjatli akkreditivlar uchun unifikastiyalashtirilgan qoidalar va odatlar (2007 yilgi tahrir, Xalqaro savdo palatasining 600-son bilan chop etilgan material) va Inkasso bo'yicha unifikastiyalashtirilgan qoidalar (1995 yilgi tahrir, Xalqaro savdo palatasining 522-son material)ga muvofiq hisob-kitoblarning akkreditiv yoki inkasso shakllari bo'yicha amalga oshirilishi mumkin¹³.

Import shartnomalarini hisobdan chiqarish quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

¹³ Банк меъёрий ҳужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

- hamkorlar tomonidan import shartnomalari bo'yicha majburiyatlar bajarilgan va import qilinayotgan tovar to'liq hajmda kelib tushganda;
- O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining import shartnomalarini hisobdan chiqarish to'g'risidagi xulosalariga ko'ra;
- shartnomalarni hisobga qo'yish sanasidan boshlab bir yil o'tganda, agar ushbu muddatda tovarga haq to'lash va olib kirish amalga oshirilmagan bo'lsa;
- shartnomalar bo'yicha ishlar boshqa vakolatli banklarga topshirilganda - ishlarni qabo'l qilish-topshirish dalolatnomasi asosida.

Import shartnomalari hisobdan chiqarilganida maxsus jo'nalga tegishli belgilar qo'yiladi va shartnomaning ijrosi to'g'risida ikki nusxada axborot to'ziladi, uni tashqi savdo shartnomalarini hisobga qo'yish va ular ijrosini nazorat qilish bo'linmasining boshlig'i, vakolatli bankning rahbari va bosh buxgalteri imzolaydilar va muhr bilan tasdiqlaydilar, bu esa import shartnomasini hisobdan chiqarish to'g'risidagi ma'lumotlarni Tashqi savdo operastiyalarining yagona elektron axborot tizimiga kiritish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Eksporterlar uchun eng kulay shakl akkreditiv bo'lib hisoblanmokda. Sababi u banklarning faol ishtiroki hisobiga to'lovlarni amalga oshirishida to'lov uchun katta garantiyalarni ta'minlaydi. O'z navbatida importerga akkreditivni ochish muddatiga mablag'larni olishi manfaatli ema, shu bilan birgalikda bank amaliyoti bo'yicha kushimcha xarajatlarni - bank komissiyasi stavkalarini keltirib chiqaradi.

O'zbekiston Respublikasi banklarining akkreditiv shaklidan foydalanishni rivojlantirish yunalishlaridan biri - bu jaxondagi yirik bank akorrespondentlar bilan ish faoliyatini o'rnatishdir. Tashqi iqtisodiy faoliyatda hisob-kitoblar shakllari muxim masalalardan biri bo'lib hisoblanadi. Ular turli

davlatlarning xujalik sub'ektlari urtasida o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirilishiga va shart-sharoitlarni yaratib berilishiga muxim xissa kushadi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning kengayishi va rivojlanishi bilan O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari o'z talablaridan kelib chiqqan xodda xalqaro hisob-kitoblarning turli shakllaridan foydalanadilar.

3.Hisob-kitob shakllari va shartlari

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq xalqaro hisob-kitoblar amalga oshirish uning turli shakl va turlari bilan amalga oshiriladi. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarda asosiy shakllaridan biri akkreditiv va inkasso shakllari bo'lib, ularga biz o'z ishimizda keng ma'noda e'tibor berdik.

Xalqaro xukuk koidalarining yig'indisi bo'lgan akkreditiv, inkasso, chek, veksel bo'yicha unifikastiyalashgan koidalari xalqaro iqtisodiy munosabatlarda xalqaro hisob-kitoblar shakllarini tartibga soladi. Ular normativ xarakterga ega bo'lmasada, xalqaro bank amaliyotida keng qo'llanilmokda. O'zbekiston Respublikasining ichki qonunchiligi xalqaro hisob-kitoblarda o'zbek ishtirokchilarning turli to'lovlarni amapga oshirish xukuklarini, shu bilan birga ruxsatnomalar olgan xolatlarda tartib va shartlarini belgilaydi. Bundan tashkari qonunchilik xalqaro hisob-kitoblarga tegishli bo'lmagan ayrim amaliyotlarni bajarilishi koidalarini o'z ichiga oladi.

Xalqaro hisob-kitoblar shakllaridan O'zbekiston Respublikasida xujjatlashtirilgan inkasso, cheklar ham imkon kadar tijorat banklari tomonidan qo'llanilmoksta. Ammo xujalik yurituvchi sub'ektlarda, shu bilan birga tijorat banklari amaliyotida xalqaro iqtisodiy munosabatlar va hisob-kitoblarda muammolar mavjud. Mazkur muammolardan biri O'zbekistonda milliy valyuta va valyuta munosabatlarning axvoli hisoblanadi.

Yukoridagilardan kelib chiqqan xolda shuni ta'kidlab utish lozimki, respublikada isloxotning asosiy ustivor yo'nalishlardan biri- eksport saloxiyatini kengaytirish, korxonalarini eksport uchun maxsulot ishlab

chiqaradigan korxonalariga aylantirish, jaxon bozorida o'z mustaxkam : mavkeimizni kiritishdir. Eksport uchun maxsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish yo'lini tanlagan korxonalargina xom-ashyoda ta'minlanishda ham, investistiyalar bilan ta'minlash, ularga imtiyozli kreditlar berish, jaxon bozoriga chiqishda ularni moliyalashtirish ham usutunlikka ega bo'ladi.

Xozirda xarakatda bo'lgan valyutaviy qonunchilik tijorat banklarini xujjatlashtirilgan akkreditiv va inkasso xizmatlarini, shu bilan birgalikda chek, veksel shakllarini chegaralamokda va tuxtatib qo'ymokda.

Yukorida ko'rsatib utilgan tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada tarakkiy ettirish uchun quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Valyuta qonunchiligida xujalik yurituvchi sub'ektlarga etarli shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha va ularni tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda jalb qilish uchun qonunchilikka ragbatlantiruvchi moddalar kiritish.

2. Valyuta va tashqi savdo tizimini yanada liberallashtirish (erkinlashtirish).

3. O'zbekiston Respublikasi bilan erkin savdo tizimi va eng yukori darajada kulayliklar yaratilishini ko'zda tuguvchi bitimlar imzolangan davlatlarning xujalik yurituvchi sub'ektlari bilan milliy valyutada tovarlar (bajarilgan ishlar, ko'rsatilgan xizmatlar)ni eksport va import qilish uchun respublikamiz korxonalar va tashkilotlar tomonidan shartnomalar imzolanishini maksadga muvofik deb hisoblaymiz.

4. Konvertastiya masalasini xalq etish, oldindan to'lash tizimini qayta kurib chiqish kerak. Shundagina xalqaro hisob-kitoblar operastiyalarida yukorida aytib utilgan shakllardan to'lakonli ravishda foydalanish mumkin.

Xalqaro hisob-kitob shakllaridan mamlakat xudadida foydalanish tartibini, odatda, Markaziy bank belgilaydi. Masalan, cheklarni amal qilish muddatini belgilash, chet el valyutasidagi bank pozistiyasiga nisbatan limitlar tartibi Markaziy bank tomonidan belgilanadi.

Tayanch iboralar

Xalqaro shartnomalar. Shartnoma shartlari Valyuta baxosi. To'lov valyutasi. To'lov shartlari. Inkoterms-2000.

Nazorat savollari

1. Xalqaro shartnomalarni to'zishda e'tibor beriladigan tomonlar nimalardan iborat?
2. Xalqaro shartnomalarning asosiy to'zilmasi kanday bo'ladi?
3. Shartnoma bo'yicha hisob-kitob usullari kanday belgilanishi mumkin?
4. Inkoterms 2000 nima?
5. Xalqaro shartnomalarning valyuta to'lovi shartlari ?
6. Valyuta risklari va uni sugurtalash nima uchun kerak bo'ladi?
7. Xalqaro shartnomalar bo'yicha operastiyalarni sugurtalash masalalari ?

5-BOB. INKASSO BO'YICHA HISOB-KITOBLAR

1.Inkasso operastiyasining mohiyati

Xalqaro savdoda qo'llaniladigan hisob-kitob shakllaridan biri xujjatli inkasso hisoblanadi. Xujjatlashtirilgan inkasso ikki bank korrespondent vositachiligida amalga oshiriladi: inkasso qiluvchi eksporter banki va to'lovchi bank. Banklar inkasso amaliyotlarida eksporter va importer urtasida ishonch vositachilari bo'lib xizmat kiladilar. Ularning majburiyatlari xujjatlarni to'lovga yoki akseptga karshi yuborish, qabul qilish va topshirish bilan chegaralanadi. Hujjatli akkreditivdan farkli ularok inkassoda banklar xaridor to'laolmaganligi yoki uning hisob-kitoblarini bajarmaganligi uchun mas'ul emasdir. Shu bilan birgalikda bank o'z xodimlarining suiste'moligini hisobga olmaganda xabarlarining ob'ektiv sabablarga ko'ra ushlanib kolishi yoki yo'qolishiga ham javob bermaydilar.¹⁴

Shuni esda tutmok lozimki, inkasso qarzlarni inkasso qilish emas, aksincha bu qog'ozlarni qayta ishlash hisoblanadi. Bank eksporteriga xorijiy xaridorga yuborilgan maxsulot uchun to'lanishiga etarli tarzda garantiya bermaydi.

Bank barcha xujjatlar yuborilganligi va taqdim qilinganligi, to'langan pul mablag'lari eksporter hisob-rakamiga utkazilganligiga ishonch xosil qilishi lozim.

Shu sababli banklar moliyaviy xujjatlar inkasso qilinganligini ularning asosida yotgan tijorat bitimlari mohiyatiga aralashmasdan tekshiruvga javob berishlari lozim.

Boshka bir muxim vaziyatni e'tiborga olgan xolda inkasso o'zida hisob-kitob metodini namoyish qilib, unda:

a) yoki eksporter xorijiy mijozdan to'lovni olish uchun ko'rsatma beradi;

¹⁴Международные экономические отношения: Учебник. - Изд. 2-е перераб. и доп. / Под ред. И. П. Фаминского. - М.: Экономист, 2007.

b) yoki importer xorijiy maxsulot etkazib beruvchiga to'lash majburiyatini oladi;

Inkasso nafakat importga tegishli, u eksportga ham tegishli bo'lib inkasso bo'yicha unifikastiyalashgan koidalarda ikkala xolda ham ishlatiladi. Xujjatlashtirilgan inkassoda bank o'ziga sotuvchi uchun tegishli bo'lgan summani olish bo'yicha xujjatlarni berishga karshi majburiyatni oladi.

Xujjatlashtirilgan inkasso kachonki eksporter ochiq hisob bo'yicha maxsulotni yuborgisi kelmasa va shu bilan birga akkreditiv yordamida xavf-xatarni oldini oladigan sugurtaga ega bo'lmagan xolda to'lovlarni amalga oshirish lozim bo'ladi. Ochiq hisob bo'yicha maxsulot yuborishga nisbatan xujjatlashtirilgan inkasso katta xavfsizlikni ta'minlaydi, ya'ni u xaridorni maxsulot uchun to'lovni amalga oshirmasdan yoki vekselni akseptlamasdan o'ziga olish xukukiga tuskinlik kiladi. Bunday xolatda banklar to'lovni amalga oshirish majburiyatini olmaydilar. Lekin xujjatlashtirilgan inkasso sotuvchini inkasso bilan bog'liq bo'lgan ko'pgina ma'muriy ishlardan ozod kiladi va unga banklararo alokadan foydalangan xolda foyda olishni ta'minlaydi. Inkasso juda kam formal katiylikni talab kilganligi sababli akkreditivga nisbatan kam xarajat kiladigan xizmat shakli bilan bog'liq.

Yukoridagilardan kelib chiqkan xolda inkassoning to'lik ta'rifini berish mumkin. Inkasso - bu banklar tomonidan olingan ko'rsatmalar bo'yicha quyidagi xujjatlar bo'yicha qayta ishlashdir:

a) akseptni olish yoki agarda zarur bo'lganda to'lovni;

b) tijorat xujjatlarini akseptga karshi yoki kerak bo'lganda to'lovga karshi taqdim qilish;

v) xujjatlarni boshka talab va shartlar asosida taqdim qilish

Moliyaviy xujjatlar termini o'z ichiga to'lovni olishda ishlatiladigan utkazma veksellarni, oddiy veksellarni, cheklarni, to'lov raspiskalarni eki shunga uxshash xujjatlarni oladi.

Tijorat xujjatlar deganda esa hisoblar, xujjatlari yoki moliyaviy xujjat bo'lib hisoblanmagan boshka - xujjatlar tushuniladi.

Inkasso ikkiga bo'linadi: sof inkasso (fakat moliyaviy xujjatlar bo'lsa) va hujjatli inkasso (tijorat xujjatlar bilan birga bo'lgan moliyaviy xujjatlar inkassosi).

Xujjatlashtirilgan inkassoda sotuvchi maxsulotni yuborishgacha bo'lgan vaqtgacha xaridor haqiqatan ham to'lovni amalga oshirishiga ishonch xosil qilmasligini hisobga olsak, u quyidagi xollarda to'lovni amalga oshiradi:

- Sotuvchi yaxshi munosabatlarga tayangan xolda xaridorni to'lovga kobilyatliligiga va to'lovga tayyorligiga ishonmogi darkor, sababi hamkorining anik bir xizmat va majburiyatlarni bajarishiga boshka sabablarga ko'ra ishonchsizlik xosil kilmaydi.

- Importer davlatining siyosiy, iqtisodiy va xukukiy shartlari stabil bo'lib hisoblanadi.

- Xaridor davlati importga turli chegaralarga (misol uchun, valyutaviy nazorat) ega bo'lmaydi, sababi u barcha zaruriy ruxsatlarni bergan bo'ladi.

Xujjatlashtirilgan inkassoning davrlari (fazalari)

Sotuvchi va xaridor urtasida birinchi kelishuvdan tortib to bitimning bajarilishigacha bo'lgan muddatga ko'pgina aloxida ishlar zarur bo'lib hisoblanadi. Shunga karamasdan uchta davrni ajratib olsa bo'ladi:

1 davr

Inkasso shartlari haqida kelishib olish

Eksporter o'z taklifida to'lovning shartlarini belgilaydi yoki ularni oldi-sotdi shartnomasida xaridor bilan aniklab oladi.

2 davr

Inkasso topshiriknomasini berish va xujjatlarni taqdim qilish

Buyurtma olingandan yoki oldi-sotdi shartnomasi to'zilgandan sung sotuvchi buyurtma qilingan maxsulotni xox bevosita xaridor manziliga bo'lsin, xox inkasso qiluvchi bank manziliga ortadi. Bir vaqtning o'zida u barcha zaruriy xujjatlarni (faktura, konosament, sugurta sertifikat, maxsulotni kelib chiqishi to'g'risidagi ma'lumotnoma va boshkalar) tayyorlaydi va ularni

o'z bankiga (bank remitent) inkasso topshiriknomasi bilan birgalikda taqdim kiladi. Remitent bank inkasso qiluvchi bankka zaruriy ko'rsatmalar bilan xujjatlarni yuboradi.

3 davr

To'lovchiga xujjatlarni taqdim qilish

Inkasso qiluvchi bank (taqdim qiluvchi bank) xujjatlar kelganligi hamda ularni sotib olish shartliri haqida xaridorni xabardor kiladi. U uning to'lovini yoki akseptini qabul kiladi va unga xujjatalarni beradi. Inkasso bo'yicha to'langan summa bank tomonidan remitent bankka yuboriladi. Remitent bank esa o'z navbatida, eksporter summani kreditlaydi.

Ishtirok etuvchi tomonlar

Agarda to'lov xujjatlashirilgan inkasso shaklida amalga oshiriladigan bo'lsa, u xolda odatda, turt tomon ishtirok etadi:

- eksporter
- remitent bank
- taqdim kshguvchi bank (inkasso qiluvchi bank: inkasso qiluvchi bank
- bu bank remitentdan tashkari inkasso topshiriknomasini bajarishda ishtirok etuvchi xoxlagan bank. Taqdim qiluvchi bank - bu to'lovchiga xujjatlarni taqdim qiluvchi inkasso qiluvchi bankdir.

2. Inkasso operastiyasining amalga oshirilish tartibi

Xujjatlashirilgan inkasso «Inkasso bo'yicha yagonalashgan koidalarga tayanadilar (Parijda Xalqaro savdo palatasi tomonidan qabul qilingan). U 1995 yil 1 yanvaridan beri amal qilib kelmokda¹⁵.

Mazkur koidalarning xukuqiy asoslari akkreditiv xukukiy asoslaridek xali to'lik xajmda qabul qilinmagan. Shunga karamasdan ko'pgina davlatlarning bank ittifoklari inkassoning yagona koidalarini qabul qilishgan.

¹⁵ Банк меъёрий хужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

Toshiriknoma formularda belgilangan belgiga ko'ra ular mijoz (doveritel) va bank urtasidagi shartnomaning tarkibiy kismiga aylanadi.

Mazkur koidalar banklarning asosiy koidalari va inkasso topshiriknomasini o'ziga qabul qilgan majburiyatlarini tartibga soladi. Misol uchun, topshiriknoma to'g'risidagi Shveystariya majburiy xukuklarining 394 moddasiga ko'ra remitent banki mijozning ko'rsatmalari inkasso qiluvchi bankka berilishi bo'yicha majburiyatlarni o'ziga oladi. U bo'ladigan xatolar uchun majburiyatni o'z buyniga olmaydi. Banklar o'ziga to'lov majburiyatlarni olmaydilar va fors-major sharoitiga, xabar yoki xujjatlar berilishi vaktida kechiqish yoki yo'qotish bo'lgan xolatdarda javob bermaydilar.

Inkasso shartlari bo'yicha kelishib olish Importer eksporter korxonasidan anik bir maxsulot taklifi to'g'risida suraydi.

Sotuvchi taklifida va oldi-sotdi shartnomasida tuov shartlari o'rnatiladi, misol uchun, «nakd pul to'loviga karshi xujjatlar», «aksteptga karshi xujjatlar» (taqdim qilingandan sung 60 kun mobaynida).

Oldi-sotdi shartnomasida va taklifida to'lov to'g'risidagi ogovorka quyidagi inkasso turlaridan biriga taa'luklidir.

Taqdim qiluvchi bank to'lovchiga fakat o'z vaktidagi to'lovga karshi xujjatlarni taqdim qilishi mumkin. "Tezda", xalqaro koidaga ko'ra eng o'zogi maxsulot kelganida" degan ma'noni anglatadi. Agarda sotuvchi (doveritel) o'z mablag'larini ko'p kutishni xoxlamasa, u inkasso topshiriknomasida xujjatlar taqdim qilinishi bilan to'lov amalga oshirilishini talab qilishi mumkin. Ammo oldi-sotdi shartnomasi hamda hisob o'z ichiga inkasso qiluvchi bankka xujjatlar kelgandan sung tezda ular to'lovchiga taqdim qilinishi lozimligi to'g'risidagi nizomda aytib utilishi lozim.

Muddatiga tegishli bo'lgan to'lov shartlarida taqdim qilinganda yoki o'rnatilgan muddatda yoki belgilangan kundan kechiqmasdan ko'rsatilishi mumkin.

Aksteptga karshi xujjatlarni taqdim qilish taqdim qiluvchi bank to'lovchiga 30-180 kun mobaynida taqdim qilingandan sung to'lov amalga oshirilishi lozim bo'lgan trattani yoki anik bir muddatga amalga oshirilishi lozim bo'lgan trattani aksteptlashga karshi xujjatlarni taqdim kiladi. Taqdim qiluvchiga aksteptlanadigan veksellarni kvitanstiyaga karshi nakd pul to'lovi bilan tenglashtirish mumkin. Shunday qilib, trassat to'lov amalga oshirilguncha maxsulot egasiga aylanadi, u tezda maxsulotni sotib yuborishi mumkin va bu bilan veksel to'lovi uchun zarur bo'lgan summani olishi mumkin. Bunda akstept unga to'lov muddatini belgilaydi va ombordagi zaxiralarni kiska muddatli kreditlashdan ximoya kiladi.

Sotuvchi uchun maxsulotni bergandan sung ta'minot sifatida trassat akstepti xsioblanadi. Shunday qilib, veksel bo'yicha to'lov mudstati davrigacha u to'lov amalga oshirilmaligi xavf-xatariga duch keladi. Ammo u akstept inkasso qiluvchi bank yoki boshka birinchi darajali bankning kushimcha avali bilan ta'minlashini talab qilishi mumkin. Aval bu veksel bo'yicha kafolatnomadir, u vekselning listevoy tomonidagi imzo bilan yoki aval haqida veksel oborot kismida anik bir belgi bilan beriladi. Bu bilan sotuvchiga to'lov amalga oshirilishiga garantiyasi yoki uning urtacha muddatga amal qilishini hisobga olgan xolda vekselni forfetlash yoki bunak (avans) ni olish imkoniyati oshadi.

Ikkinchi xolatda eksporter to'lov uchun importerga o'zok muddat berishi mumkin va importer eksporter tomonidan unga qo'yilgan utkazma vekselni aksteptlashga karshi xujjatlarni olishi mumkin.

Inkasso mazkur uchinchi turi amaliyotdan ko'ra ko'prok maxsus adabiyotlarda uchraydi. Asosan Uzoq Sharq davlatlaridan keladigan bunday inkasso topshiriknomalarida sotuvchi trassat xujjatlarni taqdim qilinishi bilan vekselni aksteptlashni talab kiladi, misol uchun, taqdim qilingandan 60 kundan sung to'lovni amalga oshirish muddati bilan bo'ladi. Ammo xujjatlar veksel to'lovini amalga oshirgandan sung xaridorga taqdim qilinishi mumkin. Bu paytgacha maxsulot saklanib turishi lozim. Bu xolatda importer xujjatlarni

inkasso qiluvchi bank vositasida unga anik bir muddatga yoki belgilangan davrga to'lovni yozma majburiyat bilan berish orkali xujjatlarni oladi.

Sotuvchi uchun bu bankka inkasso toshpiriknomasini berish uchun asos bo'ladi. Unda u to'lik va tushunarli tarzda ko'rsatmalarni berishi lozim, sababi remitent banki inkasso qiluvchi bank singari amaliyotni utkazish vaktida fakat inkasso topshiriknomasiga tayanishadi. Kiyinchilik yuz bergan xolda bank buyruk beruvchi ko'rsatmalarni berishi lozim.

Inkasso topshiriknomasini rasmiylashtirishda quyidagilarga e'tibor bermok lozim:

- Inkasso olingan bank rekvizitlari, xususan uning to'lik nomi, adresi (pochta va SWIFT), teleks, telegraf, faks rakami hamda izoxlar rakami

- ishonuvchi rekvizitlari - uning to'lik nomi, pochta manzili hamda zarur hisoblanganda telefon, teleks va faks rakamlari

- To'lovchi rekvizitlari - to'lik nomi, pochta manzili va yuridik manzili (u bo'yicha xujjat taqdim qilinadi)

- Taqdim qiluvchi bank rekvizitlari - to'lik nomi, pochta manzili

- Inkasso qilinadigan valyuta kiymati

- Xar bir xujjat nusxalari va ilova qilinadigan xujjatlar ruyxati

- Kanday shart va tartibda olinadigan to'lov va akstept, shu bilan birga xujjatlar berish shartlari (to'lovga va aksteptga karshi).

- Olinishi lozim bo'lgan foizlar, stavkani va foizlar hisoblash davrini hisobga olgan xolda

- To'lov turi va uning xabar berish shakli

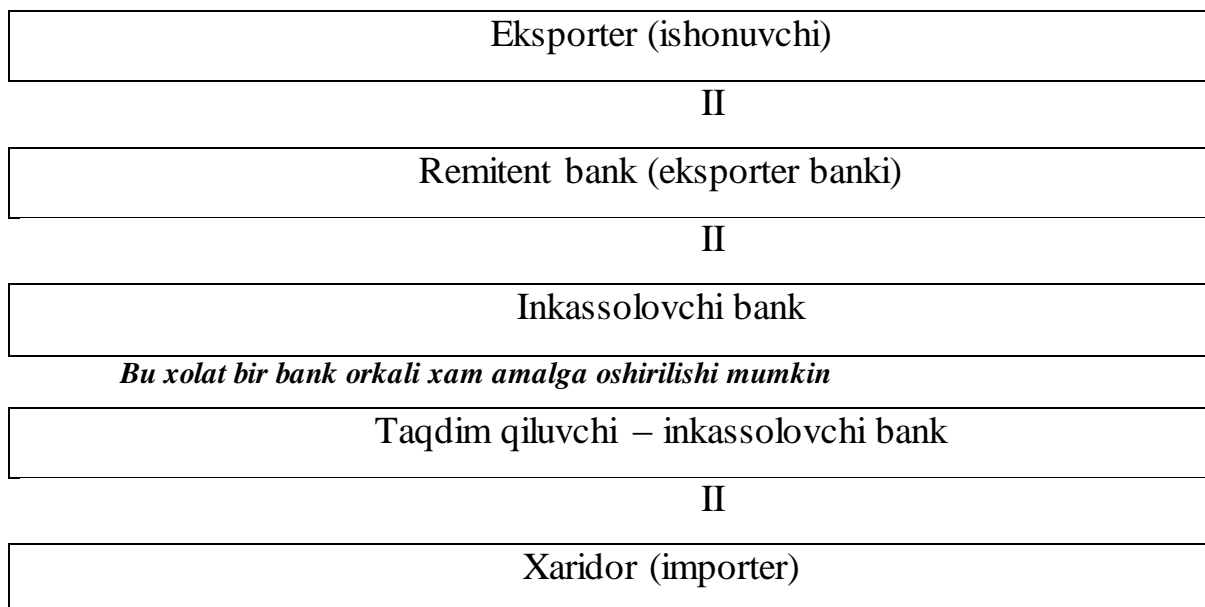
- To'lamaganda, aksteptlanmaganda va boshka instrukstiyalarga to'g'ri kelmagan xolatlardagi yo'riqnoma

Bank extiyotkorlikdan kelib chiqqan xolda to'lovchiga to'lovga karshi inkasso uchun taqdim qilingan xujjatlarni boshka hech kanday ko'rsatmalar berilmagan xolda berishi mumkin. Aksteptga karshi xujjatlar inkasso topshiriknomasida anik ko'rsatilgan xolatda taqdim qilinadi. Agarda shunday bo'lsa, taqdim qiluvchi bank veksel to'lik va rasmiy anik aksteptga ega

bo'lishligini nazorat qilishi lozim. Bank imzolar to'g'riligi, yozuvlardagi ., o'zgartirishlar yoki trassatni to'lovga kobilyatliligi uchun mas'ul bo'lmaydi.

1-Chizma

Inkasso hisob-kitoblari katnashchilari¹⁶

Xujjatlar turi va mikdori importer davlati farmoyishlari bilan belgilanadi. Agarda bunday ma'lumotlar buyurtma yoki oldi-sotdi shartnomasida mavjud bo'lmasa, u xolda eksporter importer davlatida konsullik vakolatxonasidan ma'lumot olishga xarakat kiladi. Agarda zarur xujjat mavjud bo'lmasa, xaridor yaxshilab sinchiqlab tekshirgandan sung xujjatlarni qabul qilishi (yoki to'lashi) mumkin yoki buni kilmasligi mumkin. Barcha xujjatlarda rakam va belgilar bir xil bo'lishi va uralishi, saklanishi xalqaro andozalarga to'g'ri kelishi darkor.

Maxsulotlarni xavo transporti, pochta, temir yo'llari yoki avtomobil transporti orkali yuborishda bevosita to'lovchi manziliga u inkasso xujjatlarini to'laganligiga yoki to'lamaganligiga karamasdan yuboriladi. Shu sababli eksporter maxsulotlarni taqdim qiluvchi bankka yoki boshka inkasso qiluvchi bankiga jo'natishi mumkin. Albatta bu xolda mazkur bankning oldindan roziligini olish lozim.

¹⁶ Чизма муаллиф томонидан тайёрланди

Agar inkasso qiluvchi banki maxsulotni o'z manziliga yuborishiga rozilik bersa, u xolda to'lovchi tomonidan to'lov amalga oshirilmasa u remitent bankiga tezda xabar berishi zarur. Maxsulotni omborga qo'yish, amalga oshirish va orkaga jo'natish eksporterning yoki uning vaqilining belgilangan mamlakatdagi vazifasi bo'lib hisoblanadi. Ayrim xolatlarda inkasso qiluvchi bank yordam berishga tayyor ekanligini bildirishi mumkin. Yuzaga keladigan xarajatlarni eksporter kutaradi.

Agarda eksporter to'lovchi bankini bilsa yoki inkasso anik bir bina tomonidan oshirilishini zarur deb hisoblasa, u xolda inkasso topshiriknomasida u bankning to'lik manzilini ko'rsatadi. Agarda oldingi tajribalarga yoki importer davlatidagi chegaraluvchi nizomlarga suyanan xolda remitent banki bank tanlovidan rozi bo'lmasa, u xolda eksporter bilan boglanib, boshxa to'g'ri keladigan inkasso qiluvchi bankni taklif kiladi.

Xaridorga taqdim qilingan utkazma vekselni eksporter xujjatlarga ilova kiladi. Inkasso topshiriknomasida ko'rsatilgan ko'rsatmalardan kelib chiqdan xolda, inkasso qiluvchi banki aksteptlangan vekselni remitent bankiga eksporter hisobiga yuboradi yoki o'ziga to'lov mudstati kelgunga kadar mas'ul saklashga koldiradi. Aksteptlangan vekselni to'lovidan sung u inkasso bo'yicha summani remitent bankiga utkazadi va remitent banki eksporter hisobrakamini kreditlaydi.

Agarda boshka ko'rsatmalar bo'lmasa remitent banki eksporterdan unga va inkasso qiluvchi bankiga tegishli inkasso bo'yicha bo'lgan komissiya va xarajatlarni oladi. Eksporter esa o'z navbatida bu mablag'larni to'lovchidan talab kiladi. Agarda to'lovchi to'lovdan voz kechsa, u xolda taqdim qiluvchi bank xujjatlarda inkasso bo'yicha komissiya va xarajatlarni to'lovidan sung berilishi kerak deb inkasso topshiriknomasida ko'rsatilishiga karamasdan unga xujjatlarni taqdim qilishi lozim.

Ishonib topshiruvchi shaxs (doveritel) uchinchi shaxs sifatida belgilangan davlatda vakil yoki agentni ko'rsatmogi darkor, u esa o'z navbatida to'lov amalga oshirilmagan xolatda maxsulotni saklash, sotish yoki

orkaga qaytarish bo'yicha shugullanishi lozim. Shu bilan birgalikda inkasso qiluvchi bank mazkur «uchinchi shaxs»dan kandy ko'rsatmalarni olishni ko'rsatmok zarur (misol uchun, xujjatlar va maxsulotlarni boshkarish yoki shartlarni o'zgartirish).

«Muxim izoxlar» rubrikasi ostida ishonib topshiruvchi shaxs o'z bankiga quyidagi ko'rsatmalarni berishi mumkin:

- Agarda to'lov yoki akstept amalga oshirilmasa karshilik bildirish shartmi? Agarda xujjatlar taqdim qilinganda to'lovchi to'lovdan yoki aksteptdan bosh tortsa taqdim qiluvchi bank remitent banki orkali bu haqda ishonib topshiruvchi shaxsni xabardor qilishi darkor.

- Agarda aksteptlangan tratta to'lanmagan bo'lsa karshilik bildirish zarurmi?

- Taqdim qiluvchi bank to'lovchiga maxsulotni tekshirishga ruxsat berishi mumkinmi?

- Xorijiy valyuta amaliyotida valyuta kursini sugurta qilish maksadida muddatli shartnomani to'zish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarni to'lovga kiritish shartmi?

Kandy tarzda inkasso tushumi ishonib topshiruvchi shaxsga to'lanishi lozimligi to'g'risidagi ko'rsatma to'lovlarni amalga oshirilishini tezlashtiradi va kelishmovchiliklarni oldini oladi. Agarda inkasso tushumi xorijiy valyutada kelib tushsa, u xolda benefistiar uchun xorijiy valyutadagi hisobrakam ustunlik bo'lib hisoblanadi. Unda unga tegishli bo'lgan summa original valyutada kreditlanadi.

O'z bankiga inkasso topshiriknomasini berishdan avval eksporter xujjatlarni to'likligi va to'g'ri tuddirishni tekshirishi lozim. Bank buni qilishga majbur emas, uning vazifasi xujjatlarni taqdim qilishda, shu bilan birga inkasso topshiriknomasini sifatli va to'g'ri bajarishidadir. Ammo bank topshiriknomada keltirilgan xujjatlar mavjudligini tekshirishi lozim.

Eksporter quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

- Xaridor tomonidan talab qilingan yoki odsti-sotdi shartnomasida aytib utilgan barcha xujjatlar mavjudmi?- Importer mamlakatining xujjatlarning taqdim qilinishida predpisanie hisobga olinganmi?

- Barcha xujjatlar kerakli tarzda imzolanganmi?

Remitent banki to'lovchi mamlakati bankiga zarur bo'lgan ko'rsatmalar bilan xujjatlarni topshiradi. Ko'p xollarda importer banki xujjatlarni bevosita to'lovchining o'ziga topshiradi. Ayrim sharoitlarda u boshka bankka xujjatlarni taqdim kiladi. Avval aytib utilganidek to'lovchiga xujjatlarni taqdim qiluvchi inkasso qiluvchi banki taqdim qiluvchi bank ham deb ataladi.

Taqdim qiluvchi bank to'lovchini unga xujjatlar kelganligi to'g'risida xabar beradi. Xabarda avizo va xujjatlar fotokopiyalarida to'lovchi unga yuborilgan maxsulot haqidagi ma'lumotdan xabardor bo'ladi. Bundan tashkari u avizodan bankdagi mavjud bo'lgan xujjatlar asosida maxsulotni olishni va bojni to'lashi mumkinligi to'g'risida ma'lumotni ko'rishi mumkin.

Xujjatashtirilgan inkassoni amalga oshirishda xizmat uchun kompensastiya sifatida taqdim qiluvchi bank va inkasso qiluvchi bank komissiya va ustama xarajatlarni hisoblashadi. Eng asosiysi BOB komissiyalar haqida quyidagilar uchun:

- aksept va to'lovga karshi xujjatlarni taqdim qilish

- akseptni to'lash

- bank ixtiyoriga bank va transport agentiga jo'natilgan yuklangan maxsulotni ozod qilish.

Inkasso amalga oshirilishiga karab veksel mudstatini o'zaytirganligi uchun, xujjatlar haqida kushimcha ma'lumotlar uchun, xujjatlar qaytarilishi, karshilik bildirish, pochta yig'imlari va boshka xarajatlar uchun kushimcha ustama xarajatlar va komissiyalarni hisoblashlari mumkin.

Juda kam mikdordagi xarajatlar uchun bank mijozi yaxshi ekvivalentni oladi, sababi bank nafakat o'zining tajribali mutaxassislari xizmatini, xatto keng korrespondent alokalarini ham ko'rsatadi.

3. Inkasso operastiyasining afzalliklari va kamchiliklari

Endi inkasso shaklining eksporter va importerlarga bo'lgan yutuk va kamchiliklarini ko'rsatib utamiz.

Eksporter uchun mazkur shakl sezilarli ravishda kamchiliklarga ega. Birinchidan, eksporter imttorterni to'lovdan bosh tortishi imkoniyatidan xavf-xatarga duch kelishi mumkin, bu esa to'lovchining moliyaviy sharoiti va bozor konyunkturasining yomonlashuvi sababli bo'lishi mumkin. Shu sababli inkasso shaklining sharti eksporterning importerga bo'lgan ishonchi va uning vijdonligiga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan, inkasso bo'yicha valyuta tushumi kelib tushishi va maxsulot yuborilishi urtasidagi vaktida juda katta tafovut mavjud, asosan bu yukni o'zok; transportirovkasidir. Inkassoning mazkur kamchiliklarini bartaraf qilishda amaliyotda quyidagi shartlar qo'llaniladi:

1) importer eksporter banki telegrammasining inkassoga maxsulot xujjatlarini qabul qilish va yuborishiga karshi to'lovni amalga oshiradi.

2) Importer topshirigiga ko'ra bank eksporter hisobiga to'lov garantiyasini beradi, o'z navbatida eksporter oldida importer tomonidan to'lov amalga oshirilmasa inkasso summasini to'lash majburiyatini oladi. Odatda to'lovning kushimcha garantiyasi tijorat krediti bo'yicha qo'llaniladi, sababi to'lovni muddati kechiqtirilishi to'lovchi moliyaviy sharoitida o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan importer tomonidan to'laolmaslik xavf-xatarini keltirib chiqaradi. Ba'zan importer banki vekselni aval kiladi. Aval bu (to'lov garantiyasi) veksel kafolatnomasidir. Bank-avalist vekselning oldi tomoniga imzo chekib, kim uchun to'lov garantiyasi berilganligini aytib utgan xolda o'ziga to'lov uchun majburiyatni qabul kiladi. Bo'lmasa aval utkazma veksel beruvchisiga berilgan deb hisoblanadi.

3) Eksporter bank kreditiga jamlanmagan (immobilizovannsh) zaxiralarni koplashda murojaat etadi.

Shu bilan birgalikda inkasso shakli importeriga ma'lum bir imtiyozlarni beradi. Importerining asosiy majburiyati unga maxsulotga egalik qiluvchi

xukukni beruvchi maxsulot xujjatlariga karshi to'lovni amalga oshirishidir. Bu xolatda oldindan o'z oborotidan mablag'larni jalb qilishga extiyoj bo'lmaydi. Ammo eksporter importer tomonidan to'lovni amalga oshirguncha, agarda maxsulotni tezda olish uchun konosament originallaridan birini xaridorga bevosita yuborish amaliyoti qo'llanilmaydigan bo'lsa, maxsulotga egalik qiluvchi yuridik xukukka ega bo'lishni davom ettiraveradi.

Yukoridagilarni inobatga olgan xolda yana shuni ham ta'kidlab utish lozimki, xujjatlashtirilgan inkasso eksporterga mavjud xavf-xatarlardan hisob-kitob ochiq hisob shakliga nisbatan ko'prok sugurtalaydi, biroq akkreditivga nisbatan kamroq suturtalaydi.

Xujjatlashtirilgan sinkasso import amaliyotlarida keng tarakkiy etgan bo'lib, asosan importerni boshka shakllarga nisbatan o'zining ayrim ustunliklari bilan bilan o'ziga jalb kiladi.

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan hisob-kitoblar shaklini amalga oshirish uning turli shakl va turlari bilan amalga oshiriladi. Xalqaro xukuk koidalarining yig'indisi bo'lgan inkasso bo'yicha unifikastiyalashgan koidalar xalqaro iqtisodiy munosabatlarda xalqaro hisob-kitoblar shakllarini tartibga soladi. Ular normativ xarakterga ega bo'lmasada, xalqaro bank amaliyotida keng qo'llanilmokda. O'zbekiston Respublikasining ichki- qonunchiligi xalqaro hisob-kitoblarda o'zbek ishtirokchilarning turli to'lovlarni amalga oshirish xukuklarini, shu bilan birga ruxsatnomalar olgan xozatlarda tartib va shartlarini belgilaydi. Bundan tashkari qonunchilik xalqaro hisob-kitoblarga tegishli bo'lmagan ayrim amaliyotlarni bajarilishi koidalarini o'z ichiga oladi.

Tayanch iboralar

Inkasso. Sof inkasso. Xujjatli inkasso. Akstept. Ishonuvchi. Remitent bank. Inkassolovchi bank. Bajaruvchi bank.

Nazorat savollari

1. Inkasso nima?
2. Xujjatli inkasso sof inkassodan kanday fark kiladi?
3. Inkasso bo'yicha tashabbus kim tomonidan amalga oshiriladi?
4. Tijoriy xujjatlar nima?
5. Inkassoning kulayliklarini sanab bering?
6. Inkassoning kamchiliklari sanab bering?
7. O'zbekiston Respublikasida inkasso bo'yicha hisob kitoblarning amalga oshirilishi bo'yicha muammolar nimalardan iborat ?

6-BOB. AKKREDITIVLAR BO'YICHA HISOB-KITOBLAR

1.Akkreditivlar va uning mohiyati

Xujjatli akkreditiv sotuvchi va xaridor urtasida sotuvchi uchun ham, xaridor uchun ham mavjud bo'lgan xavf-xatarlardan sugurta qilishni ta'minlash borasidagi muxim kreditlash vositasi bo'lib hisoblanadi.

Xalqaro savdo palatasi xalqaro hisob-kitoblarni turli mamlakatlarda xar xilligini inobatga olgan xolda «Hujjatli akkreditivlar uchun yagonalashgan koida va tartiblar»ni ishlab chiqkan.

Akkreditivga bir necha ta'rif berib utish mumkin, biroq bu bilan uning mohiyati o'zgar olmaydi. Akkreditiv maxsulotlarni to'lashda eksport savdosida eng ko'p ishlatiladigan vosita bo'lib hisoblanadi. Ingliz yuristlari unga «jaxon savdosining xayotiy kuchi manbai» deb ta'rif berishgan. Barcha uchun umumiy akkreditiv shakli quyidagicha bo'ladi.

Xujjatlashirilgan akkreditiv o'z mohiyatiga ko'ra bankning agarda benefistiar o'rnatilgan muddatda akkreditivda ko'rsatilgan xujjatlarni taqdim kilgan bo'lsa benefistiarga o'z mijozni (buyurtmachiq) hisobidan ma'lum bir summani kelishilgan valyutada to'lab berish majburiyati hisoblanadi.

O'z navbatida bank sotuvchi va xaridor urtasida vositachi bo'ladi. U orkali bir necha amaliyotdan sung to'lov amalga oshiriladi.

Akkreditiv - mijozning topshirigiga ko'ra shartnoma bo'yicha uning kontragenti foydasiga berilayotgan bankning shartli pul majburiyatidir. Unga ko'ra akkreditiv ochgan bank (Bank-emitent), maxsulot etkazib beruvchiga to'lovni bajarish yoki mol etkazib beruvchi tomonidan akkreditivda ko'zda tutilgan xujjatlar taqdim etilganda va akkreditivning barcha shartlari bajarilganda mol etkazib beruvchining bankiga bu turdagi to'lovlarni to'lovlarni bajarish uchun vakolat berish majburiyatini oladi.

Akkreditiv bitimi mohiyati uning xujjatlashgan xarakterga ega ekanligidadir, ya'ni maxsulotlar konosament bilan taqdim qilinganligi va u kreditlash bitimi vositasi sifatida ishlatiladi. Lord Rayt akkreditiv

funktstiyasiga quyidagicha ta'rif bergan: Jaxon savdosining umumiy jarayoni o'z ichiga maxsulotlarni jo'natish va xujjatlarga karshi to'lovni olish urtasida vaktinchalik xujjatlar yordamida ssudalar olish amaliyotini oladi. Jaxon savdosida qo'llaniladigan mazkur bank kreditining xujjatlashgan xarakteri ahamiyatini ideallashtirib bo'lmaydi. Bank eksporterga to'lovni amalga oshirishiga sabab u kushimcha garov sifatida xujjatlarga ega va zarur bo'lganda xaridorga topshirik bergan mijoz sifatida talab bilan chiqishi mumkin. Agarda transport xujjalari konosamentlardan iborat bo'lsa, unda bank konosamentning barcha asl nusxalarini talab kiladi, bo'lmasa ishonchni oklamagan maxsulot yuboruvchi mijoz ularga garov sifatida konosament asl nusxalariga kiruvchi xujjatlardan birini taqdim qilib, akkreditiv bo'yicha to'lovni va boshka banklardagi ssudalarni olishi mumkin. Akkreditiv tushunchasiga to'lik tavsif «Xujjatlashirilgan akkreditivlar uchun yagonalashtirilgan koida va odatlar»da (2007yil 1 iyuldan qo'llaniladi) berilgan¹⁷.

To'lovchi bankka akkreditivni ochish uchun belgilangan shaklda arizani taqdim etadi. Akkreditiv bo'yicha hisob-kitoblar qilish tartibi va uning amal qilish muddati to'lovchi va maxsulot etkazib beruvchi (mablag'larni oluvchi) urtasida shartnomada belgilanadi.¹⁸

Shartnomada quyidagilar ko'rsatilishi lozim:

- bank emitentning nomi
- Akkreditivning turi va uni bajarish usullari
- Akkreditivni ochilganligi to'g'risida maxsulot etkazib beruvchini xabardor qilish usuli.

Akkreditivlar bo'yicha mablag'larni olishi uchun maxsulot etkazib beruvchi taqdim etishi lozim bo'lgan xujjatlarning to'lik ro'yxati va aniq tavsifnomasi.

¹⁷ Банк меъёрий хужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

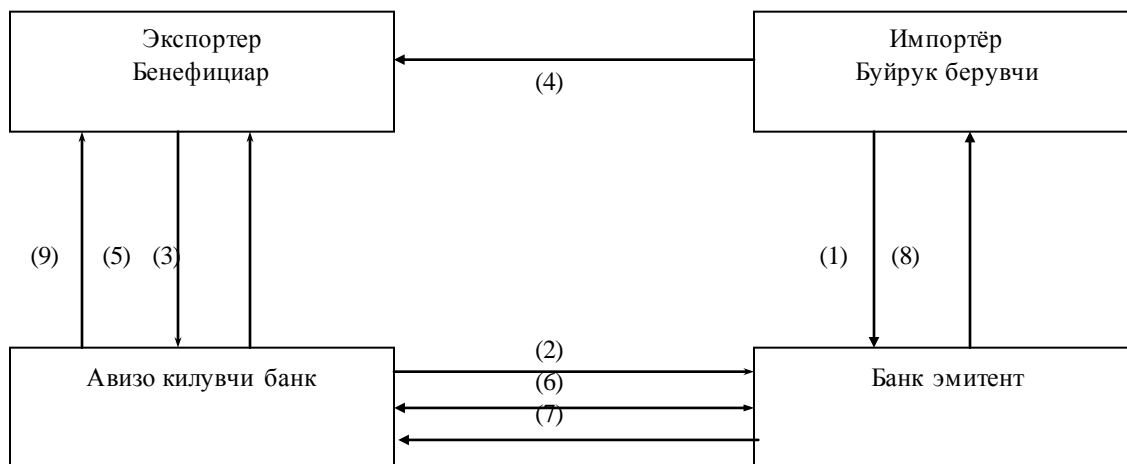
¹⁸ Моисеев С. Р. Международные валютно-кредитные отношения: Сервис, 2006.

Учеб. пособ. - М.: Дело и

- Maxsulotlar yuklab jo'natilgandan (ishlar bajarilgandan, xizmat ko'rsatilgandan) keyin xujjatlarni taqdim etish muddati, ularni rasmiylashtirishga doir talablar.

- Boshka kerakli shartlar va xujjatlar.

1. Akkreditiv hisob-kitob shakli quyidagicha bo'ladi¹⁹:

1. Akkreditiv ochish bo'yicha alyaz berishi;
 2. Bank emitent tomonidan akkreditiv ochilishi va akkreditivni benefistiarga avizo banki orkali yuborish
 3. Benefistiarni akkreditivni uning nomiga ochilganligi haqida avizo qilishi (xabar berishi)
 4. Eksport uchun maxsulotni yuborish;
 5. Benefistiar tomonidan akkreditiv bo'yicha to'lovni olish uchun komplekt xujjatlarni rasmiylashtirish va taqdim qilish
 6. Avizo banki tomonidan emitent bankiga xujjatlarni yuborish;
 7. Emitent bank tomonidan olingan xujjatlar tekshirilishi va ularning to'lovi (akkreditivning barcha shartlari bajarilganda)
 8. Emitent bank tomonidan akkreditiv buyruk beruvchiga to'langan xujjatlar berilishi;
 9. Avizo banki tomonidan eksport tushumini benefistiarga utkazish
- Akkreditiv bitimiga tegishli bank amaliyoti «Xujjatlashtirilgan akkreditivlarning yagonalashgan koida va odatlari»da sistemalashtirilgan.

¹⁹ Моисеев С. Р. Международные валютно-кредитные отношения: Учеб. пособ. - М.: Дело и Сервис, 2006.

Unga odatda UCP sifatida murojaat qilishadi. Akkreditiv bitimlari xukukni unifikastiyalashda juda katta natijalarga erishgan xukuk tarmoklaridan biri bo'lib hisoblanadi. Unifikastiyalashgan kridalar deyarli ommaviylashib ketdi. Bu yutuk esa deyarli 30 yillik tinimsiz xarakatlarning natijasi bo'ldi.

2.Xujjatli akkerditiv va uning qo'llanish usullari

Banklar akkreditiv bo'yicha «Umumiy kridalar» va mazkur davlat qonunchiligiga binoan o'zlariga to'lik mas'uliyatni oladilar. Bank akkreditiv shartlaridan kelib chiqkan xolda unga xujjatlarning to'lik komplekti taqdim qilinganligiga hamda xujjatlar va akkreditiv urtasida hech kandy karama-karshiliklar yo'qligiga amin bo'lishlari lozim. Agarda karama-karshilik aniklansa, unda bank to'lashdan voz kechadi. Bank xujjatlarning kalbaqiligiga javobgar bo'lmaydi va agarda bank to'lovni ko'pol xato aniklanmagan xolda ularga karshi amalga oshirgan bo'lsa, bank unga to'lovni amalga oshirishni topshirgan tomonga zarur bo'lib hisoblangan jarimani undirib oladi.

Transport xujjatlar amalga oshirilgan pogro'zka bilan tasdiqlanishi lozim. Bunday xujjatlarga rekviziti xalqaro koidalar va milliy qonunchilik bilan aniklanadigan konosament, aralash yuklarga xujjatlar, avianakladnoy, temir yo'l nakladnoyi va boshkalar kiradi. Yuk xujjatlari o'z ichiga muddatda maxsulot yuborish kunini aniklash yoki misol uchun, sugurta xujjati vo'piskasi kundan avval yuk ortilgan bo'lsa sugurta xujjati to'g'ri kelishini aniklash uchun zarur bo'ladi. Agarda akkreditivda yuk xujjatlarda anik bir ogovorkalar va izoxlar bo'lsa, bank xujjatlarni qabul qilishi mumkin.

Akkreditivda SIF bilan maxsulot kelishi shartlariga to'g'ri keladigan sugurta xujjatini berish ham ko'zda tutiladi. Bunday xujjat yuk summasi bilan maxsulotga teng bo'lgan summani koplaydi va akkreditiv valyutasida yozilishi shart. Sugurta kompaniyasi tomonidan imzolangan sugurta xujjati akkreditivda ko'zda tutilgan barcha xavf-xatarlarni koplashi shart va yuk kelishi va maxsulot tavsifi boshka xujjatlarga to'g'ri kelishi shart. Sugurta maxsulot yuklash kundan boshlab xavf-xatarlarni koplaydi. Bunda sugurta

xujjati yuklash kuni yoki yuklash kuniga kelishdan yoki sugurta maxsulot yuborilish kuni muddatidan kechiqtirmasdan amal qilinadi. Bo'lmasa bank bunday sugurta xujjatini qabul kilmaydi.

Xujjatlashtirilgan akkreditiv - bu shartnoma to'lovi uchun garantiyani ta'minlaydigan vosita bo'lib hisoblanadi. Xujjatlashtirilgan akkreditiv to'lovni amalga oshirilmaligi xavf-xataridan sugurtalaydi. Shuni ham hisobga olmoq lozimki, hujjatli akkreditivning barcha shakllari ham eksporter tomonidan to'lovni olishi garantiyasini bermaydi. Misol uchun, akkreditivning chaqirib olguncha shakli to'lovni amalga oshirishguncha xoxlagan vaktida bekor qilinishi mumkin. Bundan tashkari amaliyotni bajarish uchun tusik bo'luvchi xavf-xatarlarning boshka shakllari mavjud. Eng asosiysi, akkreditiv xalqaro savdoni olib borishning moliyaviy mexanizmi bo'lib hisoblanadi. Akkreditiv tufayli xalqaro savdo aylanishuvini tezlashtiradi.

Xalqaro savdo amaliyotidan kelib chiqdan xolda quyidagi xalqaro hisob-kitoblar shakllari klassifikastiyasi qabul qilingan.

Akkreditiv amaliyotlarning bajarilish moxiyati bo'yicha sof va hujjatli akkreditivlarga bo'linadi. Sof akkreditivlar notijorat xarakterga ega pul mablag'larini yig'imi va moliyaviy majburiyatlarning olinishi uchun xizmat kiladi. Mazkur akkreditivlarning shartlari yuk jo'natish xujjatlari komplekti yig'ishni talab kilmaydi. Ko'pgina tijorat akkreditivlar hujjatli bo'lib hisoblanadi, sababi ularning bajarilish shartlari yuk jo'natish xujjatlarini yig'ish bilan bog'liqdir. Tashqi savdoda fakatgina hujjatli akkreditiv ishlatiladi, u esa o'z navbatida ikki ko'rinishga bo'linadi. Hujjatli akkreditivlar xavf-xatarlarni ximoyalanish darajasi bo'yicha quyidagilarga bo'linadi:

- chaqirib olguncha;
- tasdiqlanmagan chaqirib olinmaydigan;
- tasdiqlangan chaqirib olinmaydigan;

Chaqirib olinadigan akkreditiv xoxlagan vaktida bank- emitent tomonidan bekor qilinishi mumkin, ko'p xollarda akkreditiv buyruk, beruvchi

tomonidan benefistiar xabarisiz bo'ladi. Shunday qilib, bank-emitent yoki uning bankerakorrespondenti xujjatlar bo'yicha to'lovni amalga oshirganda, akkreditivni chaqirib olinishi yuridik kuchga ega bo'lmaydi. O'z navbatida chaqirib olinuvchi akkreditiv odatda benefistiarga etarli garovni bermaydi. U hech kachon bankerakorrespondent tomonidan tasdiqlanmaydi va o'zaro bir-birini juda yaxshi bilgan ikki hamkor urtasida qo'llanilishi mumkin. Xozirda chaqirib olinuvchi akkreditiv juda ham kam kulaniladi. Shu sababli ochish haqidagi topshiriknomada akkreditiv shakli to'lik ko'rsatilishi lozim, bo'lmasa bunday akkreditiv chaqirib olinadigan akkreditiv bo'lib hisoblanadi. Bu akkreditiv turining ustun tomonlari boshka turlarga nisbatan amaliyotni bajarishga kamxarj qilinadi. Eng asosiysi hisob-kitoblarning tezligi va mosligidadir.

Chaqirib olinmaydigan tasdiqlanmagan akkreditiv turi xalqaro savdoda ko'p qo'llaniladi. Mazkur tur qo'llanilishida bankerakorrespondent akkreditiv ochilishi bo'yicha benefiistarga xabar beradi. Bu xolatda u hech kanday to'lovning shaxsiy majburiyatlarini olmaydi va benefistiar tomonidan taqdim qilingan xujjatlar bo'yicha to'lovni amalga oshirmasligi lozim. Sababi benefistiar fakat xorijdagi bank-emitentga ishonishi mumkin.

3.Akkreditivlarning ijobiy va salbiy tomonlari

Hisob-kitoblarning akkreditiv shakli eng murakkab va qimmat hisob-kitob shaklidir. Akkreditiv bo'yicha operastiyalar (hujjatlarni avizo qilish, tasdiqlash, tekshirish, to'lash operastiyalari)ni bajarganligi uchun banklar hisob-kitoblarning boshqa shakllariga nisbatan (masalan inkasso) kattaroq vositachilik haqi oladilar. Bundan tashqari, importyor akkreditiv ochish uchun odatda foizini to'lagan holda bank kreditidan foydalanadi. Bu esa ushbu hisob-kitob shaklini yanada qimmatlashtiradi. Akkreditiv hisob-kitob shakli importyor kapitalining immobilizastiyasi va sochilib ketishiga olib keladi. Chunki u tovarlar olingunga va sotilgunga qadar akkreditiv ochishi kerak.

Biroq, shu bilan birgalikda, ushbu hisob-kitob shakli unga bank orqali eksportyor tomonidan shartnoma shartlarining bajarilishini nazorat qilish imkonini beradi. Eksportyor uchun akkreditiv shaklidagi hisob-kitoblar, bo'nak to'lovlaridan so'ng eng qulay hisob-kitob shakli bo'lib hisoblanadi. Chunki, ushbu hisob-kitob shakli to'lovni bank tomonidan o'z zimmasiga olganligi to'g'risidagi majburiyatni o'z ichiga olgan yagona hisob-kitob shaklidir (banklarning kafolat berish operastiyalaridan tashqari). Shunday qilib, eksportyor uchun chaqirib olinmaydigan akkreditiv inkasso hisob-kitob shakliga qaraganda quyidagi imtiyozlarga ega: hisob-kitoblarning ishonchliligi va tovarlarga to'lovning o'z vaqtida amalga oshirilishini kafolatlanganligi, chunki ushbu to'lovni bank amalga oshiradi; to'lovni tez olinishi, agarda bank to'lovni tovarlar jo'natilganidan so'ng, ushbu haqda taqdim etilgan hujjatlar bo'yicha darhol amalga oshirsa (aksincha bo'lganda, eksportyor akkreditivdan to'lov olingunga qadar o'z bankida milliy valyutada kredit olishi mumkin); akkreditivning xorijiy valyutada ochilishida importyor tomonidan eksportyor mamlakatiga valyutani o'tkazish to'g'risida ruxsatnoma olinishi.

Chaqirib olinmaydigan tasdiqlangan akkreditiv agarda siyosiy xavf-xatar va mablag'larni utkazish xavfi kamligi xolatida maksadga muvofikdir. Agarda bankerakorrespondent akkreditiv ochgan bank bilan yaxshi munosabatlarga va siyosiy sharoitga ishonsa, u xolda, odatda mijoz manfaatini ko'zlagan xolda amaliyotni tezda utkazish maksadida xujjatlar bo'yicha to'lovlarni amalga oshiradi. Shaklni tanlashdan avval eksporterga to'lovni amalga oshiruvchi bank-emitent (xaridor) ishonchliligi haqida va importer davlatida xorijiy valyutadagi hisob-rakamlarga tusiklar bilan bog'liq mavjud xavf-xatarlar xususida axborotga ega bo'lishi zarur. Eksporter uchun akkreditiv to'lovi joyini bilish ahamiyatga ega. Agarda to'lov xaridor bankida amalga oshirilsa, u xolda o'z muddatida xujjatlarni olib borish bilan bog'liq pochta xavf-xatari mavjud. Mijoz tomonidan chaqirib olinmaydigan tasdiqlangan akkreditivni ochish uchun bergan arizasidan sung bank-emitent

avizo-bankka instruksiya beradi. Shu vakgdan boshlab o'z muddatida to'lovni xaridor banki to'lashni o'ziga oladi. Mijoz tomonidan akkreditiv shartiga bir tomonlama o'zgartirish kiritilishi mumkin emas. Ba'zan bank-emitent xorijiy bankerakorrespondentga xujjatlarni tekshirishni topshiradi. Bankerakorrespondent to'lovni amalga oshirishi mumkin. Odatda, mavjud xavf-xatarlardan ximoyalangan xolda avizo banki to'lovni akkreditiv qiymatini bank-xaridor koplashidan sung to'laydi.

Tayanch iboralar

Akkreditiv. Sof va xujjatli akkreditiv. Utkazma akkreditiv. Benifistar. Remitent bank. Avizo bank. Ramburs bank. Emitent bank. Importer.

Nazorat savollari

1. Akkreditiv nima va uning xalqaro hisobkitoblardagi ahamiyatini tushuntirib bering?
2. Sof va xujjatli akkreditiv turlariga tushuncha bering?
3. Benifistar kim?
4. Ramburs bank nima va uning hisob kitoblardagi o'rni nimadan iborat?
5. Avizolovchi bank kimning banki va uning funkstiyasi nimadan iborat?
6. Utkazma akkreditivlar kaysi xollarda qo'llanilishi mumkin?
7. Akkreditivlarning ustun tomonlari nimalardan iborat?
8. Akkreditivning kuchsiz tolmonlari nimadan iborat?

7- BOB. XALQARO HISOB-KITOBLARDA BANK O'TKAZMASI

1. Bank o'tkazmasining mohiyati

Hozirda O'zbekiston Respublikasi bank tizimining o'ziga xos xususiyati shundaki, boshqa xorijiy davlatlarga qaraganda u nisbatan kam sonli banklarni o'zida birlashtiradi. Buning asosiy sabablaridan biri tijorat banklarini listenziyalash borasida Markaziy bankning kattik yo'l tutganligidadir.

Yangi banklarning muassislariga qo'yiladigan talablar Jaxon Banki, Xalqaro valyuta fondi va boshqa nufuzli tashkilotlarning tavsiyanomalarini hisobga olib ishlab chiqildi hamda garb mamlakatlarida qabul qilingan extiyotkorlik andozalariga mos keladi. O'zbekistonda bank ochish etarli mablag'larga ega bo'lgan va ish borasida o'ziga dog tushirmagan omilkor shaxslar uchun imtiyoz mavjud. Sarmoyaning eng past darajasiga qo'yilgan talablar asta sekin oshirib borilmokda va 2000 yilgacha xalqaro qabul qilingan normalarga etkazilishi ko'zda tutildi.

Bunday yondashuv O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga tijorat banklarini faoliyatini samarali nazorat qilib turishga, banklarda vujudga keladigan muammolarni oldindan ko'ra bilishga va ularni bartaraf qilish uchun o'z vaktida chora-tadbirlar ko'rishga va ular urtasida teng rakkatchlikni rivojlantirishga imkon beradi.

Respublikamizga xorijiy banklarning kirib kelishi banklar faoliyati sifatini yaxshilashga, ular orasida soglom (xalol) rakobatni yaratishga imkon tugdiradi. Shuningdek ularning ochilishi - nazorat va listenziyalash samarali tashkil qilingan takdirida bank ishi madaniyatini kutarishga yordam beradi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy isloxlarni chukurlashuvi jarayoni tashqi iqtisodiy alokalar va xorijiy davlatlar bilan hamkorlik munosabatlarini usishi bilan belgilanmokda. Bu xodisa tashqi savdo, xorijiy investitsiya okimi, kushma korxonalar to'zish bo'yicha imzolangan kelishuvlar dinamikasida yakkol ko'rinmokda.

To'lov topshiriqnomasi yoki bank o'tkazmasi - mijozning unga xizmat ko'rsatuvchi bankka o'z schyotidan oluvchining schyotiga ma'lum bir summani o'tkazish to'g'risidagi topshirig'ini anglatadi.

To'lov topshiriqnomalari bilan tovarlar, ishlar, hujjatlar uchun va boshqa to'lovlar bo'yicha hisob-kitoblar amalga oshirilishi mumkin. To'lov topshiriqnomasi bank tomonidan mijozning depozit schyotida mablag'lar mavjud bo'lgandagina qabo'l qilinadi, agarda bank schyoti bo'yicha shartnomada boshqasi ko'zda tutilmagan bo'lsa. To'lov topshiriqnomasining sanasi uni bankka taqdim etilgan sana bilan bir xil bo'lishi kerak, ular mos kelmagan holda to'lov topshiriqnomasi ijro uchun qabo'l qilinmaydi.

Xozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi tashkilotlari va korxonalari amaliyotida eksportni kreditlash shakllaridan biri bo'lmish chaqirib olinmaydigan akkreditiv ishlatilishi keng qo'llanilmokda. Bu shakl eksporterga o'z vaktida maxsulot uchun to'lovning kelishi va importer tomonidan maxsulot xujjatlarini sotib olmaslik xavf-xatarini minimumga olib kelish kafolatini ta'minlaydi. Sababi mazkur akkreditivni muddati utguncha bekor qilib bo'lmaydi, shartlarini esa benefistiar ruxsatisiz o'zgartirib bo'lmaydi. Chaqirib olinadigan akkreditivga kelsak, unda u mijoz ko'rsatmasiga binoan xoxlagan vaktida o'zgartirilib yoki bekor qilinishi sababli tashqi savdo amadiyotida umuman qo'llanilmayapti.

Bank o'tkazmasi ko'zda tutiluvchi shartnomalarda o'zbek eksporteri shartnoma to'lov shartlarida to'lov kelgan maxsulot uchun chaqirib olinmaydigan hujjatli akkreditiv orkali amalga oshirilishiga kizikadi (xorijiy bank tomonidan ochilgan va eksporter o'zbek banki orxali avizo qilingan bo'ladi). Bunda bank o'tkazmasi shartnoma kunidan anik bir muddat davomida, bank o'tkazmasi xarakatining ank muddati va summasi ko'rsatilgan xolda ochilishi lozim. To'lovlar eksporter bankida sotuvchi ko'zda tutgan xujjatlar berilishiga karshi amalga oshirilishi zarur.

2. Bank utkazmasi bo'yicha operastiyalarni amalga oshirish tartibi

Xozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi tashkilotlari va korxonalari amaliyotida eksportni kreditlash shakllaridan biri bo'lmish chaqirib olinmaydigan akkreditiv bilan bir qatorda to'lov topshiriknomalari yoki bank o'tkazmasi vositasida amalga oshiriladigan xalqaro hisob-kitoblar mavjud

Importer uchun asosiy muammo o'z vakgida eksporterga to'lovni amalga oshirilmaydi, ya'ni konvertastiya tufayli mazkur muammo yuzaga keladi.

Mamlakatimizda importerlar asosan aksteptga karshi xujjatlarni taqdim qilish turidan ko'prok foydalanishadi.

Bunda taqdim qiluvchi bank to'lovchiga 30-180 kun mobaynida taqdim qilingandan sung to'lov amalga oshirilishi lozim bo'lgan trattani yoki anik bir muddatga amalga oshirilishi lozim bo'lgan trattani aksteptlashga karshi xujjatlarni taqdim kiladi. Taqdim qiluvchiga aksteptlanadigan veksellarni kvitanstiyaga karshi nakd pul to'lovi bilan tenglashtirish mumkin. Shunday qilib, trassat to'lov amalga oshirilguncha maxsulot egasiga aylanadi, u tezda maxsulotni sotib yuborishi mumkin va bu bilan veksel to'lovi uchun zarur bo'lgan summani olishi mumkin. Bunda akstept unga to'lov muddatini belgilaydi va ombordagi zaxiralarni kiska muddatli kreditlashdan ximoya kiladi.

Sotuvchi uchun maxsulotni bergandan sung ta'minot sifatida trassat akstepti hisoblanadi. Shunday qilib, veksel bo'yicha to'lov muddati davrigacha u to'lov amalga oshirilmasligi xavf-xatariga duch keladi. Ammo u akstept inkasso qiluvchi bank eki boshka birinchi darajali bankning kushimcha avali bilan ta'minlashini talab qilishi mumkin. Aval bu veksel bo'yicha kafolatnomadir, u vekselning listevoy tomonidagi imzo bilan yoki aval haqida veksel oborot kismida anik bir belgi bilan beriladi. Bu bilan sotuvchiga to'lov amalga oshirilishiga garantiyasi yoki uning urtacha

muddatga amal qilishini hisobga olgan xodda vekselni forfetlash yoki bunak (avans) ni olish imkoniyati oshadi.

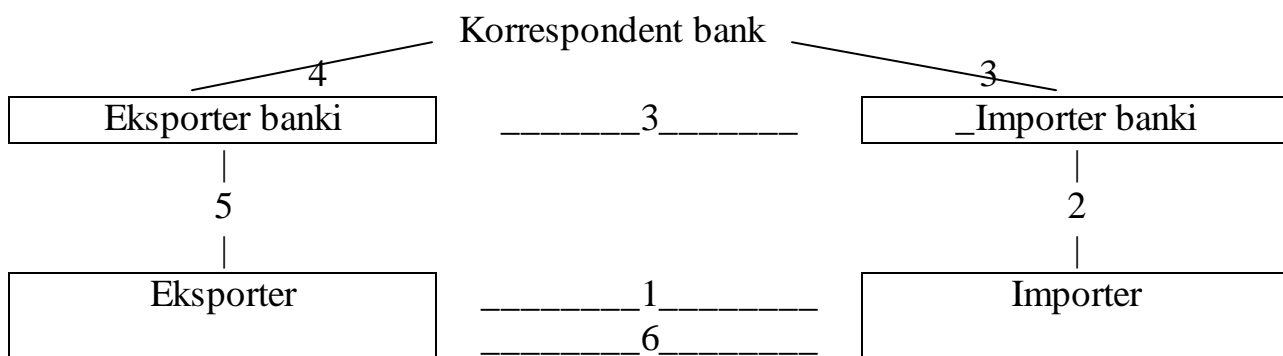
Ikkinchi xolatda eksporter to'lov uchun importerga o'zok mudstat berishi mumkin va importer eksporter tomonidan unga qo'yilgan utkazma vekselni akseptlashga karshi xujjatlarni olishi mumkin.

Bank utkazmasi bank tomonidan mijozning depozit schyotida mablag'lar mavjud bo'lgandagina qabul qilinadi. Bank utkazmasi sanasi uni bankka taqdim etilgan sana bilan bir xil bo'lishi kerak.

Bank utkazmasi bankka quyidagi tartibda taqdim qilinadi:
 Agar to'lovchi va oluvchiga bitta bankda xizmat ko'rsatilsa, topshiriqnomalar turt nusxada beriladi. Birinchi nusxa to'lovlar amalga oshirilgandan keyin bankning kunlik ujjatlar yig'masiga tikiladi, ikkinchi nusxasi esa mablag' oluvchining shaxsiy schyotidan olingan ko'chirmaga ilova qilinadi, uchinchi nusxa esa to'lovchining shaxsiy schyotidan olingan ko'chirmaga ilova qilinadi.

3-chizma

Bank o'tkazmasi bo'yicha hujjatlar aylanishi sxemasi.

To'lovchi va oluvchiga turli xil banklarda xizmat ko'rsatilsa, topshiriqnomalar ikki nusxada beriladi. Birinchi nusxa to'lovlar amalga oshirilgandan keyin bankning kunlik ujjatlar yig'masiga tikiladi, ikkinchi nusxasi esa mablag' oluvchining shaxsiy schyotidan olingan ko'chirmaga ilova qilinadi.

Sotuvchi uchun maxsulotni bergandan sung ta'minot sifatida trassat akstepti hisoblanadi. Shunday qilib, veksel buyicha tulov muddati davrigacha u tulov amalga oshirilmasligi xavf-xatariga duch keladi. Ammo u akstept inkasso qiluvchi bank eki boshka birinchi darajali bankning kushimcha avali bilan ta'minlashini talab qilishi mumkin. Aval bu veksel buyicha kafolatnomadir, u vekselning listevoy tomonidagi imzo bilan yoki aval haqida veksel oborot kismida anik bir belgi bilan beriladi. Bu bilan sotuvchiga tulov amalga oshirilishiga garantiyasi yoki uning urtacha muddatga amal qilishini hisobga olgan xodda vekselni forfeqlash yoki bunak (avans)ni olish imkoniyati oshadi.

Eksporter bank o'tkazmasida maxsulotning, narx hisobi va boshka *u* bilan bog'liq bo'lgan kushimcha xujjatlar mikdoriy va sifatli tavsifi bo'yicha kiyin shartlarni kiritish maksadga muvofik bo'lardi. Agarda xozirda ko'rsatilganlar nazarda tugilsa, u xolda tashqi savdo shartnomasida va akkreditivda bank bunday xujjatlar kandy xolda taqdim qilinsa shunday xolatda qabul kiladi degan maxsus belgi qo'yish lozim.

Maxsulot bir kismiga akkreditiv ochish xolatida importergera maxsulotga biriktirilgan xujjatlar fakat mazkur xaridor tomonidan maxsulot summasining koplanmagan akkreditivning bir kismiga to'lov majburiyatini taqdim qilishiga karshi amalga oshirilishiga muvofik bir shartni ko'zda tugish lozim. Importer mamlakatida amalda bo'lgan amaliyotdan kelib chiqkan xolda shartnomalarda xaridorning tratta aksteptining anik muddati ko'rsatilishi lozim. Ko'pincha 60 kundan oshik bo'lmagan muddat o'rnatiladi.

Kemalarning tuxtab kolish xavfidan va ular bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar, yuk bo'zilishiga to'lovlardan ximoyalanish maksadida maxsulotga biriktirilgan xujjatlar originali importergera maxsulot uchun to'lov amalga oshirilguncha berish zarur, konosament esa akkreditiv bank-emitenti yoki bank garanti buyrugiga yoziladi, ya'ni xorijiy importer uning to'lovini amalga oshirmaguncha maxsulotga egalik kilmaslik maksadida qilinadi.

3. Bank o'tkazmasining afzalliklari va kamchiliklari

Bank o'tkazmasi hisob-kitobi ko'zda tutilgan shartnomalarga maxsulotga birlashtirilgan xujjatlar faqat banklar orqali yunaltiriladi degan shart ko'zda tutilishi lozim.

Ba'zan eksporter banki yirik korrespondent banklar akkreditivlarini tasdiqlaydi. Akkreditivlar xorijiy banklar uchun eksporter banki o'rnatgan me'yorlarda va kelishib olingan koidalarga muvofiq tasdiqlanadi. Valyutaviy-moliyaviy kiyinchiliklarga duch keluvchi davlatlardagi kredit institutlar to'lov majburiyatlarini tasdiqlash uchun banklarni tanlash avvaldan O'zbekiston Respublikasi eksporteri bilan kelishib olinadi.

Bank o'tkazmasida bankni tanlash juda muhim urinni tutadi. Korxonaga xorijiy firma-importer unga yuborilgan maxsulot uchun taqdim qilingan xujjatlarga mablag'larni tezda oladi va bank esa xorijiy valyutada komissiyasini oladi. Xorijiy firma-importer esa O'zbekiston Respublikasi banklarida akkreditiv ochishga rozilik berishi kiyinroq kechadi, sababi bu firma valyuta xoplamini utkazishi lozim bo'ladi.

Agarda akkreditiv xabar kelgandan sung ma'lum bir muddat ichida ochilmagan bo'lsa, o'zbek korxonasi teleks orqali xorijiy firma-importerdan akkreditivni tezda ochilishini talab qilishlari lozim. Odatda agarda u akkreditivni ochmasa unda u o'zbek eksporteriga xabarni olgandan sung bir necha kundan keyin xar bir ochilmagan akkreditiv kuni uchun mazkur akkreditiv summasidan 0,1 % miqdorida jarima to'laydi. Eksporter korxonaga akkreditiv ochilmaguncha maxsulotni yubormasligi lozim.

Xujjatli kafolatlarilarni o'ziga buysundirish tendensiyasi ko'zatlilmokda, ya'ni ularni rezerv akkreditivlari shaklida yozish bo'lmokda. Bu esa to'lov garantiyalar bo'yicha amaliyotlarni tartibga soluvchi xalqaro xukuk xujjatining mavjud emasligini ko'rsatilmokda. Rezerv akkreditivini ochgan bank majburiyati eksporterning yozma arizasiga karshi importer tomonidan o'z majburiyatlarini bajarmaganligini belgilagan to'lash yoki

to'lovni ta'minlashdir. Rezerv akkreditivlarini tashqi savdo kontragentlari bilan to'lov garovi sifatida, misol uchun, AQSHda, Kanadada (ularning banklari garantiyani bermaydi) ishlatsa bo'ladi. Eksporter akkreditivlari (odatda teleks yoki SWIFT orkali) O'zbekiston Respublikasi banklarida yoki xorijiy banklarda ochiladi. O'zbek eksporterlari O'zbekiston Respublikasida akkreditivni ochishni ma'kul ko'radilar.

Yukoridagilardan kelib chixkan xolda shuni ta'kidlab utish lozimki, Respublikada isloxotning asosiy ustivor yunalishlardan biri - eksport saloxiyatini kengaytirish, korxonalarni eksport uchun maxsulot ishlab chiqaradigan korxonalariga aylantirish, jaxon bozorida o'z mustaxkam mavkeimizni kiritishdir. Eksport uchun maxsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish yo'lini tanlagan korxonalarigina xom-ashyoda ta'minlanishda ham, investistiyalar bilan ta'minlash, ularga imtiyozli kreditlar berish, jaxon bozoriga chiqishda ularni moliyalashtirish ham ustunlikka ega bo'ladi.

Tayanch iboralar

Bank jo'natmasi. Eksporter. Importer. Oluvchi bank. To'lovchi bank. To'lov topshiriknomasi. Bank komission haqi. Konvertastiya. Maxsus hisobrakam.

Nazorat savollari

1. Bank jo'natmasi to'g'risida tushuncha bering?
2. Bank utkazmasining boshka hisob kitob usullaridan kandy farkli tomonlari bor?
3. Bank utkazmasining amala oshirilishidagi mexanizmini izoxlab bering?
4. Bank jo'natmasii bo'yicha komission to'lovlar kim tomonidan amalga oshiriladi?
5. Bank utkazmasining kulaylik tomonlari nimada?
6. Bank utkazmasining kamchilik tomonlari nimadan iborat?
7. Bank utkazmasning xalqaro hisoblar bo'yicha qo'llanishi bo'yicha O'zbekistonda kandy muamolar mavjud?

8-BOB. TURIZMDA BANK XIZMATI

1.Jismoniy shaxslarga bank xizmatini ko'rsatish

Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarga xalqaro iqtisodiy munosabatlarda turli xildagi bank xizmatlari ko'rsatiladi. Bular asosan valyuta olish va sotish bilan bog'liq operastiyalar, xorijda yashashga yoki ishlashga ketayotganlar uchun kompleks bank xizmatlari ko'rsatilishi shular jumlasidandir.

Jismoniy shaxslarga valyuta almashtirish operastiyalari O'zbekiston Respublikasni Markaziy banki Boshqaruvining 2002 yil 21 fevraldagi 505-sonli (5/11-sonli bayonnoma) Qarori bilan Tasdiqlangan "Almashtirish shoxobchasi to'g'risidagi ni3om"ga ko'ra olib boriladi²⁰. Mazkur Nizom O'zbekiston Respublikasining "Valyutani tartibga solish to'g'risida"gi Qonunining 7-moddasi va O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonunining 40-moddasiga, O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 30 iyundagi 250-sonli "Valyuta bozorini yanada erkinlashtirish va valyuta almashtirish operastiyalarini kengaytirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi, Qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan va O'zbekiston Respublikasi hududida almashtirish shoxobchalarini ishini tashkil qilish va ro'yxatga olish va valyuta almashtirish operastiyalarini amalga oshirish tartibini belgilaydi.

Vakolatli banklar O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ruxsatiga binoan valyuta-almashtirish operastiyalarini amalga oshirish uchun almashtirish shoxobchalarini ochadilar.

Almashtirish shoxobchalari faoliyat ko'rsatish shartlaridan qat'i nazar faqat stasionar tarzda bo'lishlari mumkin.

Almashtirish shoxobchasining joylashish o'rni va ularning ish tartibi manfaatdor tashkilotlar bilan kelishib olinadi.

²⁰ Банк меъёрий ҳужжатлари. Норма Ҳамкор материаллари. Т. 2009

Vakolatli banklar xorijiy valyutadagi mablag'larni kredit va debet kartochkalar (keyinchalik - xalqaro kartochkalar) bo'yicha konvertastiyalash (almashtirish) yo'li orqali milliy valyutada naqd mablag'larni berishni amalga oshirish uchun bankomatlarni o'rnatishlari mumkin.

Almashtirish shoxobchasida quyidagi operastiyalar amalga oshiriladi:

- a) naqd so'mlarga naqd xorijiy valyutani sotib olish;
- b) yo'l cheklarini sotib olish;
- v) naqd so'mlarda naqd xorijiy valyutani sotish;
- g) sotib olingan valyuta summasiga keyinchalik yo'l cheklarini berish orqali naqd xorijiy valyutani sotish;
- d) norezidentlar tomonidan ishlatilmagan so'mlarni qaytadan xorijiy valyutaga almashtirish;
- e) xorijiy valyutani va yo'l cheklarini inkassoga yuborish uchun qabo'l qilish;
- j) haqiqiyliги shubxa uyg'otadigan chet el davlatlarining pul belgilari va yo'l cheklarini ekspertizaga qabo'l qilish;
- z) debet va kredit kartochkalari bo'yicha naqd xorijiy valyutasini berish;
- i) chet el davlatining to'lov pul belgisiga o'sha chet el davlatning to'lov pul belgilariga maydalab berish;
- k) chet el davlatining shikastlangan pul belgilarini o'sha xorijiy davlatning shikastlanmagan pul belgilariga almashtirib berish;
- l) bir chet el davlatining naqd chet el valyutasini boshqa chet el davlatining chet el valyutasiga almashtirish.

Yuqorida qayd etilganlar va boshqa operastiyalar O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining ruxsatiga muvofiq amalga oshiriladi.

Almashtirish shoxobchalarida valyuta almashtirish operastiyalarini o'tkazishga ruxsat beriladigan xorijiy valyutalar va yo'l cheklarining ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilanadi.

Agar almashtirish shoxobchasi kecha-kundo'z ish rejimida ishlasa operastion kun 17:00da tugaydi.

Almashtirish shoxobchasi vakolatli bank rahbarining buyrug'iga asosan ochiladi. Almashtirish shoxobchasini ochish to'g'risidagi buyruqda almashtirish shoxobchasining joylashgan joyi ko'rsatiladi, almashtirish shoxobchasi xodimlarining shtati belgilanadi, rahbarlik yuklatilgan va almashtirish shoxobchasi faoliyati ustidan nazorat olib boradigan shaxslar belgilanadi, shuningdek almashtirish shoxobchasi tomonidan amalga oshiriladigan operastiyalar ro'yxati ko'rsatiladi.

Almashtirish shoxobchasini ochish to'g'risidagi buyruqda Markaziy bankning me'yoriy hujjatlariga zid bo'lmagan, bank rahbarining boshqa talablari ham belgilanishi mumkin. Almashtirish shoxobchasi mijozlarni tanishishi uchun qulay bo'lgan joyga qo'yilgan stend bilan jihozlangan bo'lib, ushbu stendda quyidagi axborotlar va hujjatlar bo'lishi kerak:

- xorijiy valyutadagi naqd xorijiy valyutani va yo'l cheklarini naqd so'mlarga harid qilish va sotish kurslari to'g'risida;
- almashtirish shoxobchasining ish tartibi to'g'risida;
- mazkur almashtirish shoxobchasi tomonidan bajariladigan valyuta almashtirish operastiyalarini turlari to'g'risida;
- pul belgilarini xaqiqiyiligini va to'lovga yaroqliligini aniqlash qoidalari to'g'risida;
- valyuta almashtirish operastiyalarini amalga oshirishda undiriladigan komission mukofotlar to'g'risida;
- O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining hududiy boshqarmasida almashtirish shoxobchasini ro'yxatga olinganligi to'g'risidagi Guvoxnomaning notarial tasdiqlangan nusxasi.

Almashtirish shoxobchasida tegishli shaxslarni almashtirish shoxobchasi kassiri yoki nazoratchisi lavozimiga tayinlash to'g'risida bank bo'yicha buyruqdan ko'chirma bo'lishi kerak. Ko'rsatib o'tilgan bank bo'yicha buyruqdan ko'chirma yoki bank muassasasi rahbari tomonidan imzolangan va bankning yumaloq muxri bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak. Kassir va nazoratchi almashtirish shoxobchasida ishlab turgan vaqtida egallab turgan

lavozimi ko'rsatilgan guvohnomalarini doimo o'zlari bilan olib yurishlari kerak.

Almashtirish shoxobchasi binosiga begona shaxslarning kirishi taqiqlanadi.

Naqd xorijiy valyutani va yo'l cheklarini sotishni amalga oshiruvchi vakolatli banklarning almashtirish shoxobchalari anik vaqt rejimidagi yagona elektron kompyuter tizimiga ulangan bo'lishi kerak.

Kompyuter yoki kompyuter dasturi bo'zuq bo'lgan xollarda naqd xorijiy valyutani yoki yo'l cheklarini sotish bo'yicha operastiyalarni amalga oshirishga qat'iy man etiladi, naqd xorijiy valyutani yoki yo'l cheklarini harid qilish bo'yicha operastiyalar qo'lda bajariladi. Vakolatli banklar ish boshlangunga qadar almashtirish shoxobchalarining xodimlarini so'mlarda va xorijiy valyutadagi bo'naklar, yo'l cheklari, qat'iy hisobda turadigan blankalar va boshqa blankalar bilan ta'minlaydilar.

Vakolatli banklar har bir almashtirish shoxobchasi uchun so'mdagi va xorijiy valyutadagi avanslar limiti, shuningdek kun davomida yoki bank tomonidan belgilangan vaqt davomida shoxobcha ishini ta'minlaydigan miqdordagi yo'l cheklarini belgilaydilar. Ushbu limit dam olish va bayram kunlarida va boshqa zarurat yuzasidan almashtirish shoxobchasini to'xtovsiz ishini ta'minlash uchun ko'paytirilishi mumkin.

Avans bo'yicha limit bankning buyrug'i yoxud bank buyrug'i bo'yicha farmoyish berish bilan berilgan bank rahbarining alohida farmoyishi bilan belgilanadi.

Avansning limiti xuddi shu tartibda o'zgartirilishi mumkin.

Almashtirish shoxobchalari xodimlariga hisob bo'yicha berilgan avans summasi vakolatli bankning operastion kassa limitiga qo'shilmaydi.

Almashtirish shoxobchalari naqd xorijiy valyutani jismoniy shaxslardan-rezidentlardan va norezidentlardan sotib oladilar. Naqd so'mlarga xorijiy valyutani sotib olish operastiyalari 09003-sonli shakl bo'yicha naqd so'mlarga

sotib olingan naqd xorijiy valyutani va xorijiy valyutadagi yo'l cheklarini hisobga olish reestri bilan rasmiylashtiriladi.

Naqd xorijiy valyutani sotib olishda 09002-sonli shakldagi ma'lumotnoma ikki nusxada to'ldiriladi, 09002-sonli shakldagi ma'lumotnoma nusxa tushiruvchi kora qog'oz ko'yilgan holda to'ldiriladi. Bunda ushbu qog'oz birinchi nusxaning orqa tomoniga va ikkinchi nusxaning yuz qismi o'rtasiga qo'yiladi.

Rezidentlardan naqd xorijiy valyutani sotib olishda mijozlarga almashtirish shoxobchasi tomonidan harid qilinganligiga guvohlik beruvchi ishlatilmagan so'mlarni qayta almashtirish huquqini bermaydigan 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi beriladi, birinchi nusxasi esa kunlik hujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

Norezidentlardan naqd xorijiy valyutani sotib olishda ularda chet eldagi xorijiy valyutani olib kirish faktiga guvohlik beruvchi bojxona deklarastiyasi mavjud bo'lsa, ularga ishlatilmagan so'mlarni qaytadan naqd xorijiy valyutaga almashtirish huquqini beruvchi 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomani birinchi nusxasi beriladi (deklarastiya ko'rsatilgan xorijiy valyuta summasidan ko'p bo'lmaslik sharti bilan). Bunda, bojxona deklarastiyasida almashtirilganligi to'g'risida belgi qo'yiladi va belgi qo'yilgan bojxona deklarastiyasining nusxasi, shuningdek ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi kunlik xujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

Norezidentlardan deklarastiya qilingan summadan ortiq naqd xorijiy valyuta harid qilinganda ularga 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi beriladi.

09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning har ikkala nusxasi almashtirish shoxobchasining kassiri va nazoratchisi, shuningdek mijoz tomonidan imzolanadi.

09002-sonli shakldagi ma'lumotnomalar 09003-sonli shakldagi reestruga ilova qilinadi va u bilan birga hisobot to'zish uchun asos bo'ladi va kunlik hujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi. Almashtirish shoxobchalari chet el

banklarining yo'l cheklariga haq to'lashni, almashtirish shoxobchalarida nazorat materiallari (yo'l cheklarining namunalari, qoidalar va haq to'lash) mavjud bo'lganda vakolatli banklar bilan chet ellik bank-emitentlar va norezideitlar o'rtasidagi banklararo kelishuvlarda qayd etilgan tartib va shartlarga asosan amalga oshirishlari mumkin.

2.Yo'l cheklari bo'yicha xizmat ko'rsatish

Yo'l cheklari xorijiy valyutadagi to'lov hujjati bo'lib, o'z matnida "yo'l cheki" nomi, yo'l chekining bank-emitentning nomi, uning vakolatli shaxslarining imzolari, ma'lum bir summadagi xorijiy valyutani to'lash to'g'risida emitentning majburiyati, shuningdek chekka haq to'lanayotgan chek egasining qaytadan qo'yilgan imzosi taqqoslanadigan chek egasi imzosining nusxasidan iborat bo'lishi kerak.

Ma'lum bir muddatda amal qiluvchi yo'l cheklariga ushbu muddat davomida haq to'lanadi. To'lash muddati o'tib ketgan cheklar yoki banklararo kelishuvlarda ko'zda tutilmagan emitentning cheklari, faqat vakolatli bankning inkassosiga qabo'l qilinishi mumkin.

Vakolatli banklar yo'l chekining chet ellik bank-emitentlarining yo'l cheklariga xaq to'lash tartibida va ularning shakllarida, rekvizitlaridagi barcha o'zgarishlarni ko'zatadilar va axborotli xatlar orqali o'zlarining bo'limlariga (filiallariga) yuboradilar. Banklarda ushbu xatlar chet ellik bank-emitentlarning nazorat materiallari (yo'l cheklari namunalarini va ularga haq to'lash bo'yicha yo'riqnomalar) bilan birga hujjatlar to'plamida saqlanadi. Bekor qilingan nazorat materiallari "Bekor qilindi, asos: "___" _____ -sonli axborot xati" degan yozuv orqali yo'q qilinadi. Shundan so'ng ko'rsatilgan materiallar tegishli chet el bank-emitentning hujjatlar to'plamidan olinadi va yo'l cheklari bo'yicha bekor qilingan materiallar ishiga joylashtiriladi.

Rezidentlarga yo'l cheklarini almashtirib berish operastiyani amalga oshirish sanasiga almashtirish shoxobchalaridagi harid qilish kursi bo'yicha faqat milliy valyutaga pasport taqdim etilgan holda amalga oshiriladi va mijozga ishlatilmagan so'mlarni qaytadan almashtirish huquqini bermaydigan, almashtirish shoxobchasi tomonidan cheklarni harid qilinganligiga guvovlik beruvchi 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi beriladi, birinchi nusxasi esa kunlik hujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

Norezidentlarga yo'l cheklarini, ularda chetdan yo'l cheklarini olib kirishganlik faktiga guvohlik beruvchi bojxona deklarastiyasi mavjud bo'lgan holda, xohishlarga ko'ra xorijiy yoki milliy valyutaga almashtirib berish ular tomonidan pasport taqdim qilinganda amalga oshiriladi. Almashtirish bojxona deklarastiyasida ko'rsatilgan yo'l cheklari summasidan oshib ketmasligi kerak.

Milliy valyutaga almashtirishda norezidentlarga ishlatilmagan so'mlarni naqd xorijiy valyutaga yoki yo'l cheklariga qayta almashtirish huquqini beruvchi 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning (deklarastiyada ko'rsatilgan yo'l cheklari summasidan ortiq bo'lmagan) birinchi nusxasi beriladi. Bunda, bojxona deklarastiyasiga amalga oshirilgan almashtirish summasi ko'rsatilgan to'rtburchak muhr ko'yiladi. Belgi qo'yilgan bojxona deklarastiyasining nusxasi, shuningdek ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi kunlik xujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

Almashtirish shoxobchalari tomonidan yo'l cheklarini sotib olish xuddi naqd xorijiy valyutani sotib olish kabi rasmiylashtiriladi.

Mijozdan yo'l cheki qabo'l qilinganda chekning mavjud namunalarga mos kelishi, chek egasi imzosining namunasi, chek uning egasi tomonidan sotib olinganda buning uchun maxsus ajratilgan erda chekni imzolagani. shuningdek mazkur chek yo'qolgan yoki soxta cheklar ro'yxatida bormi-yo'qligi tekshiriladi.

Chekning to'lov qobiliyatiga ega ekanligi aniqlangandan so'ng xodim mijozga uning oldida chekning maxsus ajratilgan joyig'a imzo qo'yishni taklif qiladi va mijozning imzosini chekdagi imzo namunasi bilan taqqoslaydi.

Agar mijozning imzosi chekdagi imzo namunasiga o'xshash bo'lmasa, bank xodimi unga chekning orqa tomoniga bir necha marta imzo qo'yishni taklif qiladi, agar ushbu imzolar namunaga mos kelmasa, u holda ularni pasportdagi imzo bilan taqqoslaydi. Agar chekdagi imzo namunasi pasportdagi imzo bilan o'xshash bo'lsa, bank xodimi pasport rekvizitlarini chekning orqa tomoniga yozadi, ushbu imzoni tasdiqlaydi va chekka haq to'laydi. Aks holda chek faqat inkassoga qabo'l qilinadi.

Xaq to'langan yo'l cheklari ko'zatuv xati bilan bank-emitentlarga tekshirishga va mavjud kelishuvga muvofiq haq to'lash uchun jo'natiladi.

Almashtirish shoxobchalari jismoniy shaxslar-norezidentlar tomonidan sarflanmagan so'mlarni xorijiy valyutaga yoki yo'l cheklariga almashtirishni amalga oshiradilar.

Norezidentlar tomonidan sarflanmagan so'mlarni xorijiy valyutaga yoki yo'l cheklariga qaytadan almashtirish, almashtirish shoxobchasining 09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning birinchi nusxasi taqdim qilinganda ulardan dastlabki sotib olingan xorijiy valyuta summasi chegarasida amalga oshiriladi. Bunda, bojxona deklarastiyasida sarflanmagan so'mlarni xorijiy valyutaga yoki yo'l chekiga almashtirilganligi to'g'risidagi to'rtburchak muhr qo'yiladi va belgi qo'yilgan bojxona deklarastiyasining nusxasi almashtirish shoxobchasining kunlik hujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

09002-sonli shakldagi ma'lumotnomaning birinchi asl nusxasi ham past qismi to'ldirilgan holda kunlik hujjatlar yig'masiga tikib qo'yiladi.

Ayni vaqtda mijozning iltimosiga ko'ra xalqaro kartochkalar bo'yicha berilgan naqd xorijiy valyutasini sarflanmagan so'mlarga qayta almashtirilgan miqdorida 09006-shakl bo'yicha chet elga naqd xorijiy valyutani olib ketishga ruxsat berilishi mumkin. Ma'lumotnomaning har ikkala nusxasi almashtirish shaxobchasi xodimlari tomonidan imzolanadi, ularga almashtirish

shaxobchasining shtampi va almashtirish shaxobchasi xodimlarining nomi yozilgan (shaxsiy) shtamlari qo'yiladi. Bunda mijozga 09006-shakldagi ruxsatnomaning birinchi nusxasi beriladi, ikkinchi nusxasi esa kunlik hujjatlarga tikib qo'yiladi.

3.To'lov kartochkalari va ularga xizmat ko'rsatish

Almashtirish shaxobchalari jismoniy shaxslar-rezidentlar va norezidentlarning shaxsiy xalqaro kartochkalari, shuningdek, boshqa banklar (jumladan, xorijiy va xalqaro) tashkilotlar, assostiastiyalar va jamiyatlar tomonidan elementlangan to'lov tizimlari (keyinchalik - emitent-tashkilot) bo'yicha naqd xorijiy valyutani berish bo'yicha operastiyalarni amalga oshiradilar.

Almashtirish shaxobchalari xalqaro kartochkalar bo'yicha naqd xorijiy valyuta berishning nazorat materiallari (naqd xorijiy valyutani xalqaro kartochkalar bo'yicha berish qoidalari, kartochkalar, cheklar va maxsus jihozlar namunalari) mavjud bo'lgan taqdirda vakolatli bank va emitent tashkilot o'rtasida to'zilgan kelishuvlar va shartnomalarda qayd etilgan shartlar va tartiblarga binoan amalga oshiriladi.

Almashtirish shaxobchalari jismoniy shaxslar-norezidentlarga xalqaro kartochkalar bo'yicha naqd xorijiy valyutani berish bilan bir vaqtda, naqd xorijiy valyutani sotib olish bo'yicha operastiyalarni amalga oshirishlari mumkin.

Norezidentlardan naqd xorijiy valyuta sotib olishda, ularda xalqaro kartochkalar bo'yicha naqd xorijiy valyuta olinishi to'g'risida terminal cheki mavjud bo'lgan hollarda, ularga sarflanmagan huquqini beruvchi 09002-f shakldagi ma'lumotnomaning (chekda ko'rsatilgandan ortiq bo'lmagan xorijiy valyuta summasiga) birinchi nusxasi beriladi. Bunda, xalqaro kartochkalar bo'yicha naqd xorijiy valyuta olinganligi to'g'risida taqdim etilgan chekning

asl nusxasi A4 bichimli qog'ozga yopishtiriladi va ma'lumotnomaning ikkinchi nusxasi bilan kunlik hujjatlarga tikib qo'yiladi.

Xalqaro kartochka egalariga xizmat ko'rsatish chog'ida vakolatli bank va emitent-tashkilot o'rtasidagi kelishuvga muvofiq bankomatlar orqali naqd mablag'larni berish, mablag'larni xorijiy valyutaga almashtirish yo'li bilan milliy valyutada amalga oshiriladi. Bunda xorijiy valyuta bilan operastiyalarni amalga oshirish vaqtida valyuta ayirboshlash shaxobchalari uchun belgilangan valyuta xarid qilish kursi bo'yicha xalqaro korxonalaridan hisobdan chiqariladi.

Xalqaro kartochkalar bo'yicha bankomatlar orqali milliy valyutada naqd mablag'larni berish avtorizastiya, ya'ni xalqaro kartochkaning to'lov qobiliyati emitent-tashkilotning hisob-kitob markazida tekshirish asosida vakolatli bankning prostessing markazi tomonidan ma'qullangandan so'ng amalga oshiriladi.

Mijozga beriladigan bankomatning chekida quyidagi ma'lumotlar bo'lishi shart:

- bankomatning raqami;
- xalqaro kartochkaning raqami;
- tranzakstiya raqami;
- operastiya o'tkazilgan sana va vaqt;
- xarid qilingan xorijiy valyuta summasi;
- milliy valyutada berilgan mablag'lar summasi;
- almashtirish kursi;
- vakolatli bankning nomi.

Norezidentlar tomonidan sarflanmagan milliy valyutani xorijiy valyutaga yoki yo'l cheklariga qaytadan almashtirish, xorijiy valyuta kartochkasidan hisobdan chiqarilgan mablag'lar o'rniga, ilgari bankomat orqali olingan milliy valyuta mablag'lari summasi doirasida amalga oshiriladi.

Qaytadan almashtirish uchun asos bo'lib, xalqaro kartochkalar bo'yicha milliy valyutadagi mablag'larni olish bo'yicha operastiyalarni o'tkazishda

berilgan va xalqaro kartochka va pasport bilan birga ko'rsatiladigan bankomat chekinging asl nusxasi xizmat qiladi (hisoblanadi).

Norezident tomonidan qaytadan almashtirish uchun hujjatlar va milliy valyutadagi mablag'lar taqdim qilinganda (ko'rsatilganda) almashtirish shaxobchasini xodimi chekni ko'rsatuvchi haqiqatda ham xalqaro kartochkaning egasi ekanligini chekdagi xalqaro kartochkaning raqamini xalqaro kartochka raqami bilan solishtirish, shuningdek xalqaro kartochkada ko'rsatilgan familiya va ismini, taqdim etuvchining pasportidagi ma'lumotlar bilan taqqoslash yo'li orqali tekshirishi shart (ishonch hosil qilish kerak).

Taqdim etilgan chekning asl nusxasi A4 bichimli qog'oz varag'iga yopishtiriladi va almashtirish shaxobchasining 09002 shakldagi ma'lumotnomasining birinchi nusxasi o'rniga qayta almashtirish uchun asos sifatida kunlik hujjatlarga tikib qo'yiladi.

Bojxona deklarastiyasida sarflanmagan so'mlar xorijiy valyutaga almashtirilganligi to'g'risida shtamp (muxr) qo'yiladi va belgi qo'yilgan bojxona deklarastiyasining nusxasi almashtirish shaxobchasining kunlik hujjatlariga tikib qo'yiladi.

Norezidentlarga so'mlarni qaytadan xorijiy valyutaga yoki yo'l cheklariga almashtirish bo'yicha operastiyalar O'zbekiston Respublikasi rezidentlariga (ushbu Nizomning X bo'limi) naqd xorijiy valyutani sotish bo'yicha operastiyalarga o'xshash holda rasmiylashtiriladi. Bunda, mijozga almashtirish shaxobchasi tomonidan ushbu jismoniy shaxsga valyuta sotilganligini tasdiqlovchi 09007-shakldagi ma'lumotnomaning birinchi nusxasi beriladi.

Mijozning iltimosiga ko'ra, bankomatning cheki asosida sarflanmagan so'mlarni naqd xorijiy valyutaga qaytadan almashtirilgan summa (mablag') miqdorida 09006-shakl bo'yicha chet elga naqd xorijiy valyutani olib chiqishga ruxsat berilishi mumkin.

Markaziy bankning xududiy boshqarmalari Markaziy bankning valyuta almashtirish operastiyalari bo'yicha maxsus Bosh boshqarmasiga har oyda,

hisobot oyidan keyingi oyning 5 sanasidan kechiqmagan holda Markaziy bankning qaramog'idagi boshqarma xududida ro'yxatga olingan almashtirish shoxobchalari va ularning joylashishi to'g'risidagi hisobotni yuboradilar.

Vakolatli banklar O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga belgilangan almashtirish kurslarini ularni har bir o'zgarishini, shuningdek valyuta almashtirish operastiyasi to'g'risida boshqa ma'lumotlarni va hisobotlarni belgilangan muddatlarda va shakllarda, amaldagi qonun xujjatlariga muvofiq ma'lum kiladilar.

Tayanch iboralar

Turizmni moliyalashtirish. Valyuta. Valyutani tartib solish. Yo'l cheklari. Kredit kartochkalari. To'lov cheklari. Evro kartlar. Evrocheklar. Western Union. Money Gram. Anelik.

Nazorat savollari

1. Turizmnda bank xizmati deganda nimani tushunasiz?
2. Xar doim ham nakd pul olmaslik to'g'ri bo'laveradimi?
3. Turistlarga bank tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar nimalardan iborat?
4. Yo'l cheklari to'g'risida tushuncha bering?
5. To'lov kartochkalarini turizmnda kanday o'rni mavjud?
6. Xorijda bank hisobini ochish uchun kanday ishlamlar amalga oshirilishi kerak?
7. Vestern Yunyon to'g'risida nimalarni bilasiz?

9-BOB. XALQARO IQTISODIY MUNOSABATLARDA TIJORAT BANKLARNING NOMOLIYAVIY XIZMATLARI

1. Tijorat banklari tomonidan ko'rsatiladigan trust operastiyalari

Respublikamizda xususiylashtirish jarayonida mulk egaligining turli shakllari vujudga kelmoqda. Ushbu mulkdan samarali foydalanish, avvalambor, mavjud yuksak malaka hamda boshqaruvchilik san'atiga bog'liq. Bizning yangi, endi shakllanib kelayotgan ana shunday, daromad keltiruvchi nomoliyaviy xizmatlardan biri- trust operastiyalaridir.

Mulkiy munosabatlar endi shakllanib borayotgan davrda mulkni to'g'ri boshqarish va uni daromad keltirishga yo'naltira bilish mahorati talab qilinadi. Ayni davrda tijorat banklari moliyaviy operastiyalarni bajarishda o'zlarining yuqori salohiyatidan, xodimlarining nisbatan yuqori malakaliligidan kelib chiqib, mulkni ishonchli boshqara oladilar.

Trust yoki mulkni ishonchli boshqarish instituti 12-13 asrlarda Angliyada vujudga keldi va ularning trust munosabatlarining klassik xukukiy to'zilmesi "bo'lingan mulk" degan nom olib, unda quyidagi xukukiy asoslar ko'rsatilgan:

- operastiya predmetida mulk xukuki bir kishiga tegishli (trust muassasi yoki mulkdor);
- mulkni joylashtirish orqali daromad olish xuquqi -ikkinchi shaxsga (ishonchli boshqaruvchi, boshqaruvchi) tegishli;
- mulkni olish va undan foydalanish xuquqi-uchinchi shaxsga (benefistiar yoki benefistiant) tegishli.

Bu klassik xukukiy to'zilmada mulkdor benefistiar etib, ishonchli boshqaruvchini, o'zini yoki uchinchi shaxsni tayinlashi mumkin edi. Unda mulkdor, ishonchli boshqaruvchi va uchinchi shaxs o'rtasida aniq qat'iy huquqiy majburiyatlar yo'q edi. Ishonchli boshqarish Angliyada kapitalning egasi va ishonchli boshqaruvchi o'rtasida mustahkam do'stona munosabatlardan tashkil topgan bo'lsa, AQSHda bu munosabatlarning

kontinental huquqlari ta'minlandi. AQSHda bu munosabatlar mulkdor va kuchli professional boshqaruvchilar tomonidan amalga oshirila boshlandi. U erda trust rivojlanishining o'ziga xos hususiyati shunda ediki, dastlab trust kompaniyalar mustaqil moliyaviy institutlar sifatida ishtirok etib, keyinchalik bank doirasiga kirib bordi. Yirik banklar dastlab trust firmalari sifatida tashkil bo'ldi, so'ngra tijorat banki maqomini oldi. Dastavval, yillar davomida vasiyatnomalar bilan ishlash va korporastiyalarga xizmat ko'rsatishga katta o'rin berilgan bo'lsa, keyinchalik moliyaviy vositachilikning ahamiyati oshib bordi. Trust biznesining rivojlanishi tabiiy bo'lib qoladi va tez sur'atlarda boshqa rivojlangan mamlakatlarda ham amalga oshirila boshladi.

Garov kompaniyalari, trust kompaniyalari hamda banklar trust biznesining asosiy muassasasi bo'lib hisoblanadi. Ular o'rtasida juda yaqin munosabatlar mavjud. Ko'pgina garov kredit kompaniyalarini trust kompaniyalari nazorat qiladi.

Yirik trust kompaniyalari mol-mulkni garov evaziga kreditga beradi va boshqa moliyaviy xizmatlarni amalga oshiradi. Shuning uchun ularni "yarim banklar" deb ham atashadi. Shunday bo'lsada, ayrim mamlakatlarda bank bilan trust kompaniyalar faoliyatlari o'rtasida keskin farqlar mavjud. Bo'lar quyidagilardan idorat:

- banklarga trust xizmatlarini bajarish taqiqlanadi;
- trust kompaniyalari investition portfeli to'g'risidagi nizomda ko'zda tutilgan limitdan ortiq ta'minlanmagan ssudalar bera olmaydi;
- trust kompaniyalari passivlarini aktivlaridan me'yorda ko'rsatilgan miqdordan oshira olmaydilar, banklar uchun esa bunday chegara yo'q;
- trust kompaniyalari asosan jismoniy shaxslarga ssudalar bersa, banklar asosan yuridik shaxslarga kreditlar beradi;
- trust kompaniyalari uchun zaxira krediti yo'q, banklarda esa Markaziy bankdagi zaxira fondlari mavjud. Trust kompaniyalar og'ir paytlarda o'zlariga ishonishi mumkin. Bu esa ularning kredit imkoniyatlarini chegaralab qo'yadi.

Jahon tajribasida, shuningdek AQSHda trust faoliyatini quyidagi yirik turlari mavjud:

1. Umumiy trust – mayda pul badali egalari bilan maxsus, ishonchli to'zilgan shartnoma asosida boshqarish. Banklar o'zoq muddatli kredit institutlarini akstiyadorlik asosida tashkil etishgan. Ular aholining omonatlariga sotuv shaklidagidek trust sertifikatlarin berish orqali jalb qilganlar, ya'ni bu sertifikat omonatchi pul mablag'larini uning oldida bank majburiyatidir. Yaponiyada hozirgi bir nechta trust banklar mavjud bo'lib, ular:

- trust hisobvaraqaqlariga jalb qilingan pul mablag'larini orqali ularni qimmatli qog'ozlarga investisiya qilish;
- pension fond hamda boshqa firmalarning aktivlarini ishonchli boshqarish;
- ssuda faoliyatlari(depozitlardan o'zoq muddatli kredit mablag'larini sifatida foydalanish);
- mijozlarning investisiya portfelini boshqarish;
- ko'chmas mulkni boshqarish va mijozlar uchun va vasiylik funkstiyalarini amalga oshirish kabi xizmatlarni ko'rsatadi.

2. Tadbirkorlik trusti - tadbirkorik mol-mulkini, tijorat mulkini ishonchli boshqarishdir. U ishlab chiqarish va savdo sohasini bank bilan mustahkam bog'laydi, ularni tadbirkorlik daromadi ulushi bilan ta'minlaydi.

3. Universal trust - yuqoridagi ikkala trust turlarini o'zida aks ettirish bilan banklar kam xatarli va ko'proq ishonchli qimmatli qog'ozlar bilan operastiyalarni amalga oshiradi. Universal trust funkstiyalarini banklarning shunga ixtisoslashgan bo'limlar bajaradi. Chunki trusti operastiyalari qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi bilan bevosita shug'ullanishi mumkin emas. Shuning uchun AQSH da banklar o'z mablag'larini bilan emas, balki bilvosita mijozlarning mablag'larini bilan trust trastrastiyasi orqali, ya'ni ishonchli boshqarish orqali qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi bilan shug'ullanishga erishdilar.

Yuqorida ko'rsatilgan trust xizmatlar orqali banklar o'zoq muddatli moliyaviy mablag'larga ega bo'lish bilan birga kapitalni ishonchli boshqarish uchun xizmat xaqi(komission to'lovlar) olishi mumkin.

Banklar tomonidan trust operastiyasini amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksi, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi +onun, boshqa bir qator meyoriy xujjatlarga asoslangan holda amalga oshiriladi.

Trust operastiyasi xo'jalik yuritish va operativ boshqarish usuliga o'xshasa-da, biroq u quyidagi belgilariga ko'ra asosan farq qiladi:

- mol-mulkni ishonchli boshqarish doimiy bo'lmasdan, muayyan muddatga to'ziladi;
- bu erda mulk xukukiy yoki ashyoviy xuquqqa emas, balki majburiyat xuquqiga oid qoidalar qo'llaniladi;
- yuridik shaxslar bilan birga jismoniy shaxslar ham ishonchli boshqaruvchi sifatida ishtirok etishlari mumkin;
- ishonchli boshqaruvchiga berilayotgan mol-mulk mulkdorga faqat mol xuquqi asosida tegishli bo'ladi. Ya'ni xo'jalik yuritish xuquqing sub'ektlari bunda mulkdor(muassis) bo'lib ishtirok eta olmaydilar.

Trust operastiyasi shartnomasining o'ziga xos yana bir xususiyati, ishonchli boshqaruvchi mol-mulk yuzasidan boshqa xil xuquq sub'ektlari bilan shartnomalar to'zish, undan bevosita foydalanish natijasida daromad olish, ularni taqsimlash xodimlarni ishga yollash, bo'shatish va hokazo amaliy harakatlarni ham sodir etish mumkin.

Mol-mulkning ishonchli muassislari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- mol-mulkning egasi;
- meros qilib qoldirilgan er uchastkasining umrbod egalik qilish xuquqiga ega bo'lgan shaxs;
- vakolatli davlat organi(davlat mulki bo'lgan mol-mulkka nisbatan);

- xo'jalik yuritish xuquqi asosida mol-mulkka egalik qiladigan korxonalar(mulkdorning ruxsati bilan);
- qonunda nazarda tutilgan xollarda-notarius, vasiylik-xomiylik organi, sud yoki boshqa vakolatli organi, sud orqali yoki boshqa vakolatli organ.

Fuqarolik kodeksining 852-moddasiga asosan barcha yuridik va jismoniy shaxslar ishonchli boshqarish sub'ektlari bo'lishlari mumkin. Mol-mulk davlat organiga ishonchli boshqaruviga berilishi mumkin emas. Ishonchli boshqaruvchi o'z roziligi bilan tayinlanishi mumkin.

Korxonalar va boshqa mol-mulk komplekslari, ko'chmas mulkka mansub bo'lgan ob'ektlar, qimmatli qog'ozlar, alohida xuquqlar va boshqalar trust operastiyasining yana bir ishonchli boshqarish obekti hisoblanadi.

Shuning uchun banklar Markaziy bankdan olingan maxsus listenziyaga asosan Fuqarolik Kodeksining 851-moddasida ko'rsatilganidek, trust operastiyalarini amalga oshiradilar. Ya'ni "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasiga ko'ra "tijorat banklari pul mablag'larining egalari bilan shartnomaga asosan kelishilgan holda boshqarish xuquqiga egadirlar. Pul mablag'lari, qimmatbaho toshlar va metallr, qimmatli qog'ozlar, maxsus yordam fondlari, investition fondlar va h.k. bank trust operastiyalarinig ob'ekti hisoblanadi"²¹.

Bank trust operastiyalari amalga oshirganda asosan, mulkdorning manfaatlarini ko'zlab, boshqaruv majburiyatini o'z zimmasiga oladi. Shuningdek, bank boshqaruv faoliyatini mulkdorning ko'rsatmasi bilan foyda oluvchi uchchi shaxs manfaatini ko'zlab, amalga oshiradi.

Banklar trust operastiyasini amalga oshirish orqali bir nosta maqsadni ko'zlaydi:

- amalga oshiriladigan trust operastiyasidan qat'iy belgilangan daromadni olish;

²¹ "Banklar va bank faoliyati to'g'risida" Qonun. T. 1996

- korxonaning fondlari va pul mablag'lari ustidan nazorat o'rnatishni tadbiq qilish;
- mijozlar bilan va h.k.

Ishonchli boshqaruvchiga berilgan mulk uning o'ziga tegishli mulkdan alohida qilinishi uchun ikkala tomonning alohida balans hisobida olib boriladi.

Trast operastiyasini amalga oshirishda bank mulkdorning nomidan emas, balki o'z nomidan bitimlar to'zadi va amalga oshiradi. Shu bitimlar bank albatta, o'z nomini "ishonchli boshqaruvchi" deb ko'rsatishi kerak.

Mijozning qimmatli qog'ozlar portfeli yoki uning ma'lum bir qismi, shuningdek bunga bog'liq bo'lgan pul mablag'larini boshg'arish bankning trast operastiyalarining tarkibi bo'lib hisoblanadi. Investition fond uchun trast amalga oshirilishida bank fondning boshqaruvchisi sifatida kirishadi va uning boshqaruvchisi bilan qimmatli qog'oz va pul fondini boshqarish bo'yicha trast shartnomasini to'zadi.

Trast operastiyalari trast shartnoma orqali amalga oshiriladi, bunda trast muassisi(mulkdor) o'z mol-mulkini(yoki bir qismini) muayyan muddatga o'zining yoki u ko'rsatgan uchinchi shaxsning(benefistiar) manfaatini ko'zlab boshqarish uchun ishonchli boshqaruvchiga topshiriladi.

Trast-shartnoma rivojlangan mamlakatlar banklari amaliyotida ko'pgina garov va trast shartnomasi deb yuritiladi hamda mulk egalaridan pulni qarzga olib turish vositasini o'taydi. U:

-kredit berish shartlarini o'zida mujassam etadi;

-obligastiyalar muomalasi muddatida qarzdor majburiyatlarini chegaralaydi;

-kreditorga moliyaviy qiyinchiliklar va mushkul oqibatlardan himoya qilish vositalarini taqdim etadi;

-agar ta'minlangan akstiyalar chiqariladigan bo'lsa, ushbu ta'minlanishni amalga oshiradi va biror hol yuz bersa, undan foydalanish shartlarini aniqlab beradi.

Trast-shartnomaning ba'zi moddalari (xorij davlatlarida) quyidagilardan iborat:

-qimmatli qog'ozlar;

-ta'minlash;

-garovga qo'yilgan mulkka egalik qilish, undan foydalanish va ozod qilish;

-qimmatli qog'ozlarni chiqarish va etkazib berish hamda tushgan mablag'dan foydalanish;

-pul mablag'larini qo'llash;

-obligastiyalarni so'ndirish va bekor qilish uchun ularni harid qilish;

-oblegatiya uchun ajratilgan fond;

-defolt va majburiyatlarni bajarish;

-tomnlar roziligi bilan trastdan chiqarish;

-qimmatli qog'ozlarning egalari yig'ilishi(ishonchli boshqaruvchining investorlar bilan qanday munosabatda bo'lishi kerakligi va boshqa masalalar bo'yicha);

-qimmatli qog'ozlarning egalari uchun axborot va mulkka egalik qilish guvohnomasi.

Trast-shartnomaga asosan ishonchli boshqaruvchi ikki vazifani bajaradi:

1. Bir tarafdin, garov qog'ozi bo'yicha kreditorlarning vakolati shaxsi sifatida garovga qo'yuvchi bilan shartnoma munosabatlariga ega bo'lsa...;

2. Ikkinchi tarafdin, ishonchli boshqaruvchi kreditorlar oldida, ya'ni mulkdor vamulkni olib ishlatuvchi (yoki benefistiar) oldida majburiyatlarni oladi.

O'zbekiston Respublikasida mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi yoki trast-shartnoma Fuqarolik Kodeksining 849-moddasida "Mol-mulkni ishonchli boshqarish" to'g'risida ko'rsatilgan qoidalar asosida to'zilishi kerak.

Trastning rivojlanishi mamlakatning rivojlanganlik darajasiga bog'liq, chunki Aqsh, Yaponiya, Angliya kabi rivojlangan mamlakatlarda bozor sharoitining o'zi mol-mulkni ehtiyotkorlik bilan boshqarish va undan samarali foydalanish uchun ishonchli boshqaruvchilar bo'lishini talab qiladi. Bu esa eng kuchli trast kompaniyalar, trast banklar rolini oshiradi va tabiiy ravishda ularning vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Mamlakatimizda mulkiy munosabatlarga o'tish jarayoni sust ravishda olib borilmoqda.

Trast operastiyasi bo'yicha qat'iy qonuniy hujjatlarning qabo'l qilinishi trast operastiyalarining rolini oshiradi. Hozircha trast operastiyalari asosan Fuqarolik Kodeksida ko'rsatilgan mol-mulkni ishonchli boshqarish shartnomasi asosida hamda "Bank va banklar to'g'risida"gi +onun, valyutani tartibga solish, qimmatli qog'ozlar bilan operastiyalar borasidagi qonuniy hujjatlarga suyangan holda amalga oshirilmoqda.

Respublikamizda yuridik va jismoniy shaxslarning moddiy va moliyaviy jihatdan nisbatan boy bo'lmaganligi ham trast xizmatlari rivojlanmayotganligiga sababdir. Chunki, moddiy va moliyaviy boylik (mol-mulk nazarida) talab darajasida bo'lmas ekan, trast uchun ob'ektning bo'lishi ham qiyindir.

Yana bir sabablaridan biri bu- jismoniy va yuridik shaxslar oldida banklar obro'sini yoki bankka bo'lgan ishonchning etarli emasligidir.

Va qolaversa, keng jamoaning qimmatli qog'ozlar, ular bilan operastiyalarni olib borishdan ko'riladigan daromadlar va h.k. haqida tushunchasining yo'qligi va boshqalar.

2 Eksporterlarga ko'rsatiladigan xizmatlar

Mamlakatimiz tijorat banklari xozirdan trast xizmatlarini o'z amaliy faoliyatlariga joriy etish uchun tayyorgarlik ishlarini faol boshlashlari kerak. Buning uchun trast faoliyatining huquqiy asosi bo'lmish tegishli qonun hamda

Markaziy bankning bu borada tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlari ishlab chiqilishi lozim.

Xalqaro kredit ssuda kapitalining jaxon oborotidagi xarakati bo'lib, bu xarakat tovar va valyuta ko'rinishidagi mablag'larni uch shart asosida, ya'ni:

- qaytarib berishlilik;
- muddatlilik;
- foiz to'lashlilik - asosida berish natijasida yuzaga keladi.

Xalqaro kredit munosabatlarining sub'ektlari sifatida tijorat banklari, markaziy banklar, davlat organlari, yirik korxonalar, regional va xalqaro moliya-kredit tashkilotlari qatnashadi.

Xalqaro kreditni yuzaga kelishiga sabab bo'lib, ishlab chiqarishni milliy doira darajasidan oshishi, xujalik alokalarining baynalminallashuv jarayonini tezlashishi, xalqaro kapitallarni umumlashuvi hamda ishlab chiqarishni maxsuslashtirilishi va kooperastiyalashuvi natijasi hisoblanadi.

Xalqaro kredit munosabatlarini tashkil qilish quyidagi prinstiplarga asoslanadi:

1. Qaytarib berishlilik: agar olingan mablag'lar qaytarilmasa, pul kapitalini qaytarib bermaslik shakli namoyon bo'ladi, ya'ni moliyalashtirish yuzaga keladi;
2. Muddatlilik, ya'ni kredit shartnomasida ko'rsatilgan muddatda kreditni qaytarilishini ta'minlash;
3. Ta'minlanganlik, ya'ni olingan kreditni to'lashni kafolatlanganligi;
4. Maksadlilik, ya'ni ssudani anik ob'ektlarga yunaltirishni ko'zlash va uni birinchi navbatda kreditor davlatning eksportini ragbatlantirish uchun kullash.
5. Foiz to'lashlilik.

Xalqaro kredit xalqaro iqtisodiy alokalarda ssuda kapitallari xarakatini o'ziga xos xususiyatini namoyon etib, quyidagi funkstiyalarni bajaradi:

1. Takror ishlab chiqarishni kengaytirish iste'molini ta'minlash uchun ssuda kapitallarini mamlakatlar urtasida qayta taksimlash. Ssuda kapitallari xalqaro

kredit mexanizmi orkali foydasi ko'prok, daromadlirok bo'lgan tarmoklarga intiladilar. Shu orkali kredit milliy daromadni urtacha daromadga tenglashishiga imkoniyat yuzaga keltiradi va uning massasini oshishiga olib keladi.

2. Haqiqiy pullarni kredit pullarga almashtirish, nakdsiz to'lovlarni rivojlantirish va tezlashtirish hamda nakd valyuta oborotini xalqaro kredit operastiyalari bilan almashtirishlar orkali xalqaro hisob-kitoblar muomalasidagi sarf-xarajatlar iqtisod qilinadi. Xalqaro kredit bazasida xalqaro hisob-kitoblarning kredit mablag'lari yuzaga keldi - vekselar, cheklar, shu jumladan banklararo perevodlar, depozit sertifikatleri va shu kabilar. Ssuda kapitali muomalasini vaktincha tejash orkali xalqaro iqtisodiy alokalardagi kapitalni ishlab chiqarish funkstiyasini usishiga, ishlab chiqarishni kengayishiga va foydani oshishiga olib keladi.

3. Kapitalni bir joyga tuplanishi va markazlashishini tezlashtirish: chet el kreditlarini jalb qilish tufayli kushimcha kiymatni kapitalga aylanish jarayoni tezlashadi, shaxsiy jamgarmalar chegarasi kengayadi, bir davlat tadbirkorlarining kapitallariga boshka davlatning mablag'lari kushilishi okibatida ko'payadi. Xalqaro kredit avvaldan yakka korxonalarni akstionerlik jamiyatlariga aylanishiga, yangi firmalar va monopoliyalarni paydo bo'lishiga xizmat kiladi.

Xalqaro kreditning funkstiyalarining ahamiyati katta va u milliy va jaxon xujaligi rivojlanishiga karab o'zgarib turadi. Xozirgi sharoitda xalqaro kredit iqtisodiyotni tartibga solish funkstiyasini bajarmokda va o'zi ham tartibga solinish ob'ekti bo'lib hisoblanmokda.

Xalqaro kreditning iqtisodiyotdagi ijobiy o'rni - uni takror ishlab chiqarishni rivojlanishini ta'minlashda va kengaytirishda namoyon bo'ladi. Xalqaro kredit tashqi iqtisodiy alokalarni rivojlanishiga turtki bo'lib xizmat kiladi. Xalqaro kredit ishlab chiqarishni baynalminallashuviga va ayirboshlashuviga, jaxon bozorini tashkil topishiga va rivojlanishiga, xalqaro mexnat taksimotini chukurlashuviga olib keladi.

Xalqaro kredit takror ishlab chiqarish jarayonini quyidagi yunalishlar orkali tezlashtiradi.

Birinchiidan, kredit mamlakatning tashqi iqtisodiy alokalarini ragbatlantiradi, shu orkali bozorda kon'yunkturani kutaruvchi talabni yuzaga keltiradi. Tashqi savdo kreditda xalqaro norma bo'lib hisoblanmokda. Ayniksa o'zok davr mobaynida tayyorlanadigan, iste'mol qilinadigan va baxosi baland tovarlar uchun. Maxsulotlarning baxosini va jaxon savdosida mashina va asbob-uskunalarining ulushini oshishi eksportyorlarni ham, importyorlarni ham tashqi savdo kreditlariga bo'lgan kizikishlarini orttirmokda.

Xozirgi zamon sharoitida kreditor-mamlakatdan eksport etkazib beruvchi "bog'liqlik" kreditining salmogi oshdi. Kreditlanayotgan davlatning tovarlarini sotib olish uchun qilinadigan xarajat zayomning sharti bo'lib hisoblanmokda. Xuddi shu orkali xalqaro kredit kreditor-mamlakat firmalarining rakobatbardoshligini oshirishga xizmat kiladi.

Ikkinchiidan, xalqaro kredit chet el xususiy investistiyalari uchun kulay muxit yuzaga keltiradi, chunki odatda kreditor-mamlakat investorlariga imtiyozlar berish majburiyatlari qo'yiladi; infrastrukturani tashkil etish, shu jumladan, chet el va kushma korxonalarini faoliyat ko'rsatishi, xalqaro kapitalga alokasi bor milliy korxonalar va banklarning pozistiyasini kuchayishiga yordam beradi.

Uchinchiidan, kredit - mamlakatning tashqi iqtisodiy alokalariga xizmat qiluvchi xalqaro hisob-kitob va valyuta operastiyalarini tuxtovsizligini ta'minlaydi.

To'rtinchiidan, kredit - mamlakat tashqi savdo operastiyalarini iqtisodiy samaradorligini oshiradi va tashqi iqtisodiy faoliyatning boshka turlarini rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Xalqaro kreditning iqtisodiyotdagi salbiy o'rni_- bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda uning karama-karshiligini kuchayishida namoyon bo'ladi. Iqtisodiyotda nomutanosiblik chukurlashadi, kredit-tovarlarni qayta ishlashni

tezlashtiradi, mamlakatlar urtasida ssuda kapitallarini qayta taksimlaydi hamda iqtisodiy kutarilish va davriy pasayish davrlarida ishlab chiqarishni juda tezlashtiradi. Xalqaro kredit ijtimoiy ishlab chiqarishdagi nomutanosiblikni kuchaytiradi, buning okibatida daromadli tarmoklar rivojlanishi osonlashadi, shu bilan birgalikda chet el kapitali jalb qilinmagan tarmoklarning rivojlanishi sekinlashadi.

Xalqaro kredit - mamlakatlarning xarid bozori uchun rakobat ko'rash kuroli hamda kapitalni joylash sohasi, xom ashyolar manbalari, ITT sohasidagi yutuklardir.

Kredit siyosati kreditor mamlakatning jaxon bozoridagi o'rnini kuchaytirishga xizmat kiladi.

Birinchidan, xalqaro kreditni qarz sifatida olgan mamlakatdagi daromadlarni qarz bergan mamlakatga olib utishda foydalaniladi. Shu bilan birga ssudani qaytaruvchi xar yilgi foiz to'lovlari, jamiyatning sof daromadini mikdorini ko'paytiruvchi, ishlab chiqarishni usishini ta'minlovchi jamgarmalarning tashkil topishi, shu jamgarmalarning tashkil topish manbalari qarzdor mamlakatlarga salbiy ta'sir etadi.

Ikkinchidan, xalqaro kredit qarz oluvchi mamlakat tomonidan kreditor mamlakatlar uchun kulay iqtisodiy va siyosiy muxit yaratishni takazo etadi.

Etakchi mamlakatlar o'z o'rnini yanada mustaxkamlash uchun banklar, xukumatlar, xalqaro va regional valyuta-kredit va moliya tashkilotlari orkali vakti-vakti bilan ularga mos kelmagan siyosat yuritayotgan davlatlarga nisbatan kredit diskriminastiyasini va kredit blokadasini kullashadi.

Kredit diskriminastiyasi - bu kredit olishda, undan foydalanishda yoki xalqaro kreditni to'lashda ma'lum bir qarz oluvchilarga iqtisodiy va siyosiy bosimni yuzaga keltiruvchi ogir va kiyin shartlarni qo'yishdir.

Kredit diskriminastiyasining asosiy metodlari bo'lib, kredit bo'yicha cheklashlar, foiz stavkasini, komission yig'implarni oshirish, kutilmagandan kreditdan foydalanishni tuxtatish yoki kredit summasini kamaytirish hamda

iqtisodiy va siyosiy xarakterdagi chora-tadbirlarni ko'rish shartlari hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xalqaro kreditdan foydalanishda uning ikkiyoklama roli namoyon bo'ladi, bir tomondan mamlakatlarning o'zaro foydali alokalarini rivojlantirsa, boshka tomondan - rakobat ko'rashi vositasi bo'lib xizmat kiladi.

Tayanch iboralar

Nomoliyaviy xizmatlar. Balansdan tashkari operastiyalar. Bank kafolatlari. Tender kafolati. Trast opekrastiyalari. Bank konsalting xizmatlari. Mijozlar to'g'risida ma'lumotnoma.

Nazorat savollari

1. Balansdan tashkari operastiyalar nima?
2. Banklar tomonidan kandy kafolatlar beriladi?
3. Eksporterlarga beriladigan axborotlar banklar tomonidan kay tarzda amalga oshiriladi?
4. Kafolatlar bilan akkreditivlar orasidagi uxshashlik va farkliliklarni tushuntirib bering?
5. Mijozlar uchun banklararo rakobat kandy amalga oshirilishi mumkin?

10-BOB. XALQARO HISOB-KITOB OPERATSIYALARIDA VALYUTA RISKINI SUG'URTALASH

1.Valyuta riski to'g'risida umumiy tushuncha

Har qanday iqtisodiy faoliyat foyda olishga karatilganidek tijorat banklari faoliyatidan ko'zlangan natija bu birinchi navbatda foyda olishdir. O'z navbatida olinadigan foyda darajasi to'g'ridan - to'g'ri mavjud risklar darajasi bilan bog'liqdir. Tijorat banklari oldida turgan birinchi masala bu risk va foydalilik urtasidagi optimal darajaga erishishdir. Tijorat banklari tomonidan bugungi kunda risklarni urganishning asosiy sababi ham shunga ya'ni olinadigan daromadni oshirishga karatilgandir. Daromadni oshirish esa tijorat banklaridan mavjud risklarni chukur urganishni va ularni kamaytirishga karatilgan chora - tadbirlarni qabul qilishni talab etadi.

Tijorat banklari o'z faoliyatlari bilan bog'liq bo'lgan risklarni boshkalarga nisbatan ko'prok urganishlari talab etiladi. Chunki Tijorat banklari o'z faoliyati bilan bir tomondan o'z akstiyadorlari oldida javobgar bo'lsalar, ikkinchi tomondan o'z mablag'larini ishonib topshirgan va bank xizmatlaridan foydalanaetgan mijozlar oldida majburiyatga egadirlar.

Respublikamiz banklari faoliyati yanada ko'prok riskka ega bo'lmokda . Buning asosiy sababi rejali iqtisod davridagi bank faoliyati bilan bugungi davr banklari faoliyatining tubdan fark qilishidir. Bugungi kunda banklar o'z faoliyatini davr talabiga javob beradigan xolda qayta tashkil etishlari va yangi turdagi bank operastiyalarni amalga oshirishlarida etarli tajribaning yo'qligi ular faoliyatidagi risk darajasini yanada oshirmokda.

Investition faoliyat bo'yicha berilgan valyuta krediti bo'yicha valyuta riski eki kurs o'zgarishi natijasida paydo bo'ladigan risk kategoriyasiga kiradi. O'z navbatida bank operastiyalarining xalkorolashuvi bilan bog'liq bu risk banklar bilan bir qatorda Chet el valyutasida shartnomalarni amalga oshiraetgan Iqtisod subektlarining barchasiga o'z ta'sirini utkazishi mumkin. 1970- yillardan keyin katiy valyuta kursining bekor qilinishi va uning o'rniga

so'zub yuruvchi kurs o'rnatilgandan boshlab valyuta riskini boshkarish bo'yicha xarakterlar boshlangan.

Valyuta riski o'z navbatida ikkiga bo'linadi :

Tijoriy – qarzdor o'z majburiyatlari bo'yicha to'lovni amalga oshira olmasligi bilan bog'liq risklar.

1. Konversion.

- Anik operastiyalar bo'yicha olinadigan valyuta zararlari riski

Bu riskni oldini olish bo'yicha qo'llaniladigan eng ko'p tarkalgan usul bu “xedjerlash” va “svop” operastiyalaridir.

Xedjerlash - xar kandy valyuta riskiga ega bo'lgan shartnomalarni kompensastiya qiluvchi valyuta pozistiyasi yaratishga karatilgan.

Valyuta svopini paralel kreditlashga uxshatish mumkin, bunda ikki mamlakat xududida joylashgan ikki bank o'z mamlakatlari valyutasida teng hisoblarda kredit beradi.

Xalqaro operastiyalarni amalga oshiraetgan banklar valyuta riskini boshkarish bo'yicha ularni diversifikastiyalashdan foydalanadilar va bu maksadda forvard, fyuchers, valyuta opstionlari kabi operastiyalardan foydalanadilar.

Tijorat banklari eng avvalo xar bir kredit talabi bilan murojaat kilgan mijozlar bilan ishlash uchun o'zining kredit siesatiga ega bo'lishi kerak. Bankning kredit siesati avvalo bank tomonidan sifatli kreditlar berishga hamda daromad olishga karatilgan bo'lib kredit inspektorlari va bank boshliklari uchun kredit berishda qaror qabul qilish vaktida asosiy e'tiborni kaysi sohalarga va yunalishlarga karatishlari kerakligi haqidagi hamda bankning kredit portfeli strukturasi tashkil etish haqidagi tavsiyanomadir . Bankning kredit siesati bir vaktning o'zida rasmiy nazorat tashkilotlari tomonidan tijorat banklarining kredit berish jaraenlarida etarli extietkorlikka amal qilishlari bo'yicha belgilangan cheklovlarni ham o'z ichiga oladi.

Xar bir taxlil etaplari risk nuktai-nazaridan chukur taxlil qilinishi kerak bo'ladi.

Valyuta operastiyalarining riskini kamaytirishning eng asosiy usullaridan biri mijoz hisobotlari asosida uning moliyaviy xolatini to'g'ri va etarli darajada taxlil qilishdir. Bunda biz eng avvaldo mijozdan kaysi xujjatdarni talab qilish mumkinligini va ularda ko'rsatilgan rakamlarning to'g'riligini tasdiqlanganligiga etibor berishimiz kerak . Xozirgi kunda korxonalar moliyaviy xolatiga berilaetgan xulosalar o'z navbatida bank uchun bu ishda katta erdam bermokda.

Ta'minotlar- bu bank garov sifatida qabul qilishi mumkin bo'lgan va kerak vaktida realizastiya qilish uchun xukukga ega bo'lishi mumkin bo'lgan moddiy aktivlar. Bank tomonidan qabul qilingan ta'minotlar xar turli bo'lishi mumkin. Ular ko'zgalmas mulkdan tortib to tarixiy eksponatlargacha bo'lishi mumkin . Lekin bu moddiy aktivlardan kaysi birini garov sifatida qabul qilish mumkin degan sovolga javob berishi uchun bu ta'minotlar uchta prinstipial talabga javob berishi kerak .

1. Tez sotilishi uchun o'z bozoriga ega bo'lishi kerak .
2. Saklanuvchan bo'lishi kerak . Ya'ni saklanish davrida bo'zilmaydigan va o'zining xususiyatlarini yo'qotmasligi kerak.
3. Boshka garovdan xoli bo'lishi kerak .

Xozirgi sharoitda garov sifatida davlat kimmatbaxo qog'ozlarini olish mumkin.

Berilayotgan kreditlar eng avvalo garovga olingan mulkning haqiqiy bozorda sotilishi mumkin bo'lgan baxosiga nisbatan hisoblanishi kerak.

Risklarini kamaytirishda to'g'ri taxlil asosida qabul qilingan garov va kafolatlarning roli juda katta. Chunki qaytarilmagan mablag'ni o'rnini fakat shu narsalar orkali to'ldirish mumkin.

Umuman olganda bank faoliyatidagi risklarni kamaytirish maksadida riskni diversifikastiya qilish maksadga muvofik hisoblanadi. Diversifikastiya xar xil ko'rinishda bo'lishi mumkin :

- Jami kredit xajmini o'zgartirmagan xolda berilaetgan kreditlar summasini maydalashtirish orkali ko'prok mijozlarga berish.

- Katta xajmdagi kreditlarni bir nechta bank o'z ichida taksimlagan xolda berish. Chet el banklari praktikasida bungan “ sindikatlash ” deyiladi. Ko'pincha yirik proektlarni kreditlashda jami risklar bir necha bank urtasida tarkatiladi
- Jamgarmalarni maydalashtirgan xolda ko'prok mijozlardan jalb qilish va Bankga tegishli kimmatbaxo qog'ozlarni kichiq summalarda sotish.
- Berilgan kreditlar bo'yicha etarli darajada ta'minot olish.

Kredit risklarining vujudga kelishini oldini olish va risklar vujudga kelgan xollarda choralar ko'rishda kredit risklarini boshkarish instrumenlarining ishlash mexanizmi yukoridagi keltirilgan 5-jadvalda tasvirlangan.

Yukorida keltirilgan taxlil natijalari asosida shuni ta'kidlash lozimki, kredit risklarini boshkarishda uchta asosiy prinstipga e'tibor berish kerak.

1. Kredit risklarini boshkarishda bankning umumiy risklarini ham e'tiborga olishi kerak. Aloxida kredit operastiyalarining risk darajasini aniklash bank mikesidagi risklarni e'tiborga olish uchun etarli emas., bunga sabab bank boshkarishi mumkin bo'lgan risklarning bir kismi aloxida kelishuvlardan emas, balki bankning aktiv va passiv operastiyalari natijasida kelib chiqadi. Bu xolni passiv kredit risklarini boshkarishda e'tiborga olish zarur (foiz stavkalarining o'zgarishi, valyuta risklari).

2. Bankning o'z zimmasiga risklarni olishi va boshkarishi aloxida operastiya bo'yicha emas, balki bankning umumiy faoliyati mikesida bo'ladi. Risklarni boshkarishning asosiy yunalishi bankning aloxida operastiyalaridan vujudga keladigan extimoliy risklar majmuiga karatilgan bo'lishi kerak.

3. Kredit risklarini boshkarishning yunaltirilgan va anik ishlab chiqilgan bank metologiyasi bank kredit faoliyatining muammoli buginlarini aniklashga va ularning oldini olishga imkon yaratishi kerak.

Olib boriladigan tekshirishlar va nazorat kerakli vaktlarda mijozga berilishi mumkin bo'lgan erdam hamdir. Bunday erdam maslaxat

ko'rinishida, kredit muddatida belgilashda xatoga yo'l qo'yilgan bo'lsa uni o'zgartirishi, to'lovlar muddatiga o'zgartirishlar kiritish kabilar bo'lishi mumkin.

2. Valyuta riskini sugurtalash

Bank tomonidan berilgan kreditlarni kaytib kelishini ta'minlash maksadida belgilangan nazorat ishlari olib borilishiga karamay bari bir ba'zi kreditlar o'z vaktida qaytarilmay kolmokdava natijada muammoli kreditlar safiga kushilib bormokda. Muammoli kreditlarning paydo bo'lishi mijozning moliyaviy xolatida kandaydir salbiy o'zgarishlar paydo bo'lganligini bildiradi Bunday xolatlarda bank doimo tayer turishi kerak bo'ladi. Berilgan kreditlar xar turli hamda o'ziga xos muammolarga ega bo'lishiga karamayo'larning hammasi xos bo'lgan muam molar ham mavjud. Bunday xolatlarda bank nima ishlarni amalga oshirishi kerak bo'ladi.

1. Birnchi navbatda bankda aloxida muammoli kreditlar bilan ishlash bo'limi bo'lishi kerak va bu bo'lim faoliyati kredit berish bo'lim faoliyati bilan aralashmasligi kerak.

2. Qarzdor tomonidan bankga belgilangan muddatlarda topshirilishi kerak bo'lgan xujjatlarning o'z vaktida topshirilmasligi hamda qarzdor va bank urtasidagi alokalarda o'zilishlar paydo bo'lishidir.

3. Firma, korxonalar uchun berilgan kreditlarda amortizastiya ajratmalari hisoblashda, tovar moddiy boyliklar zaxiralarini baxolashda, solik hisoblashda, foydani hisoblashda bo'ladigan xar kanday o'zgarishlar.

4. Firma, korxonalar uchun berilgan kreditlarda qarzdorning kredit reytingining o'zgarishi, akstiyadorlarga dividend to'lashda kiyinchiliklarning paydo bo'lishi eki to'lashdan voz kechilishi.

5. Qarzdor akstiyalari baxosining konikarsiz ravishda o'zgarishi.

6 Qarzdor kapitali strukturasi salbiy o'zgarishlar (akstioner

kapitalning qarz majburiyatlarga bo'lgan nisbati ko'rsatgichi) hamda likvidligida, ishchanlik aktivligida (sotish xajmining zaxiralarga nisbati).

Kreditlar birinchi darajali ta'minotlar bilan ta'minlangan hisoblanadi ,agar quyidagi ta'xminlar bo'lsa :

- Davlat kafolati .
- Markaziy bank kafolati.
- Markaziy bank makullagan xold chet el bankining kafolati.
- Erkin valyutadagi garov.
- Davlat kimmatbaxo qog'ozlari .
- Qimmatbaxo metallar .

Boshka turdagi ta'minotlar bilan taminlangan hisoblanadi agar quyidagi ta'minotlar bo'lsa:

- Mulk garovi.
- Korxonalarga tegishli kimmatbaxo qog'ozlar garovi

Agar ta'minot berilgan kredit xajmining 60 foizini tashkil kilsa u xolda bu etarli darajada ta'minlanmagan hisoblanadi.

Ta'minot olinmagan xolda berilgan kreditlar ta'minlanmagan hisoblanadi (blank). Bunday metodning ishlatilishi eng avvalo berilgan kreditlarning kaytmasligi natijasida bankning kiyin axvolga kolishining oldini oladi Bunda olingan daromadni eng avvalo yo'qotilgan kreditlar o'rnini to'ldirish orkali bank kreditlash eki aktiv operastiyalar olib borish kobilyatini qayta tiklash imkoniga ega bo'ladi.

Avans to'lagan tomonning aybi bilan shartnoma bajarilmay kolsa, sarf-xarajatlar undirilgan xolda mablag' qaytariladi. Agar shartnoma avans olgan tomonning aybi bilan bajarilmay kolsa, u sotib oluvchiga barcha xarajatlarni to'lagan xolda mablag'ni qaytarishi shart.

Tayanch iboralar

Valyuta riski. Ekspozistiya. Forvard bitimlari. Opstion kontraktlari. Fyuchers.Xedjinglash. Valyuta riskini kamaytirishning boshka yo'llari.

Nazorat savollari

1. Nima uchun valyuta operastiyalari sugurta qilinadi?
2. Muddatli valyuta bitimlari deganda nimalarni tushunasiz?
3. Valyuta almashtirish uchun «Spot» kursiga ta'rif bering?
4. Forvard bitimlari nima?
5. Fyuchers nima?
6. Valyuta pisandalari nima?
7. Valyuta riskini pasaytirishning boshka usullariga misollar keltiring?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari

- 1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, T.: "O'zbekiston", 2002.
- 1.2. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida" gi Qonuni, T.: "O'zbekiston", 1995.
- 1.3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonun, T.: "O'zbekiston", 1996.
- 1.4. O'zbekiston Respublikasining "Valyutani tartibga solish tug'risida"gi Qonuni, 2003 y. 11 dekabr.
- 1.5. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning banklardagi omonatlarini himoyalash kafolatlari to'g'risida» gi Qonuni. 2002 y. 4 aprel.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Qarorlari

- 2.1. "Banklarning kapitallashuvini yanada oshirish va iqtisodiyotni modernizastiyalashdagi investisiya jarayonlarida ularning ishtirokini faollashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Toshkent. 2009 y. 12 iyul.
- 2.2. "Qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. Toshkent. 2009 y. 27 sentyabr.
- 2.3. «Tadbirkorlik sub'ektlarini xuquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Toshkent. 14.06.2005.
- 2.4. «Tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish to'g'risida» gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Toshkent. 15.06.2005.
- 2.5. «Bank tizimini yanada isloh qilish va erkinlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori.//«Xalq so'zi» 2005 yil 16 aprel.
- 2.6. «To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. //«Xalq so'zi» 2005 yil 12 yanvar.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarorlari

- 3.1. «Pul mablag'larini bankdan tashqari muomalasini yanada qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining Qarori. № 280. 2002 y. 5 avgust.
- 3.2. «Pul-kredit ko'rsatkichlarni tartibga solish mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining Qarori. 2003 y. 4 fevral.
- 3.3. «Ichki valyuta bozorida almashuv kurslarini birxillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Vazirlar Mahkamasining Qarori, 2001 y. 25 oktyabr.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari.

4.1. Karimov I.A. Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T. O'zbekiston.2009

4.2. Karimov I.A. Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish- asosiy vazifamizdir. Toshkent oqshomi. 13.02.2009

4.3. Karimov I.A.O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li. Xalq so'zi. 31.08.2009

4.4.Karimov I.A. «Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim»./Xalq so'zi. 11.02.2006.

4.5. Karimov I.A. «Bizning bosh maqsadimiz-jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizastiya va isloh etishdir». T.: O'zbekiston, 2005.

4.6. Karimov. I.A. «Bank tizimi, pul muomalasi, kredit, investistiya va moliyaviy barqarorlik to'g'risida». T.,O'zbekiston, 2005.

5. O'zbekiston Respublikasi vazirliklari me'yoriy-huquqiy hujjatlari.

5.1.“O'zbekiston Respublikasi banklarida ochiladigan bank hisobvaraqlari to'g'risida” 1-sonli Yo'riqnoma (Yangi taxrirda). (O'zbekiston Respublikasi MB Boshqaruvining 06.10.2001. 25/4 Qarori).

5.2.“Import shartnomalarini ro'yxatga olish va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarining o'z valyuta mablag'lari hisobidan import to'lovni amalga oshirish tartibi to'g'risida” Nizom. (MB Boshqaruvi tomonidan 2005.24.09. 268-V va Adliya Vazirligida 04.10.2005. 1514-son).

5.3. “Vakolatli banklarda eksport va barter bitimlarini ro'yxatga olish va ular ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish tartibi to'g'risida” Nizom (Adliya Vazirligida 09.08. 2000. 954, MB 2000.24.06. 393-son)

5.4. “Tijorat banklariga chet el valyutasidagi operastiyalarni amalga oshirish uchun listenziyalar berish Tartibi”. (Adliya Vazirligida 1998.03.08. 463, MB 28.03.1998. 31-son)

5.5. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan xorijiy valyutada olingan tushumdan majburiy sotuvni amalga oshirish tartibi (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000.29.06. 245-raqamli Qaroriga ilova).

6. Darsliklar.

6.1. O'zbekiston Respublikasida chop etilgan.

6.1.1. Abdullaeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik.T.: “Moliya” 2005.

6.1.2. Rashidov O.Yu. va boshqalar. «Pul, kredit va banklar» Darslik. T, TDIU.: 2009..

6.1.3. Tojiev R.R., Nasriddinov F.N. Xalqaro moliya: Darslik. –T.: TDIU, 2008.

6.1.3. Temirov A.A. «XIMda bank xizmati» O'quv qo'llanma.-T.: TDIU, 2007.

6.2. Rossiyada chop etilgan

- 6.2.1. Диденко Н.И. Мировая экономика: методы анализ экономических процессов: учеб. пособ. /Н.И. Диденко. - М.: Высш. шк., 2008. - 782 с.
- 6.2.2. Мировая экономика и международный бизнес: практикум /кол. авт.; В.В. Полякова и. Р.К. Щенина. - 2-изд., стер. - М.: КНОРУС, 2008. - 400 с.
- 6.2.3. Международные валютно - кредитные и финансовые отношения: Учебник. / Под. ред. Л.Н. Кросавиной. М.: «Финансы и статистика», 2008. 576 с.
- 6.2.4. Лука К. Торговля на мировых валютных рынках. М.: Альпина Бизнес Букс, 2005
- 6.2.5. Краливецкая Л.Н. Банковское дело: кредитная деятельность коммерческих банков: учеб. пос. – М.: КНОРУС, 2008. – 280 с
- 6.2.6. Варламова Т.П. Валютные операции. Учеб.пос. – М.: «Дашков и К», 2009. 272 с
- 6.2.7. Генкин А.С. Планета Web-денег в XXI веке; учеб.пос. – М.: КНОРУС, 2008. – 576 с. 2 экз.
- 6.2.8. Куликов А.Г. Деньги, Кредит, банки: учебник. – М.: КНОРУС, 2009. – 656 с
- 6.2.9. Ермаков. С.Л. Основы организаций деятельности коммерческого банка. Учебник. – М.: КНОРУС, 2009 – 656с. 2 экз.

7. O'quv qo'llanmalari.

7.1.O'zbekiston Respublikasida chop etilgan.

7.1.1. O'zbekiston iqtisodiyoti mustaqillik yillarida: Ilmiy ommabop risola – T.: Iqtisodiyot, 2009. -225 b.

7.1.2. Tojiev R.R. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari. O'quv qo'llanma. T."Adabiyot jamg'armasi". 2006-220b

7.1.3. Haqimov I. «Moliya bozorini tahlil qilish usullari». O'quv qo'llanma. TDIU 2005.

7.1.4. Tojiev R.R., Hakimov I.S., Yakubova Sh.Sh. «Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari», O'quv qo'llanmaT.: TDIU, 2006 y.

7.1.5.Tojiev R.R., Yakubova Sh.Sh. «Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari fanidan masalalar to'plami», T.: TDIU, 2005 y.

7.2. Rossiyada chop etilgan.

7.2.1. Zvi Bodi Robert, K. Merton «Finanso'» - M.: Vilyams,. 2003. 780s.

7.2.2.Djon Dj. Merfi «Texnicheskiy analiz fyuchersno'x ro'nkov: teoriya i praktika». - M.: «Diagramma» 2004. 588s.

7.2.3.L.N. Krasavina «Международные валютно-кредитные i finansovые otnosheniya». - M.: «Finanso' i statistika» 2006. 576 s.

7.2.4.D.Yu. Piskulov «Teoriya i praktika valyutnogo dilinga». - M.: «Infra-M» 2004. 375s.

7.2.5.A.Kireev «Международная экономика» v dvux chastyax. - M.: «Международные otnosheniya» 2004. 324s.

7.2.6. Analiz finansovo'x ro'nkov i torgovlya finansovo'mi aktivami. – SPb.: «Piter» 2005. 230s.

7.2.7. G.N. Burlak, O.I. Kuznestova «Texnika valyutno'x operastiy». – M.: «YuNITI» 2004. 367s.

7.2.8. D. Shvager «Texnicheskii analiz». – M.: «Alpina» 2005. 805s.

7.2.9. Kachalich A.G. Valyutnaya politika stran s transformiruemoy ekonomikoy v usloviyax finansovoy globalizastii: Uchebnoe posobie. / pod red. prof. Slepova. V.A. Ros. Ekon. akad. im. Plexanova. G.V. – M.: Ekonomist, 2006. – 169 s.

7.2.10. Gurova I. P. "Etika mejdunarodno'x ekonomicheskix otnosheniy". Uchebnoe posobie. - M.: Delo, 2004. – 408s.

7.2.11. Danilstev A. V. "Mejdunarodnaya torgovlya. Instrumento' regulirovaniya". Uchebno-prakticheskoe posobie. Izd. 2-e pererab. - M.: Delovaya literatura, Paleotip, 2004. – 320s.

7.2.12. "Mejdunarodnye valyutno-kreditnye otnosheniya". Konspekt lekstiy. - M.: Prior, 2002. – 112s.

Internet saytlari

www.travel-library.com www.thebanker.com

<http://www.bankofengland.co.uk/markets/forex/index.htm>

<http://www.bankofengland.co.uk/markets/money/index.htm>

<http://www.bankofengland.co.uk/coreuproses.htm>

<http://www.boj.or.jp/en/siryu.htm>

IZOHLI LUG'AT

Aktiv to'lov balansi - to'lov balansida tushumlar summasi to'lovlar summasidan ortiq bo'ladi.

Bank krediti - eksport va importni kreditlashda ssuda formasida namoyon bo'ladi va u tovarlar, tovar hujjatlari, veksellarni, hamda trattani garovga olgan holda beriladi. Ba'zan banklar o'zlariga chambarchas aloqada bo'lgan yirik eksportyor-firmalarga blankli kredit, ya'ni rasmiy ta'minlanmagan kreditlar berishadi.

Vaqtinchalik usul - to'lov balansi defisitini chet el kapitalini, ya'ni tadbirkorlik va ssuda kapitallarini kiritish yo'li bilan qoplashga aytiladi.

Valyuta qamali - xalqaro tashkilotlar yoki ayrim mamlakatlar guruhi tomonidan ba'zi bir mamlakatlarga nisbatan valyuta tushumlarining kelish jarayonida to'sqinlik qilish tushuniladi.

Valyuta bozorlari - bu talab va taklif asosida turli xil valyutalar oldi-sotdi qilinadigan rasmiy markazlardir.

Valyuta bozorlaridagi operastiyalar- tashqi savdo bo'yicha xalqaro hisob-kitoblar, xalqaro turizm, kapitallar va kreditlarning davlatlararo harakati va chet el valyutasini oldi-sotdi qilish bilan bog'liq boshqa hisob-kitob operastiyalari hisoblanadi.

Valyuta intervensiyasi - Markaziy bank tomonidan milliy valyuta kursiga ta'sir etish maqsadida chet el valyutani sotish va sotib olish operastiyalaridir.

Valyuta kursi - valyuta bozoridagi chet el valyutasiga ega bo'lgan talab va taklifdan kelib chiqadi.

Valyuta munosabatlari- valyutaning jahon oborotidagi harakati natijasida vujudga keladigan pul munosabatidir.

Valyuta operastiyalari - chet el valyutalari va valyutaviy qimmatliklarga mulk huquqini almashinishi bilan bog'liq operastiyalarga aytiladi.

Valyuta rezervlarini diversifikatsiya qilish-bir vaqtning o'zida 1 necha etakchi erkin almashinadigan valyutalarda chet el valyuta rezervlarini tashkil qilish - valyuta rezervlarini diversifikatsiya qilish deyiladi.

Valyuta riski - valyuta kurslarini o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan zarar ko'rish xavfi tushuniladi.

Valyuta siyosati - bu xalqaro valyuta munosabatlari sohasida amalga oshiriladigan tadbirlar yig'indisidir.

Valyuta tizimi- valyuta munosabatini tashkil qilishning davlat huquqi shakli.

Valyutaning kurs rejimi-birinchidan, agar milliy valyutaning kursi erkin tarzda valyuta bozorida talab va taklif asosida aniqlansa, bu erkin so'zib yuruvchi kurs rejimi deb ataladi.

Valyutaviy inqiroz - xalqaro valyuta munosabatlarida yuzaga keladigan keskin ziddiyatlarga aytiladi.

Vekselli kredit- eksportyor tovarni sotish xaqida bitim to'zib, o'tkazma veksel (tratta)ni importyorga jo'natadi, importyor tijorat hujjatlarini olib akseptlaydi, ya'ni unda ko'rsatilgan muddatda to'lovni amalga oshirishga rozilik beradi.

Vositlashgan kafolatlar- kafolat beruvchi o'ziga xos tarzda vositachilik vazifasini o'taydi. Bunday kafolatlar eksport-import operastiyalarida keng ishlatiladi.

Devalvatsiya - bu milliy valyuta kursining chet el valyuta kursiga nisbatan rasman qonuniy asosda pasaytirilishi.

Diviz siyosati -bu davlat organlarining chet el valyutalarini sotish yoki sotib olish orqali milliy valyuta kursiga ta'sir etish siyosatiga aytiladi.

Diskont stavkasi-uchyot stavkasi, Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga ularning ixtiyoridagi trattalarni qayta hisobga olish yo'li bilan beriladigan kreditlarning foiz stavkasidir.

Diskont siyosati - Markaziy bankning uchyot stavkasini o'zgartirish yo'li bilan milliy valyuta kursiga va to'lov balansining holatiga ta'sir etish siyosatidir.

Kapital va kreditlarning harakati balansi- tadbirkorlik bilan ssuda kapitalining harakati aks ettiriladi.

- kliring asosidagi hisob-kitoblar;

Kredit diskriminatsiyasi - bu kredit olishda, undan foydalanishda yoki xalqaro kreditni to'lashda ma'lum bir qarz oluvchilarga iqtisodiy va siyosiy bosimni yuzaga keltiruvchi og'ir va qiyin shartlarni qo'yishdir.

Kross kurs - bir mamlakatning valyutasini ikkinchi bir mamlakat valyutasiga nisbatan USD orqali ifodalanadigan nisbati. Kross kurs xalqaro miqyosda keng qo'llaniladi. Uni asosan yirik kompaniyalar va korporatsiyalar qo'llaydi. Bu valyuta kursini aniqlashning real yo'li hisoblanadi.

Lombard krediti -tijorat banklari Markaziy bankdan o'zlarining portfelidan qimmatbaho qog'ozlarni garovga qo'yish orqali kredit olish - bu lombard krediti hisoblanadi.

Mamlakatlarning xalqaro hisob-kitoblarini amalga oshirish rejasini belgilash, xalqaro hisob-kitoblar turi:

Milliy valyutaning pariteti - milliy valyuta qiymatining xorijiy valyuta qiymatiga nisbati bo'lib, u hisoblanadigan ko'rsatgich hisoblanadi va milliy valyuta kursini belgilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ochiq schyotlar bo'yicha beriladigan kredit- Eksportyor jo'natilgan xar bir tovarlar qiymatini importyorning hisobiga qarz sifatida qayd qilib boradi. Importyor shartnomada ko'rsatilgan vaqtda kredit summasini to'lab boradi. Ochiq schyotlar bo'yicha beriladigan kreditlar faqatgina doimiy aloqada bo'lgan firmalar o'rtasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Passiv to'lov balansi-tushumlar summasi to'lovlar summasidan bo'ladi.

Revalvastiya - bu milliy valyuta kursining chet el valyuta kursiga nisbatan oshirish. Revalvastiya asosan importni rag'batlantirish va milliy bozorni o'sha mamlakat tovarlari bilan to'ldirish maqsadida qo'llaniladi.

Savdo balansi- eksport va import operastiyalari bo'yicha valyuta to'lovlari va tushumlarining haqiqatdagi summasi aks ettiriladi. Kreditga sotib olingan tovarlar qiymati bu erda aks ettirilmaydi.

Svop operastiyasi - bir valyutani spot operastiyasi bo'yicha sotib olish va forvard sharti bo'yicha sotishiga yoki forvard sharti bo'yicha sotib olish va spot sharti bo'yicha sotishga aytiladi.

- SKV da amalga oshiriladigan hisob-kitoblar;

Spot operastiyalari - valyuta bitimi to'zilgandan so'ng, valyutalar ikki ish kunida kelib tushadigan operastiyalar.

So'nggi usul - mamlakatning oltin valyuta rezervlarini ishlatish yo'li bilan to'lov balansi defisitini qoplashga aytiladi.

Tasdiqlangan kafolatlar- kafolatlarni tasdiqlash shaklida namoyon bo'ladi. Masalan, bank o'z mijoz bo'lgan importyorning to'lov majburiyatlari bo'yicha kafolat bergan bo'lsa, eksportyorning banki ham ushbu kafolatlar bo'yicha majburiyatni o'z zimmasiga oladi. Bu esa, mavjud kafolatlarni tasdiqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

To'g'ri kafolatlar – bunda kafolat beruvchi tomon bevosita eksport-import operastiyalariga kafolat beradi. Bunda mazkur to'lov bo'yicha majburiyatlarini to'liq o'z zimmasiga oladi. Bunday kafolatlar to'lov talabnomalari bo'yicha hisob-kitoblar, hujjatlashtirilgan akkreditiv bo'yicha hisob-kitoblarda keng qo'llaniladi.

To'lov balansi - mamlakatning xorijiy davlatlar bilan bo'ladigan aloqalari natijasida yuzaga keladigan valyuta tushumlari va to'lovlarning haqiqatdagi summasi aks ettiriladi.

Firma krediti - eksportyor mamlakatning bir firmasi boshqa mamlakatning importyoriga to'lovni kechiqtirish shaklidagi ssuda berishiga tushuniladi.

Forvard operastiyalari - belgilangan muddatda, ammo ikki ish kunidan oshiq bo'lgan muddatda amalga oshiriladigan operastiyalarga aytiladi. Amaliyotda forvard bitimlarini amalga oshirishning standart muddatlari uchraydi. Standart muddatlarga 1; 3; 6; 9; va 12 oylarni kiritish mumkin.

Xalqaro kafolatlar - tovarlar va kapitallar harakatini o'zluksiz va doimiy harakat qilinishini ta'minlanishiga xizmat qilib Markaziy banklar, tijorat banklari, korporastiyalar, hukumat va xalqaro tashkilotlar tomonidan beriladi.

Xalqaro kredit munosabatlarining sub'ektlari - tijorat banklari, markaziy banklar, davlat organlari, yirik korxonalar, regional va xalqaro moliya-kredit tashkilotlari qatnashadi.

Xalqaro hisob-kitoblar-tashqi savdo, kapitallar va kreditlarning harakati bilan bog'liq valyutaviy operastiyalar, valyutada oldi-sotdi qilish operastiyalari va boshqa tovarsiz harakatdagi operastiyalar majmui tushuniladi.

Xarid avansi - eksportni kreditlashning bir formasi bo'lib hisoblanadi va shu vaqtning o'zida importyorning majburiyatini ta'minlovchi vositadir. Chunki importyor o'zi buyurtma bergan tovarni sotib olishga majbur bo'ladi. Rivojlangan mamlakatlarning import bilan shug'ullanuvchi firmalari rivojlanayotgan mamlakatlardan farqli o'laroq, xarid avansidan shu davlatlarning qishloq xo'jalik mahsulotlarini olib chiqib ketishda foydalanmoqdalar.

Xarid krediti- eksportyor bankning to'g'ridan to'g'ri milliy eksportyorini kreditlamasdan, balki chet ellik xaridorni, ya'ni, importyor mamlakat firmasi va uning bankini kreditlash hisoblanadi.

Xizmatlar va tijorat xarakteriga ega bo'lmagan to'lovlar balansi- transport, pochta, telegraf, telefon, turizm, madaniy aloqalar, pervedlar, xorijiy mamlakatlar hududida harbiy qismlarni saqlash, chet elda savdo va diplomatik vakolatxonalarni ochish, xalqaro kreditlar bo'yicha to'lanadigan

foizlar va boshqa shu kabi sohalarda yuzaga keluvchi valyutaviy tushumlar va to'lovlar summasi aks ettiriladi.

Chet el valyutalarini diversifikatsiya qilish - bir vaqtning o'zida bir nechta chet el valyutasida rezervlar tashkil qilish tushuniladi.

Hisob-kitob balansi -shunday iqtisodiy kategoriyaki, bunda mamlakatning xorijiy davlatlarga nisbatan talab va majburiyatlarining umumiy summasi ko'rsatiladi.

EAV- mamlakatning to'lov balansini joriy operatsiyalar bo'limiga valyutaviy cheklashlar bo'lmasa, bu mamlakatning puli erkin almashadigan valyuta deb tan olinadi.

+ayta moliyalashtirish siyosati - Markaziy bank tomonidan kredit institutlarining veksellarni sotib olish shakli va qimmatbaho qog'ozlarni garovga olish yo'li bilan kreditlash tushuniladi.